

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

На правах рукопису

МАСЛІЙ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.9:343.37(477)

**ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ
ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ:
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія,
кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник :
Дрьомін Віктор Миколайович
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ.....	13
1.1. Стан наукової розробленості проблеми протидії криміналізації економіки	13
1.2. Використання методології інституціоналізму у вивченні криміналізації економіки.....	26
1.3. Кримінологічні особливості детермінації економічної злочинності: інституціональний аспект.....	32
1.4. Поняття та зміст інституційного механізму протидії криміналізації економіки.....	43
Висновки до розділу 1.....	55
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН	58
2.1. Кримінологічна характеристика економічної злочинності	58
2.2. Кримінологічна характеристика злочинності у фінансовому секторі економіки.	75
2.3. Організована злочинна діяльність у сфері економіки.....	83
2.4. Корупційна злочинність та її роль у криміналізації економічних відносин.....	97
Висновки до розділу 2.....	106

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	108
3.1. Система та функції державних спеціалізованих суб'єктів (інституцій) протидії криміналізації економічних відносин в Україні	108
3.2. Інституційно-правове забезпечення антикорупційних заходів протидії криміналізації економіки	135
3.3. Правове та інформаційне забезпечення взаємодії суб'єктів протидії економічній злочинності	1511
Висновки до розділу 3.....	174
 ВИСНОВКИ	 177
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 183
 ДОДАТКИ.....	 214

ВСТУП

Актуальність теми. Суспільство сталого розвитку, до якого прагне Україна, не можливе без суттєвих якісних інституційних змін у політичній, правовій, соціально-культурній, а особливо економічній сферах.

Слабкість та дисфункціональність державних інституцій, що беруть участь у регулюванні та контролі господарської діяльності, спровокували значний сплеск злочинного перерозподілу та присвоєння капіталів і ресурсів, поширення і зміцнення відносин підкупу-продажності в публічній та приватній сферах, формування владно-кланових та корпоративних злочинних співтовариств організованого типу.

У поєднанні з ручним керуванням правоохоронною та судовою системою тіньові та злочинні фінансові обіграти стали прибутковим видом бізнесу та способом життя для власників і керівників багатьох господарюючих суб'єктів, що не могло не відбитися на економіці держави, а, як наслідок, і соціальній сфері, та призвело до крайнього ступеня соціального напруження і кризового стану суспільних інститутів.

Криміналізація торкнулася майже всіх галузей економіки: банківського сектору, бюджетної сфери, паливно-енергетичного комплексу, будівництва, земельних відносин тощо, а корупція стала сполучною ланкою між ними та владою.

Євроінтеграційний курс держави, економічні реформи та фінансова підтримка міжнародних організацій, що спрямовані на виведення економіки держави з кризового стану та поліпшення інвестиційного клімату, можуть бути знівельовані за відсутності стабільного державного інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

З переходом від адміністративно-командної до ринкової економіки та активізацією кримінальних процесів у сфері економіки проблематика протидії економічній злочинності опинилась у фокусі дослідження

комплексу наук та дослідницьких напрямків у рамках кримінології, криміналістики, кримінального права, економіки, державного управління тощо.

Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися у багатьох працях вітчизняних учених, зокрема, П.П. Андрушка, В.С. Батиргарєєвої, А.М. Бойка, В.І. Борисова, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, Н.О. Гуторової, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, О.В. Козаченка, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, М.І. Мельника, Т.В. Мельничук, В.М. Поповича, О.П. Рябченко, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, В.Ф. Ущাপовського, В.І. Шакуна, О.Ю. Шостко, С.С. Яценка та інших.

Незважаючи на значний обсяг наукових праць та їх безсумнівну дослідницьку цінність, проблема формування та функціонування інституційного механізму протидії економічній злочинності як окремий науковий напрямок кримінологічних досліджень до цього часу на дисертаційному рівні не розглядалась.

Розгорнута характеристика процесів криміналізації економіки, виявлення кримінологічних закономірностей та детермінант формування кримінальних практик у сфері господарювання дадуть змогу більш повно зрозуміти розвиток цих процесів у взаємозв'язку з легальними економічними інститутами, що дозволить у подальшому більш ефективно впроваджувати інституційний механізм протидії економічній злочинності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2010 року №1911-р. Результати дослідження повинні сприяти реалізації Указу Президента України №5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» від 12 січня 2015 року. Робота відповідає плану

науково-дослідної роботи кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 роки «Кримінологічні, пенітенціарні та кримінально-правові заходи забезпечення сталого розвитку суспільства» як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2016 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування концепції протидії криміналізації економіки з використанням методології інституціоналізму, аналіз сучасного інституційного механізму протидії тіньовій і злочинній діяльності в економічній сфері та надання пропозицій щодо його удосконалення.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

визначити стан наукової розробленості проблеми протидії криміналізації економіки;

з'ясувати можливості та переваги використання методології інституціоналізму у вивченні криміналізації економіки;

виявити кримінологічні особливості детермінації економічної злочинності в інституціональному аспекті;

визначити поняття та дослідити зміст інституційного механізму протидії криміналізації економіки;

надати кримінологічну та інституційно-правову характеристику економічної злочинності;

надати характеристику злочинності у фінансовому секторі економіки, організованих форм злочинної діяльності та корупційної злочинності у сфері економіки;

систематизувати та окреслити функції державних спеціалізованих суб'єктів (інституцій) протидії криміналізації економічних відносин в Україні;

оцінити інституційно-правове забезпечення антикорупційних заходів протидії криміналізації економіки;

вивчити стан та надати пропозиції щодо удосконалення правового та інформаційного забезпечення взаємодії та координації діяльності суб'єктів протидії економічній злочинності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з процесами криміналізації економічної сфери та діяльністю щодо протидії ним.

Предметом дослідження є інституційний механізм протидії криміналізації економіки як цілісний кримінологічний феномен.

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених у роботі мети та завдань, з урахуванням його об'єкта та предмета.

У роботі використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання явищ і процесів, пов'язаних із криміналізацією економіки та налагодженням інституційного механізму протидії. Використання діалектичного методу в поєднанні з інституціональним дозволило розкрити зв'язок легальних (формальних) та тіньових/кримінальних (неформальних) інститутів економічної діяльності (розділи 1, 2). Історичний метод дозволив прослідкувати еволюцію поглядів на зміст та елементи криміналізації економіки, що відбуваються паралельно з трансформацією господарських відносин та їх правового регулювання (п.п. 1.1, 1.2, 1.4). Для оцінки кількісного та якісного аналізу показників злочинності у сфері економіки та фінансового сектору, а також результативності діяльності окремих спеціалізованих у сфері протидії суб'єктів були використані соціологічний та статистичний методи (п.п. 2.1, 2.2, 3.1). Системний підхід дав можливість розглядати системно-структурні зв'язки між різними державними органами, що здійснюють контрольно-регулятивні та правоохоронні функції у сфері

протидії економічній злочинності та є частиною інституційного механізму (п.п. 3.1, 3.2). За допомогою компаративістського та формально-догматичного методів здійснено кримінологічний аналіз окремих інституційних проявів організованої та корупційної злочинності у сфері економіки, встановлено детермінанти криміналізації економіки, проаналізовано правові норми, визначено заходи інформаційно-аналітичного характеру (пп. 1.3, 2.3, 2.4, 3.3).

Емпіричну основу дослідження становить комплекс даних практичного характеру, джерелами яких є: статистичні показники стану економічної злочинності та окремих злочинів у сфері економіки в Україні за 2005-2015 роки, отримані з офіційних джерел (звітність Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України) та альтернативних джерел (результати опитувань РwC); вибіркового контент-аналізу вироків у кримінальних справах (провадженнях), ухвалених судами України щодо окремих економічних злочинів; аналіз даних Державної служби статистики щодо окремих показників соціально-економічного становища України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській кримінологічній науці дослідженням інституційного механізму протидії криміналізації економіки, в якому подано новий ракурс розгляду проблематики організаційно-правового забезпечення функціонування та координаційної взаємодії спеціально-уповноважених державних органів в умовах реформування економіки та кримінальної юстиції із застосуванням методології інституціоналізму.

За результатами здійсненого дослідження одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

криміналізацію економіки визначено як соціальний деструктивний процес, у межах якого легальні економічні інститути набувають рис тіньових та/або кримінальних у зв'язку з поширенням правопорушень або злочинів економічної спрямованості, корисливо-мотивованих посягань на законну

діяльність суб'єктів господарювання, що призводять до негативних наслідків у вигляді матеріальної шкоди;

обґрунтовано наявність діалектичного зв'язку між дисфункціями легальних (юридично формалізованих) економічних інститутів та злочинною діяльністю в сфері економіки, що потребує удосконалення кримінологічної політики в сфері детінізації та декриміналізації економіки, організації взаємодії державних контрольно-наглядових, регуляторних органів у сфері економіки та правоохоронних органів;

інституційний механізм протидії криміналізації економіки визначено як систему державних органів зі спеціальними та загально-соціальними функціями, що знаходяться в організаційно-правовій та інформаційній взаємодії та координації з метою зниження інтенсивності процесів криміналізації економіки, нейтралізації детермінаційних факторів цих процесів та обмеження їх негативного впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави, її фінансову та економічну безпеку;

діяльність та функції антикорупційних державних органів розглянуто як необхідний структурний компонент у інституційному механізмі протидії криміналізації економіки;

з огляду на реформування органів прокуратури та зміни їх функціонального навантаження запропоновано функцію здійснення оперативної координації протидії економічній злочинності покласти на Міністерство внутрішніх справ України;

аргументовано необхідність удосконалення інформаційної та оперативної взаємодії в межах інституційного механізму протидії економічній злочинності, а також забезпечення прямого доступу уповноваженим співробітникам до баз даних контролюючих та правоохоронних органів задля оптимізації та підвищення результативності виявлення тіньових/кримінальних економічних схем та документування економічних злочинів;

удосконалено:

кримінологічну характеристику злочинності в сфері економіки; зокрема відзначено, що середньостатистична незначна питома вага економічної злочинності відображає лише діяльність правоохоронних органів щодо виявлення та документування окремих злочинів, але не свідчить про низький рівень корисливо-господарської злочинності. Інституційна природа економічних злочинів та високий, як правило, соціальний статус «білокомірцевих» злочинців дозволяють шляхом «відмивання» перетворювати тіньові або кримінальні доходи у легальні, що сприяє латентності цього виду злочинності;

теоретичні положення про недоліки обліку економічних злочинів та пропозиції щодо його удосконалення з метою об'єктивної оцінки стану криміналізації економіки;

наукові погляди щодо ролі корупційної злочинності у процесах криміналізації економіки з урахуванням нового антикорупційного законодавства та законодавчого закріплення корупції у приватному секторі як протиправної діяльності, що дає можливість виявляти зв'язок «підкуп-продажність» у відносинах господарюючих суб'єктів з державою та між собою, а також здійснювати превентивний вплив;

систематизацію спеціалізованих державних органів (інституцій) протидії економічній злочинності. Так, на основі інституційного підходу та функціонального критерію виокремлено наступну систему органів: органи, які здійснюють контрольно-регулятивні функції у сфері економіки; органи, що виконують охоронювану функцію; органи правосуддя;

набуло подальшого розвитку:

вчення про детермінацію економічної злочинності та систематизацію детермінант, а саме: розвинені наукові положення щодо процесів розширеного самовідтворення кримінальних проявів у сфері економіки;

обґрунтування використання інституціональної методології в кримінологічних дослідженнях, зокрема, визначено переваги методології інституціоналізму у вивченні та протидії криміналізації економіки,

найвагомішою серед яких є те, що такий інструментарій дозволяє виявити кореляційні зв'язки з недоліками формальних інституцій, що покликані забезпечувати здійснення законної господарської діяльності, та дисфункціями спеціалізованих суб'єктів протидії деструктивній економічній поведінці суб'єктів господарювання;

пропозиції щодо налагодження ефективної міжвідомчої взаємодії у сфері протидії економічній злочинності, що актуалізує створення тимчасових міжвідомчих координаційних груп та організацію інформаційної взаємодії на постійній основі.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідницькій роботі – для подальшого вивчення проблем, пов'язаних із тіньовими та кримінальними процесами економічної спрямованості, та розробки теоретичних основ протидії криміналізації економіки;

правотворчості – для розробки державних програм протидії злочинності, удосконалення регулювання економічної діяльності в напрямку нейтралізації криміногенних ризиків,

правозастосуванні – для удосконалення діяльності контролюючих і правоохоронних органів щодо виявлення та документування злочинів у економічній сфері, усунення причин тінізації економічної сфери та протидії економічним злочинам, а також міжвідомчої та інформаційної співпраці;

навчальному процесі – при викладанні нормативного «Кримінологія», спеціального курсу «Кримінологічні основи забезпечення економічної безпеки», при підготовці та написанні підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національні інтереси та проблеми забезпечення безпеки України» (м. Кіровоград, 5-6 листопада 2009 р.); науково-практичній конференції

«Сучасні проблеми розвитку державності та протидії злочинності», присвяченій 10-ій річниці заснування Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС (м. Кіровоград, 5-6 травня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Напрями вдосконалення протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності» (м. Ірпінь, 2-3 грудня 2011 р.); науково-практичному семінарі «Особливості правозахисної та представницької діяльності прокурорів у сфері земельних правовідносин» (м. Вінниця, 25 жовтня 2013 р.); навчально-методичному семінарі «Застосування представницьких повноважень прокурора з урахуванням нового Закону України «Про прокуратуру» (м. Вінниця, 24 грудня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у дванадцяти публікаціях, вісім з яких – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, одна – наукова стаття у зарубіжному періодичному виданні, три – тези доповідей на науково-практичних конференціях та семінарах.

Структура дисертації обумовлена її метою та поставленими завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (256 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, з них основний зміст – 182 сторінки, додатки – 15 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Стан наукової розробленості проблеми протидії криміналізації економіки

Однією з провідних характеристик постіндустріального суспільства, властивого нинішній українській дійсності, є домінування виробничо-споживацьких відносин та підкорення майже всіх інших сфер соціобуття закономірностям розвитку системи господарювання, доступу індивідів до тих чи інших капіталів та ресурсів. Вказана властивість суспільства стимулює пошук найбільш рентабельних та ефективних систем менеджменту окремих виробничих потужностей та загальної оптимізації економічних процесів. Разом із тим іманентно притаманна людській активності деструктивність, поєднана з дисфункціями окремих соціально-економічних інститутів, продукує тіньові та/або кримінальні способи досягнення економічного успіху або перерозподілу прибутку.

Реакцією наукової спільноти на процеси криміналізації економіки стали комплексні, міждисциплінарні дослідження, спрямовані на розробку дієвих заходів зупинення криміналізації та впровадження їх у кримінологічну політику держави та практику правоохоронних і судових органів. Відображенням цього є численні аналітичні та наукові праці, присвячені цій проблематиці.

Проблема протидії криміналізації економіки здебільшого розглядалася представниками наук кримінологічного, кримінально-правового, економічного та управлінського напрямів у таких ракурсах:

- тіньова економіка, її окремі складові та проблема детінізації економічних відносин як економіко-правові та кримінологічні категорії (в контексті передумов криміналізації);
- економічна злочинність та можливості протидії їй як предмет кримінологічного вивчення;
- кримінальна економіка та кримінальні ринки (здебільшого через призму організованої злочинності);
- забезпечення економічної безпеки (в тому числі безпеки від злочинних посягань) як елемент національної безпеки держави.

У дослідженнях загальних проблем формування та функціонування тіньової економіки предмет наукового аналізу стосувався визначення категоріально-понятійного апарату, виявлення чинників, які сприяли виникненню тіньової економіки та здійсненню характеристики тенденцій впливу на стан економічного розвитку держави. Зокрема, слід вказати роботи В. О. Мандибури [124], З. С. Варналія [23; 230], Ю. В. Латова [113], С. М. Ковальова [114], В. В. Побірченко [162], В. О. Дадалко [50] С. В. Ковальова, О. В. Балко [90], Н. В. Морозової [143], О. П. Буніча, О. І. Гурова, Т. І. Корягіна [227], Т. О. Тищука [229] та інших.

Науковий доробок цих та інших вчених викликає зацікавленість у зв'язку з обґрунтуванням у них базових категорій «тіньова економіка», «тіньові економічні відносини», «неформальна економіка» та інших.

Про міждисциплінарний характер феномену «тіньова економіка», а також про те, що тіньова економіка є складною, саморегулятивно-відтворювальною системою, яка містить криміногенні і некриміногенні, різнорівневі і різнопрофільні джерела тіньового капіталообороту, зазначав В. М. Попович у докторській дисертації «Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки» (2002 р.) [169, с. 6]. На нашу думку, економіко-кримінологічна концепція вивчення тіньової економіки, яку запропонував В. М. Попович, не втратила актуальність, а навпаки, заслуговує в умовах деінституціоналізації суспільства на більш глибоку увагу. Слід зазначити,

що вчений один із перших у вітчизняній кримінології використовував при аналізі окремих економічних процесів та обґрунтуванні теорії детінізації економіки інституційний підхід [170].

Змістовні наукові підходи щодо визначення тіньової економіки наводить О. П. Рябченко, розглядаючи її як сукупність таких елементів: а) заборонена законом діяльність із виробництва товарів та послуг (нелегальна тіньова економіка), що здійснюється в корисливих цілях; б) правомірна ринкова економічна діяльність, результати якої частково або повністю приховуються від державного обліку та оподаткування (непідзвітна тіньова економіка). [210, с. 277].

Н. В. Морозова тіньові економічні відносини називає специфічною формою прояву економічних відносин, які виникають між підприємцями, споживачами, представниками різних державних структур, державою, громадянами з приводу відносин між ними, які не є підконтрольними та не виявлені у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання, часто суперечать як суспільно визнаним морально-етичним нормам, так і чинному законодавству. Трансформацію тіньових економічних відносин визначено як об'єктивний процес їх зміни, переходу з одного якісного стану до іншого [143, с. 4-6]. В. В. Побірченко узагальнює існуючі наукові визначення поняття «тіньова економіка» і вказує, що такою є економічна категорія, що відображає сукупність специфічних економічних відносин, пов'язаних із діяльністю з виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, що приховують від державного контролю з метою одержання прибутків та особистого збагачення. Дослідник підкреслює негативні наслідки тіньової економіки: суттєве зменшення бюджету країни, зниження інвестиційної привабливості, сприяння відтоку вітчизняного капіталу за кордон, створення загрози національній безпеці України [162, с. 66].

На думку А. В. Базилюка та С. О. Коваленка, тіньова економіка – це результат порушення рівноваги між суб'єктами держави з приводу створення і розподілу продукту, що трапилося внаслідок дерегуляції економіки й

порушення на цій основі балансу інтересів, а також через недостатність або недосконалість засобів ефективного контролю за чинним законодавством. У конкретному виразі – це високодохідна сфера діяльності, норма прибутку якої компенсує окремим громадянам або групі людей матеріальні затрати та моральні збитки від ризиків щодо їх здійснення [2, с.18].

Тіньова економіка може бути кримінальною і некримінальною. Для неї характерне розмаїття суб'єктного складу (фізичні особи, угруповання, господарські суб'єкти, фінансові і банківські установи, посадові особи тощо). Тіньова економіка охоплює: 1) кримінальну економічну діяльність із проявами економічної злочинності (злочини проти власності, злочини у сфері господарської діяльності тощо); 2) підпільну економіку, приховану від усіх форм контролю (наркобізнес, азартні ігри, проституція та ін.); 3) загально кримінальні злочинні діяння проти особистої власності як форми позаекономічного розподілу доходів (крадіжки особистого майна, грабіж, розбій, рекет тощо); 4) фіктивну економіку – офіційну економіку з фіктивними результатами, відображеними у діючій системі обліку і звітності як реальні (дійсні); 5) приховану економічну діяльність, що здійснюється з метою уникнення оподаткування або у зв'язку з небажанням господарюючих суб'єктів оприлюднювати свої доходи; 6) неформальну економіку, що ґрунтується на особистих стосунках та безпосередніх контактах між економічними суб'єктами і не підпорядкована державному регулюванню та офіційній економічній статистиці через її індивідуальність, особистий або сімейний характер, відсутність відповідних вимірників тощо. Результат тіньової економіки – тіньові доходи або тіньові капітали. Останній – це надходження криміногенно-відтворювального характеру в грошовій чи натуральній формі або у формі прав, вимог тощо (з антисоціальних джерел підпільного сектору тіньової економіки) [26, с. 913].

Точка зору авторів доктринального тлумачення сутності терміна «тіньова економіка» В. П. Нагребельного та В. М. Поповича, безумовно, має бути врахована під час подальшого наукового опрацювання проблеми

протидії тіньовій економіці в кримінологічному аспекті, адже у ній відображено більшість проявів тіньової економіки, в тому числі й тих, які дають змогу зазначити існування некримінальної тіньової економіки.

До робіт, присвячених питанням кількісної оцінки обсягу тіньового сектору економіки, можна віднести роботи Н. С. Різника [206]. Серед методик оцінки обсягу тіньового сектору економіки називають: метод опитування; використання системи національних розрахунків; монетарні методи; метод сталих взаємозв'язків [162, с. 68].

Теоретико-методологічні аспекти детінізації економічних відносин найбільш вдало визначені вже згадуваними В. М. Поповичем. Учений обґрунтовує актуальність розробки спеціальної економіко-кримінологічної теорії детінізації економіки нагальними потребами розвитку теорії та практики, метою комплексного забезпечення протидії тіньовим процесам у сфері економічних відносин. [169, с. 4]. В. М. Попович обґрунтував положення економіко-кримінологічної теорії детінізації економіки, її структуроутворюючі елементи, які в сукупності складають новий перспективний науковий напрям теоретико-методологічних знань про засади створення економічних передумов і превентивних організаційно-правових механізмів детінізації економічних відносин, обґрунтував виділення в кримінологічній науці підгалузі «Економічна кримінологія» [169, с.7]. До структуроутворюючих елементів теорії детінізації економіки віднесено: інститути ризик-менеджменту, економічної безпеки підприємництва, документообігу й обліково-інформаційних технологій. Учений пропонує визначити теорію детінізації економіки як синтетичну, комплексну, спеціальну економіко-кримінологічну теорію, побудовану на засадах інтерналізації економічних, організаційно-правових і кримінологічних знань, що відповідають соціальним, гносеологічним, логічним, етимологічним, функціонально-рольовим, праксеологічним та іншим вимогам [169, с. 29].

З урахуванням сучасних характеристик тіньових процесів ґрунтовне дослідження проблем подолання тіньової економіки з кримінологічної точки

зору здійснила Ю. А. Комісарчук у кандидатській дисертації «Детінізація економічних відносин в Україні (кримінально-правове та кримінологічне забезпечення)» (2006 р.) [92].

Серед наукових робіт у галузі теорії управління та адміністративного права, виконаних на рівні кандидатських дисертацій, доцільно вказати дисертації Ю. Я. Грошовика «Організаційно-правові основи детінізації відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (2004 р.) [40], І. В. Чеховської «Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері виробництва та реалізації житлово-комунальних послуг» (2006 р.) [249].

Однією з перших фундаментальних вітчизняних робіт у сфері протидії економічній злочинності стала докторська дисертація Є.Л. Стрельцова «Проблеми кримінальної відповідальності за злочини у сфері підприємництва» (рос. мов., 1992 р.) та його широко відомі монографії: «Економічні злочини в Україні» (рос. мов., 1997 р.), «Економічні злочини: внутрішньодержавні та міжнародні аспекти» (рос. мов., 2000 р.).

Варто відзначити доробок О. П. Рябченко, яка в межах докторської дисертації, присвяченої адміністративно-правовому аспекту державного управління економікою України, аналізувала проблему управління подоланням тінізації економіки [210, с. 274-352]

Трансформація економічної злочинності та криміналізація окремих її галузей стимулювала наукові пошуки проблем протидії. У цьому напрямі важливими є докторська дисертація Н. О. Гуторової «Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України» (2002 р.); дослідження В. В. Пивоварова «Податкова і кредитно-фінансова злочинність: кримінологічна характеристика та попередження» (2003 р.) [160]; О. Г. Кальмана «Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження» (2004 р.) [80, с. 10; 81]; С. О. Лук'яненко «Кримінологічна характеристика злочинів у кредитно-фінансовій системі та їх запобігання в Україні» (2006 р.) [118; 119]; О. О. Титаренка «Проблеми боротьби з

економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект)» (2006 р.) [228]; П. М. Коваленко «Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі» (2005 р.) [89]; М. Л. Давиденко «Незаконне підприємництво: кримінологічне дослідження» (2004 р.) [49]; В. О. Білецького «Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (1998 р.) [10]; А. М. Бойка «Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки» (2009 р.) [18]; Т. В. Мельничук «Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження» (2009 р.) та інших.

Широкий спектр наукових досліджень з кримінального права та кримінології був виконаний у цьому напрямі П. П. Андрушко, В. І. Борисовим, В. В. Голіною, Н. О. Гуторовою, Ю. М. Демідовим, Н. П. Дригваль, О. О. Дудоровим, О. М. Джужею, А. П. Закалюком, А. Ф. Зелінським, М. І. Камликом, О. М. Костенко, Г. А. Матусовським, М. І. Мельником, П. П. Михайленком, А. А. Музикою, В. О. Навроцьким, В. І. Осадчим, Л. М. Скорою, Є. Л. Стрельцовим, В. Я. Тацієм, В. П. Тихим, Л. О. Ужвою П. В. Цимбалем В. І. Шакуном, С. С. Яценком та ін. [43; 47; 52; 53; 56; 63; 213; 234; 245].

Значний внесок у протидію економічної злочинності зробила Н. О. Гуторова, яка у докторській дисертації «Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України» (2002 р.) звернула увагу на те, що в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України мета спеціального попередження злочинів проти державних фінансів повинна визнаватися першочерговою стосовно мети загального попередження цих злочинів. Державні фінанси становлять самостійний об'єкт кримінально-правової охорони, оскільки мають фундаментальні розбіжності як з недержавними фінансами, так і з господарськими відносинами. На підставі цього обгрунтовано необхідність, доцільність і можливість створення самостійного інституту Особливої частини кримінального права «Злочини

проти державних фінансів”. Автором здійснено комплексний аналіз проблем пеналізації злочинів проти державних фінансів. Найбільш ефективними за вчинення злочинів проти державних фінансів з точки зору досягнення юридичного виправлення особи визнані покарання, вплив яких є короточасним і менш складним, зокрема, штраф, конфіскація знарядь та засобів вчинення злочину, предметів, здобутих злочинним шляхом, а за певних умов – арешт. Досягненню ж мети запобігання нових злочинів особами, які вчинили суспільно небезпечні посягання на державні фінанси, сприяє покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю [47].

Звернення до наукового доробку О. Г. Кальмана, присвяченого проблемі попередження злочинності у сфері економіки України [80], дає змогу вказати на обґрунтовані вченим чотири типи злочинності в сфері економіки, які виділені на основі аналізу історичної еволюції цих видів злочинів у різних системах соціально-економічних і політичних відносин: загальнокримінальна, зовні респектабельна, політична, транснаціональна (глобалістська). Вчений сформулював висновок про те, що злочинність у сфері економіки є не тільки правовою, а й загальносоціальною, політичною та економічною проблемою суспільства та держави, вирішення якої в сучасних умовах потребує розробки ефективних економіко-правових заходів протидії [80, с. 8]. Формулюючи показники елементів кримінологічної характеристики, О. Г. Кальман зазначав, що їх сукупність може бути різною залежно від об’єкту дослідження. Кримінологічно значущими показниками, які дають загальну кримінологічну характеристику стану злочинності у сфері економіки в державі, названі: рівень (злочинності, судимості, латентності) і їх коефіцієнти, структура, динаміка, ціна, характер, географія злочинності, особи злочинців, діяльність правоохоронних органів із виявлення злочинів. Термін “стан злочинності у сфері економіки” в роботі використовується як інтегральний показник для узагальнюючої характеристики її суспільної небезпеки. [80, с.14]

запропоновано програму спеціального навчального курсу “Кримінологічна теорія попередження злочинності у сфері економіки” [80, с.10].

Стосовно здобутків В. В. Коваленка, викладених у монографії «Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління», можна назвати авторське визначення економічної злочинності як сукупності кримінально караних, винних і суспільно небезпечних діянь, при вчиненні яких для одержання матеріальної вигоди використовуються легальні економічні інститути [87, с. 360-361]. Логічним продовженням сформульованого на основі інституційного підходу поняття економічної злочинності став висновок про те, що поширення в суспільстві ефективних економічних інституцій знижує рівень економічної злочинності, а неефективні економічні інституції є криміногенним фактором [87, с. 362-363].

Перспективним вбачається висновок В. В. Коваленка про зміну акцентів у боротьбі з економічною злочинністю з репресивних на попереджувальні. Автор вважає, що має бути посилена контрольно-наглядова діяльність органів виконавчої влади, насамперед спеціалізованих, за умови одночасного поширення використання різних заходів переконання, стимулювання та виховання [87, с. 364].

Варто відзначити дослідження А. Л. Репецької, яка обґрунтувала поняття та зміст детермінації тіньової економіки, економічної організованої злочинності та кримінального ринку, виділення двох рівнів попередження розвитку організованої злочинності та кримінального ринку: загальносоціального та спеціально-кримінологічного [204].

До наукових робіт, присвячених питанням економічної безпеки, доцільно віднести науковий доробок З. В. Герасимчук, Н. С. Вівдюк [32] та інших [64; 65; 151; 152; 153; 158].

У контексті теми нашого дослідження привертають також увагу дослідження, які розглядають процеси криміналізації економіки через призму формальних та неформальних соціально-економічних інститутів. Серед

наукових робіт, виконаних на рівні монографій в Україні, слід відзначити роботу В. М. Дрьоміна «Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства» (рос. мовою) (2009 р.) [59]. У ній піддана науковому аналізу проблема інституціалізованих кримінальних практик, а саме інституціоналізація тіньової та кримінальної економік, корупція, інституціоналізовані форми організованої злочинності [59, с. 380-453].

На думку В. В. Колесникова «інтенсивний процес зрощування економіки і злочинності, поширення кримінальної економічної поведінки і її перетворення на домінуючу модель взаємин економічних агентів у межах формованого ринку, утвердження корупційної моделі взаємовідносин влади і бізнесу, «тіньових» норм економічної діяльності та моралі, кримінальної психології та інші супутні обставини призвели до формування специфічного інституційного утворення, званого кримінальної економікою» [91].

У дисертаційному дослідженні Ю. В. Латова тіньова економіка розглядається як функціонально значущий структурний елемент системи економічних інститутів [113, с. 9]. На думку Ю. В. Латова, всі сегменти тіньової економіки незалежно від того, наскільки сильно або слабо вони пов'язані з легальною економікою, є органічними елементами інституціональної системи, утворюючи одну з її підсистем. Тіньова економіка виконує щодо легальної економіки як конструктивні, так і деструктивні функції [113, с. 13-14].

Очевидно, що тіньовим економічним інститутам та злочинним практикам економічної спрямованості повинні протистояти легальні економічні інститути, а як своєрідний «запобіжник» ще й розгалужена система спеціально уповноважених державних органів (інституцій), поєднаних у дієвий механізм зупинення та/або запобігання криміналізації економіки. Але, попри нагальність та очевидність інституційної протидії, належного науково-методичного забезпечення та комплексного дослідження ця проблема не отримала. Розгляд та оцінка кримінологічної діяльності, компетенції та завдань окремих суб'єктів протидії економічній злочинності

не може компенсувати необхідність цілісного, впорядкованого інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

Що стосується однієї з безпосередніх категорій нашого дослідження, «криміналізації економіки», справедливим буде зазначити, що, на відміну від вище розглянутих суміжних понять, вона не знайшла свого широкого застосування в науковій літературі. Незважаючи на те, що деякі дослідження оперують цим словосполученням [141; 214; 208], фактично сутність криміналізації економіки розкривається через елементи тіньових економічних відносин або злочинні дії у сфері економіки.

Уявляється, що криміналізацію економіки потрібно розглядати у таких площинах:

- 1) криміналізація економіки як динамічний процес, що проходить у такі етапи (стадії): паразитуючи на легальній інфраструктурі економіки, відбувається тіньовий перерозподіл капіталів, який, у свою чергу, служить фактором відтворення корисливих злочинів у сфері господарської діяльності та формує феномен економічної злочинності, здебільшого організованих форм.

У спрощеному графічному виді такі етапи відображені послідовно (див. діаграма 1). Матеріали практики свідчать про те, що деякі процеси можуть відбуватися паралельно або накладатися один на одного. Зокрема, тіньова економіка так може і залишитися тіньовою, особливо це стосується її так званої неформальної складової (періодичні чайові або незначні прибутки від реалізації продукції домашнього господарства). Фінансові делікти (податкові правопорушення, контрабандна активність, заробітна плата «у конвертах») більш схильні до переростання у кримінальні форми. У свою чергу, економічна злочинність, оминаючи тіньові сфери, може безпосередньо використовувати легальну економіку як необхідний елемент злочинної схеми (реєстрація юридичної особи як забудовника для майбутнього заволодіння коштами шахрайським

шляхом або фірми-експортера для незаконного відшкодування ПДВ із держбюджету).

Діаграма 1.

2) криміналізація економіки як стан економіки, при якому суттєву питому вагу становить отримання незаконних/злочинних доходів від господарської діяльності (тобто результат процесу в окремо взяту одиницю часу у вигляді «концентрації» економічних злочинів). При цьому треба враховувати, що в економічній сфері вчиняються як основні злочини – суто економічні, так і додаткові (допоміжні або суміжні) злочини білокомірцевого характеру, зокрема службові, корупційні, проти власності. Вони виконують обслуговуючу або провокативну функцію злочинної діяльності в економічній сфері, але не є економічними як такими.

Характерною рисою стійких функціональних зв'язків економічної злочинності як цілісного соціального явища є: спільність об'єкта посягання – економічні відносини; наявність загальної мети для всіх злочинів – одержання економічної вигоди; корислива мотивація; особливість суб'єкта злочину – особи, включеного в процес

незаконної економічної діяльності.

Усі ознаки взаємозалежні, що дає підставу розглядати функціональні зв'язки економічної злочинності як відносини такої залежності між даними злочинами, за якої зміни одного з них виявляються похідними від змін іншого.

Зовнішні функціональні зв'язки економічної злочинності простежуються через злочинні діяння, охоплювані як самою економічною злочинністю, так і іншими видами злочинності. Особливо небезпечними є зв'язки з корупцією, що, негативно впливаючи на діяльність державних інститутів, поглиблюють політичну й економічну нестабільність.

Підсумовуючи, зазначимо, що власне буквальний переклад слова «економіка» звучить як «мистецтво господарювання». Економіка як така – досить широка за змістом категорія, а економічна діяльність диверсифікована. Елементи економічних відносин – виробництво, обмін, розподіл та споживання – передбачають залучення різнопорядкових контрагентів, учасників ринку, споживачів, власників матеріальних та інтелектуальних ресурсів капіталів тощо. Великий пласт самостійних особливостей має економіка держави, економіка окремих галузей, економіка конкретного підприємства. Аналогічні особливості притаманні й відповідним рівням (видам) злочинної діяльності, кожен з яких заслуговує на самостійне вивчення. З метою окреслення чітких меж дослідження і надання йому необхідної предметності та конкретизованості криміналізацію економіки ми будемо розглядати як соціальний деструктивний процес, у межах якого легальні економічні інститути набувають рис тіньових та/або кримінальних у зв'язку з поширенням правопорушень або злочинів економічної спрямованості, корисливо мотивованих посягань на законну діяльність суб'єктів господарювання, що завдають негативних наслідків у виді матеріальної шкоди.

1.2. Використання методології інституціоналізму у вивченні криміналізації економіки

Кримінологія як комплексна наука з метою отримання достовірних даних про закономірності розвитку злочинності та розробки заходів протидії оперує досить широким інструментарієм способів пізнання дійсності. При цьому кримінологи під час складання програми досліджень та власне їх проведення запозичують методологічні досягнення інших наук та наукових напрямів.

Оскільки, як було зазначено у попередньому підрозділі, уявляється доцільним тіньову економіку та її кримінальні прояви розглядати за ознаками та властивостями соціального інституту, то закономірною методологічною базою для вивчення процесів криміналізації економіки та формування відповідного механізму зупинення/недопущення їх розвитку вбачається методологія інституціоналізму.

Її переваги полягають у такому: вона, по-перше, не виключає залучення інших методів як додаткових, компенсаторних, зокрема системно-структурного, формально-логічного, догматичного та інших; по-друге, виявляє особливості діалектичного розвитку злочинної економічної діяльності у взаємозв'язку з генезисом як легальних інститутів господарювання, так і зв'язку з іншими видами злочинної активності; і найважливіше, ця методологія дозволяє бути послідовним: аналізуючи інституціональну природу криміналізації економіки, ми виходимо на кореляційні зв'язки з недоліками формальних інституцій, що покликані забезпечувати здійснення законної господарської діяльності, та дисфункціями спеціалізованих суб'єктів протидії деструктивній економічній поведінці суб'єктів господарювання. Лише на основі виявлених інституційних прогалин та недоліків можна робити висновки та пропозиції щодо впровадження та налагодження інституційного механізму протидії криміналізації економіки, що і є завданням нашого дослідження [130; с. 96].

Інституціоналізм як методологія базується на сукупності суспільних наук. На сьогоднішній момент він є відносно новим, але вже апробованим, набуває рис усталеності за рахунок широкого використання вироблених ним наукових категорій.

На певному історичному етапі розвитку відтворення суспільства здійснюється через відтворення суспільних інститутів, тобто суспільних відносин виробництва в особливій інституціональній формі [212].

Згідно з роботами Дж. Міда, інститути являють собою, насамперед, типові реакції індивідів на типові ситуації. У своїй практичній діяльності індивіди мінімізують витрати раціональних та емоційних ресурсів за допомогою процедури типізації, основним змістом якої стає зниження порогу невизначеності можливих виборів і підвищення передбачуваності можливих результатів при тих чи інших виборах варіантів дії [123].

Інститути служать методологічною базою багатьох сучасних процесів перехідних та сталих економічних систем [30; 78; 147; 250; 256]. Інституціональна ідея, безумовно, є центральним елементом соціального інституту, його наскрізним цементуючим базисом. Вона визначає його внутрішню організацію, символіку, впливає на ментальність суб'єктів, їхню соціально-культурну орієнтацію і внутрішнє життя. Залежно від характеру ідеї, що лежить в основі інституту, формуються або засновуються засоби і способи діяльності, відбуваються зміни його функцій [28, с. 622-623]. Такий підхід дозволяє оцінювати функціональність/дисфункціональність інститутів легальної та нелегальної економіки, а також інституцій протидії злочинності.

С. А. Макеєв називає інституціоналізм історично першою перспективою сприйняття, опису і пояснення дійсності, що склалася в соціології. Засновники науки бачили і мислили її чи не виключно як науку про становлення і функціонування суспільних макроструктур, тобто соціальних інститутів. І дійсно, як інакше відстояти те емпірично безумовне твердження, що різноманіття типів і видів взаємодій індивідів не є нескінченним [123]. Навпаки, регулярне і повторюване домінує в усьому

масиві інтеракцій, прямо вказуючи на ефективну упорядковуючу діяльність соціальних комплексів, тобто інститутів.

На переконання деяких зарубіжних дослідників, у реальному житті ні формальні правила, встановлені в суспільстві, ні індивідуальні контракти та поведінка не можуть бути досконалими, а моделі та процедури мають формуватися таким чином, щоб була можливість швидко їх адаптувати до непередбачених подій [241].

Традиційно склалися такі напрями: соціологічний інституціоналізм та економічний інституціоналізм. У цих назвах відбиваються їх корінні особливості у трактуванні суспільної природи діяльності індивідів. Соціологічний інституціоналізм розглядає суспільні процеси виходячи з культурних і політичних властивостей конкретної соціальної системи, в залежність від якої ставиться і зміст приватної волі [212].

Досить плідно цю методологію використовують економісти, розвиваючи напрям економічного інституціоналізму [27; 73; 74; 115; 146; 147; 149; 243].

Дослідивши генезис інституціоналізму, Н. Н. Вопленко виявив три основні концепції (течії) інституціонально-еволюційної теорії: 1) інституціональну, головним об'єктом дослідження якої виступає економічна поведінка інститутів у господарському середовищі (теорія контрактів, теорія трансакційних витрат, теорія власності); 2) еволюційну – дослідження стереотипів поведінки агентів на рівні фірми, підприємства і т. д. (теорія фірми); 3) циклічну – дослідження еволюції на рівні країни [38].

М. В. Синютін узагальнив набутий досвід використання інституціоналізму при дослідженні соціально-економічних процесів. Ним було виділено низку характерних особливостей інституціональної концепції економіки.

По-перше, інституціоналізм склався як певний юридичний спосіб мислення в різних суспільних науках, який набув особливої актуальності в економічній теорії під назвою «інституціональна економіка».

По-друге, розвиток інституційної теорії відбувався у вигляді декількох самотійних трактувань і версій, поляризованих у двох напрямках, відомих як старий і новий інституціоналізм.

По-третє, інституційна концепція економіки зумовлена ідеологічною та культурно-історичною своєрідністю, продиктованою часом і місцем формування теорії, а так само політичною боротьбою, що спрямовує її вдосконалення.

По-четверте, інституціоналізм визначає економіку з точки зору певних суспільних умов, де інститути відіграють невід'ємну роль.

П'ятою рисою інституціоналізму є емпіричний ухил у дослідженнях. Розглядаючи поверхневі явища, інституціоналісти зосереджуються на їх описі і порівнянні один з одним. У силу цього інституціоналізму властиве тематичне розмаїття.

Шоста особливість інституційного підходу пов'язана з міждисциплінарним характером більшості досліджень, які разом із залученням досвіду різних суспільних наук привносять свої особливі методи і сприяють посиленню еклектики [212].

Особливий інтерес у прихильників інституціоналізму викликає проблема співвідношення й взаємодії формальних і неформальних інститутів у перехідній економіці. Так, А. Чаусовський обґрунтовує висновок про те, що характерною рисою трансформаційних економічних систем є їх деінституціоналізований стан і перехід від стосунків на основі формальних інститутів до неформальних взаємодій. З точки зору вказаного автора, неформальні інститути структурно включають, по-перше, неформальні господарські практики, що генеруються системою формальних інститутів, і, по-друге, сукупність соціальних норм, джерелом яких є культура. Доводиться, що конвергенція інститутів можлива лише у разі, коли тенденція розвитку соціопсихологічних і соціокультурних неформальних інститутів є сумісною з логікою формальних правил [247].

Як пише І. І. Мазур, тінізація економіки істотно впливає не лише на економічну діяльність, але й на соціальні процеси, що відбуваються в перехідному суспільстві. В умовах ринкових перетворень тіньова економічна діяльність притаманна багатьом суб'єктам господарювання. Це пояснюється зіткненням новітніх та застарілих прав, правил і норм, готовністю суб'єктів підприємницької діяльності діяти в умовах правової невизначеності з метою задоволення власних потреб. За таких обставин поступово сформувались неформальні правила, інфраструктура, ставки й тарифи на бюрократичні послуги [122]. В Україні, як і в інших пострадянських країнах з перехідною економікою, тіньова економіка відрізняється від її аналогів у розвинених країнах не лише обсягом, але й якісними характеристиками. Так, у розвинених країнах тіньову економіку розглядають з точки зору порушення чинного законодавства, а в трансформаційних суспільствах її визначають не лише як девіантну поведінку суб'єктів економічної діяльності, але й як інституційну структуру суспільства, що виявляється в законодавчій, виконавчій і судовій владі у формі тіньових інституцій. Процес тінізації економіки гальмує процеси державотворення в країні, демократизації та побудови громадянського суспільства, інтеграції України у світове співтовариство [122, с. 3].

Очевидно, що деінституціалізація позначається на легальній інфраструктурі економіки, завдяки чому простежується інституціалізація тіньової та кримінальної економічної діяльності.

Л. Я. Косалс та Р. В. Ривкіна справедливо визначають інституціоналізацію тіньової економіки як закріплення тіньової економічної поведінки (наприклад, «переведення в готівку» грошей, тіньового вивозу капіталу) в ті чи інші організаційно стійкі форми, визнані всіма учасниками даної діяльності і трансльовані наступним поколінням зайнятих нею суб'єктів. Автори стверджують: пройшовши стадію інституціоналізації, тіньова економіка зазнає якісних змін: з хаотичних і випадкових, не оформлених взаємодій економічних суб'єктів, поведінка яких не обмежена

будь-якими жорсткими правилами, вона перетворюється на структуровану і самовідтворюючу соціальну систему, яка не тільки прихована від прямого державного контролю і спостереження, але й має внутрішню організацію [98] «..... Нині тіньові інститути «пустили коріння» в політичній і правовій системі. Більше того, сьогодні вони виконують системоутворюючу роль щодо «склеювання» економіки з політикою і правом, не дають розвалитися всій соціально-економічній системі в цілому» [98].

Кримінальна економіка, що базується на неформальних нормах і правилах, дає змогу значно знизити витрати трансформації і подолати високі витратні бар'єри проникнення і закріплення на легітимних ринках. Така інтерпретація дає змогу простежити, яким чином тіньові економічні інститути перетворюються на кримінальні.

Ще одним питанням, яке потребує висвітлення для встановлення методології дослідження, є вибір показника, який підлягає оптимізації. Власне, мова йде про змінні стану криміналізації економіки (концентрації злочинних проявів серед загалу економічних трансакцій) та ефективності відвернення злочинів та відшкодування завданих збитків.

Ю. А. Комісарчук стверджує, що мікроекономічні показники тіньового сектора економіки аналогічні системі показників офіційного сектора економіки (собівартість, рентабельність, прибуток тощо). Крім того, автор вважає за доцільне застосування специфічних аналітичних мікроекономічних показників, що характеризують ступінь поширення суспільно-небезпечних діянь, які дають величезні прибутки від заняття тіньовою економікою (тіньова вигода, тіньовий прибуток, тіньовий валовий оборот та ін.) [92, с. 8-9]. Ці пропозиції, на нашу думку заслуговують на підтримку.

1.3. Кримінологічні особливості детермінації економічної злочинності: інституціональний аспект

Закономірністю криміналізації економіки є те, що такий процес ніколи не буває ізольованим. Він має динамічний розвиток, який напряду залежить від інших соціально-економічних процесів як у сфері легальної господарської діяльності (ступінь державного контролю та державного регулювання економіки), політико-психологічного клімату у суспільстві (усвідомлення переваг досягнення економічного успіху незаконним шляхом на рівні фіксованих установок), так і від ступеня включеності індивідів у загальні тіньові процеси, які за умов дисфункцій спеціально уповноважених суб'єктів протидії переростають у кримінальні. Таким чином, результат криміналізації економіки у вигляді системи економічних злочинів має інституційну природу, що підвищує їх здатність до самовідтворення.

Етапність процесу криміналізації економіки дає можливість розглядати тіньову економіку та її інститути як фактор та базис формування кримінальних господарських відносин.

Про стійкість, зрілість, а отже, і потенційну здатність перетворення тіньових економічних інститутів свідчать деякі об'єктивні характеристики. Зокрема, Р. В. Ривкіна та Л. Я. Косалс спостерігають появу в системі неформальних взаємодій таких стабільних характеристик: по-перше, тих чи інших економічних ролей, звичних для суб'єктів, але тіньових (наприклад, «рекетири»); по-друге, сформованих норм «тіньової поведінки» (наприклад, такої норми, як «переведення в готівку» фінансів під фіктивні контракти); по-третє, стійких видів тіньових економічних взаємин між певними суб'єктами (наприклад, «прикриття бізнесу» певних підприємців співробітниками силових відомств) і по-четверте, нових типів організацій, усередині яких і за допомогою яких здійснюється тіньова поведінка суб'єктів (наприклад, спеціальні фонди, які опосередковують відносини бізнесменів і співробітників силових відомств) [98].

Не вдаючись до широкої наукової дискусії, але вказуючи на детермінанти виникнення та функціонування економіки, що піддається криміналізації, потрібно звернутись до визначення сутності категорії «детермінація» щодо злочинності [128].

У найбільш загальному значенні детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона пов'язана і якими вона обумовлена. [66, с. 184]. А. П. Закалюк визначає детермінацію злочинності (або кримінологічну детермінацію) як різновид суспільної детермінації, на яку поширюються всі основні закономірності останньої і яка, у свою чергу, може розглядатись у рамках ще більш загальної системи – детермінації подій та явищ природи і суспільства [66, с.185]. Важливим положенням теорії детермінації є визначення основної риси детерміністичного зв'язку між об'єктами (подіями, процесами, явищами) – наявність залежності між ними, одного від другого, а реально – від інших об'єктів. А. П. Закалюк підкреслює наявність трьох основних елементів системи кримінологічної детермінації: причин, умов, корелянтів [66, с.186]. Учений зазначає ланку детермінації злочинності в цілому, що являє собою узагальнення на певному етапі та усупільнення дії ланок детермінації злочинів [66, с.197].

На думку А. М. Бойка, кримінологічна детермінація належить до соціальної, тому в основу кримінологічної теорії детермінації злочинності покладено вчення про соціальну детермінацію. [18, с.132-133]. Вчений зазначав виникнення у соціально-філософській літературі концепції двох рівнів соціальної детермінації. Сутність цієї концепції – в різній соціальній обумовленості: а) діяльності окремої людини чи групи людей, тобто рівня індивідуальної діяльності; б) розвитку особливої форми соціального буття, тобто обумовленості загальносоціального рівня. Загальносоціальний рівень – це рівень функціонування суспільства як системи з її підсистемами: економікою, політикою, суспільною свідомістю, соціальним управлінням та ін. [18, с.145].

О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко виділяли з головні, ключові підходи, на основі яких досліджувались причини злочинності, не надаючи при цьому перевагу жодному. Авторська точка зору дослідників полягала у визнанні примату впливу протиріч, які існують у будь-якому суспільстві, та їх негативних наслідків щодо злочинності. При цьому було підкреслено складність механізму впливу протиріч на злочинність. Серед протиріч, які мають потенціал криміногенного впливу, було названо: а) протиріччя і прорахунки у сфері економіки, які закладені в моделі економічного розвитку – планової чи ринкової; б) криміногенні фактори соціальної сфери (мається на увазі, у першу чергу, розшарування населення за рівнем доходів); в) криміногенні фактори духовно-моральної сфери (характеризують взаємозв'язок між злочинністю та духовно-моральним станом суспільства); г) кримінологічне значення правосвідомості (виділено п'ять елементів механізму впливу правосвідомості на поведінку людей: знання права, уявлення про право, ставлення до діючого права, вимоги, що висуваються щодо права, ставлення до виконання правових приписів); д) дефекти правосвідомості (на індивідуальному рівні); е) криміногенний вплив політичної сфери (політичні організації та установи, політичні відносини і дії); ж) криміногенні фактори правоохоронного середовища (недоліки і упущення у боротьбі зі злочинністю); з) дефекти соціального контролю та їх криміногенне значення (офіційного, який здійснюється з боку держави, та неофіційного – з боку сім'ї, трудових колективів, у побуті тощо) [3, с. 41-59].

Науковий доробок О. М. Бандурки та Л. Д. Давиденко може бути врахований при виділенні детермінант виникнення та функціонування тіньової економіки, але із трансформацією змістовного навантаження.

Серед криміногенних факторів впливу на кримінальну економіку можна виділити фактор ситуативності при здійсненні організаційних перетворень. Вказане стосується прорахунків при реалізації адміністративної реформи, реформи правоохоронних органів. Зазначене можна віднести до різновиду криміногенного впливу політичної сфери, що найбільшою мірою

впливає на стан керованості соціально-економічними процесами, що відбуваються у суспільстві.

Як приклад – прорахунки при здійсненні адміністративної реформи. У процесі здійснення адміністративної реформи нормативне закріплення процедур надання адміністративних послуг відбулось тільки у 2012 році, із прийняттям Закону України «Про адміністративні послуги» [175]. Тільки у 2011 році було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України щодо розробки Методики визначення собівартості платних адміністративних послуг [193].

Під час надання адміністративних послуг суб'єкт владних повноважень, який надає таку послугу за заявою фізичної або юридичної особи, здійснює дії, спрямовані на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону. Законом України «Про адміністративні послуги» уперше на законодавчому рівні здійснено розмежування адміністративних позитивних правовідносин у сфері надання таких послуг та державно-владної діяльності з контролю і нагляду, реалізації права доступу до публічної інформації, здійснення юрисдикційних повноважень та ін., здійснено розмежування адміністративних і цивільних правовідносин у сфері надання послуг.

Цікавим є той факт, що до прийняття зазначеного Закону сфера надання адміністративних послуг була урегульована Законами України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [181], «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» [180], а також переважно підзаконними нормативно-правовими актами. Зокрема, діяло 429 постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, відомчих наказів, серед яких на сьогодні 97 втратили чинність.

Проте унормування процедур надання адміністративних послуг єдиним законодавчим актом не усунуло необхідність конкретизації його приписів у підзаконних актах. Так, тільки 29 квітня 2013 р. набули чинності 24 акти – постанови, накази, рішення.

Вказане означає необхідність подальшого реформування сфери надання адміністративних послуг.

Варто також зазначити корупціогенність чинного Закону України «Про здійснення державних закупівель» [194]. Наприклад, загальна сума державних закупівель тільки за 2012 рік складала 500 млрд. грн. Експерти вказують на наявність багатьох недоліків, які провокують неефективне використання бюджетних коштів. Зокрема, за одним з експертних висновків Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, ситуація у сфері державних закупівель є невизначеною і конфліктною, а всі учасники цього процесу відзначають його неефективність та наявність багатьох зловживань [61, с. 24].

За даними МВС України, бюджетна сфера України залишається однією з найбільш криміналізованих. Кожен шостий економічний злочин, який викривався в Україні у 2009 році, пов'язаний із зазіханнями на кошти державного або місцевих бюджетів (майже 6,4 тисячі). Серед них 1300 – із сумою збитків понад 100 тисяч гривень та 180 – більше одного мільйона гривень. Департаментом ДСБЕЗ, окрім усього, впроваджувалася нова модель оперативного перекриття і документування розпорядників бюджетних коштів усіх рівнів: від міністерств та відомств і далі по вертикалі – до підрозділів районних державних адміністрацій, тендерних комітетів і конкурсних комісій, регіональних підрозділів державного казначейства, інших категорій посадовців. Також закінчується розробка типових схем документування корупційних зв'язків при відшкодуванні ПДВ, мінімізації сплати обов'язкових платежів до бюджету, відмиванні бюджетних коштів через конвертаційні центри. Серед них і справа стосовно одного з керівників державного вугільного холдингу, який вимагав та отримував хабарі (загальна сума перевищила 100 тисяч доларів США) за надання переваг у «виграші» тендерів на закупівлю обладнання для шахт. Міліцією затримано на місці вчинення злочину голову одного з тендерних комітетів при отриманні 185 тисяч доларів США «відкату» за виграш тендеру та перерахування

бюджетних коштів у здійсненні закупівель. Справу також уже скеровано на розгляд суду [22].

Стосовно протиріч у сфері економіки та їх урахування при визначенні детермінант виникнення та функціонування кримінальної економіки доцільно зазначити трансформаційні процеси щодо відносин власності внаслідок переходу від планової до ринкової економіки та вплив таких трансформацій на зміни у тіньовій економіці. Так, основою планової системи господарювання в Радянському Союзі була суспільна власність на засоби виробництва. Це вважалося позитивним, але на практиці зумовило повну байдужість до стану господарювання на об'єктах державної власності та, у свою чергу, було причиною існування таких видів злочинів, як крадіжки соціалістичного майна. Як наслідок, не був ефективним контроль за результатами діяльності суб'єктів господарювання з боку держави та суспільства. Застосування контролю було можливим завдяки централізованому адміністративно-командному стилю управління народним господарством, наявності триланкової системи управління. При переході до економіки на ринкових засадах усуваються недоліки, притаманні централізованому управлінню. Ринкова економіка має свої специфічні ознаки: самостійність різних структурних ланок фінансово-економічних відносин, функціонування ринкового механізму ціноутворення на основі коливання попиту та пропозиції, розвиток підприємництва, функціонування фондового ринку, відкритість економіки, відмова держави від прямого втручання в діяльність господарських структур, повна відповідальність власника за результати виробничої та комерційної діяльності, конкуренція, поширення дії ринкових відносин на соціальну сферу. Виникають нові, відповідні розвитку ринкових відносин, заснованих на зміні системи форм власності, активному розвитку приватної власності. Така трансформація супроводжувалась змінами в соціальному та політичному середовищі, прорахунками у державній політиці, громіздкістю організації системи

державного управління, існуванням прогалин у чинному законодавстві, що, у свою чергу, породжувало тінізацію економіки, зростання рівня злочинності.

Показовими у цьому сенсі є дев'яності роки минулого століття, в які почався фактично неконтрольований перерозподіл державної власності. У 1996 році, порівняно з 1990 роком, у структурі використання валового внутрішнього продукту витрати на споживання домашніх господарств скоротились з 55 % до 53 %. У грудні 1996 року 10 % громадян із найвищим рівнем доходів отримували 1/3 від загальної суми усіх грошових доходів населення [236]. Станом на грудень 2000 року у галузях економіки заробітну платню за місяць нижчу за мінімальну отримували 22,3 % працівників, нижчу за прожитковий мінімум – 70 %. Ця категорія громадян потребувала соціальної підтримки з боку держави, що й обумовило прийняття програмного документу «Стратегія подолання бідності», яка затверджена Указом Президента України від 15 серпня 2001 року [224].

Як зазначав А. М. Бойко, характеризуючи трансформаційні процеси в економіці України, їх підґрунтям стала криза радянської економіки кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст., внаслідок якої Україна отримала в спадок величезне та малоефективне соціалістичне господарство, що характеризувалося високим рівнем бюджетних видатків і рівнем інтегрованості в економічну систему, яка, по суті, розвалювалась. Україна опинилася перед необхідністю вирішувати одночасно складні проблеми, пов'язані зі стабілізацією, перетворенням і формуванням національної економіки. Другою особливістю переходу до ринкової економіки став гостроконфліктний характер процесів трансформації на її початковому етапі. Установлення ринкових відносин відбувалося на тлі успадкованої структури виробництва й усталених соціальних цінностей (колективізму, справедливості та соціальної захищеності населення). [18, с.164]. Третя особливість полягала в тому, що її головною соціальною базою стала стара апаратна номенклатура – колишні партпрацівники і працівники державного апарату всіх рівнів, які перебували найближче не лише до влади, а й до

механізмів розпорядження власністю. У межах цих груп сформувались стійкі службові, а також неформальні (в тому числі й корупційні) горизонтальні та вертикальні зв'язки, що почали відігравати вагомую роль у системі управління економікою. Четвертою особливістю виділено значний вплив корпоративно-бюрократичних груп та злочинних угруповань на процеси трансформації економіки за умови відсутності складових громадянського суспільства, ослаблення зусиль правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, поступового зрощення правоохоронних органів з приватним бізнесом, надмірного податкового тягара, низької соціальної захищеності основних верств населення, що зумовлювало пошуки протиправних шляхів для виживання не лише звичайних громадян, а й працівників правоохоронних органів. П'ята особливість – висока соціальна ціна ринкових перетворень, що проявилось у високому рівні безробіття, крайньому зубожінні населення та суттєвій диференціації у доходах населення, що позначилося на ефективності ринкових перетворень загалом [18, с.166-167].

Як вказує О. П. Рябченко, із трансформаційними змінами в економіці відбувались зміни і в політичному середовищі. У ньому формувались два блоки суспільно-політичних сил: один – із витокami нової буржуазії, а другий – громадяни, що протистояли накопиченню капіталу. Поступово створювались дві протилежні групи, які вели політичну боротьбу, та формувалось нове елітарне середовище. Еволюція політичного середовища в Україні мала тенденцію «комерціалізації», коли поряд із лідерами партійної номенклатури колишнього Центрального Комітету Комуністичної партії України з'являються бізнесмени часів розбудови. Останні об'єднувались у партії, виробляли власну стратегію захоплення політичної влади, проникнення до елітарних структур. Найбільшу загрозу національним інтересам становила частина політичних лідерів. У політичному середовищі починали паралельно діяти дві політичні сили: «офіційні» («легальні») політики, які обстоювали ідею економічного росту держави і захищали її національні інтереси, і «тіньові» політики, які діяли на користь власному

інтересу. «Тіньові» політики входили до нової мафіозної еліти, становлення якої практично співпадало з перебудовою радянського суспільства. У новій системі влади починали діяти дві паралельні влади: офіційна та неофіційна, яка формувалась на новій основі – отриманій протиправним засобом власності [209, с.209-233].

Характеризуючи «тіньову» політику з позицій її зв'язку з тіньовою економікою, доцільно зазначити зацікавленість тіньових політиків переважно сферою економіки і фінансів як такою, де акумулюються фінансові та матеріальні ресурси, які у подальшому використовуються з метою збагачення. Поряд із цим сфера фінансово-економічної діяльності складає базис економічного розвитку держави, а тому зазначена сфера є предметом державної діяльності. Різниця між «тіньовою» і легальною політичною діяльністю та, відповідно, тіньовою і легальною економікою, полягає в їх меті. «Тіньова» політична діяльність спрямована на задоволення переважно кланових і приватних потреб, а легальна має на меті формування економічного підґрунтя для якісних державотворчих процесів та процесів державного будівництва. Зв'язок «тіньової» політичної діяльності з корупцією обумовлений залученням корупційних зв'язків для реалізації кланових та приватних інтересів у фінансово-економічній сфері [133].

Аналізуючи фактори криміналізації, можна виявити чітку тенденцію до зубожіння населення України, що, у свою чергу, провокує злочинність і є джерелом розвитку тіньових відносин в економічній сфері.

О. І. Головатюк відзначає, що у дослідженнях проблеми тіньової економіки все ще не вирішеними залишаються такі питання: відсутність детального публічного аналізу походження капіталів посадових осіб вищих органів державної влади; жорстке відокремлення, передбачене законодавством, бізнесу та законодавчої, виконавчої, судової гілок влади та публічне висвітлення в ЗМІ; непрозора, напівтіньова приватизація підприємств України та проведення тендерних процедур; відсутність інвестиційної прозорості; відсутність чітких юридичних та економічних

законів, як щодо організації та функціонування підприємств, так і щодо їх оподаткування; економічно і соціально необґрунтована податково-законодавча політика в Україні; тіньові та комерційні біржі праці, що породжують великі соціальні та економічні проблеми; вивезення капіталів з України [35].

Сьогодні, коли ринкові перетворення стали незворотними, першочергового значення набуває проблема формування стабільного політичного середовища, прогнозованість дій якого стає гарантом подальшого економічного розвитку. У зв'язку із цим серед причин функціонування кримінальної економіки, насамперед, слід виділити прояви клановості серед посадових осіб вищих органів державної влади. Похідним цього є лобіювання певних інтересів при здійсненні законотворчої діяльності.

Чиновники використовують свої робочі місця, владу та інформацію, якою вони володіють, як один із ресурсів для здійснення свого приватного підприємництва [98].

Факторами криміналізації економіки, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);

- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самотійно розробляти неформальні механізми співпраці);

- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним із головних чинників, який впливає на

розвиток України, та залишається одним із найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);

- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату;
- недостатній захист інвесторів;
- нестабільне політичне середовище та ін. [253].

Отже, якщо узагальнити результати проведеного аналізу, можна зазначити доцільність класифікації причин виникнення та функціонування тіньової та кримінальної економіки за такими групами: а) загальнодержавні; б) внутрішньополітичні; в) причини, обумовлені недоліками державного управління та правового регулювання; г) соціальні причини. Загальнодержавними доцільно назвати ті, які обумовлені тенденціями соціально-економічного розвитку України. До внутрішньополітичних причин можна віднести чинники трансформації політичного середовища, що, у свою чергу, впливає на пріоритети в соціально-економічних перетвореннях. До причин функціонування кримінальної економіки, які обумовлені недоліками державного управління, слід віднести низький ступінь керованості процесами соціально-економічних перетворень у державі, корупцію. Соціальними причинами виступає, зокрема, неналежний рівень життя населення України. Систематизація причин виникнення та функціонування кримінальної економіки має умовний характер, адже у межах кожної класифікаційної групи можна виділити підгрупи причин. Вказане, наприклад, стосується корупції, злочинності корупційної спрямованості, що саме по собі є системним явищем, яке потребує глибокого аналізу.

Говорячи про злочинні прояви тіньової економіки, не можна не зазначити висновок А. М. Бойка щодо наявності обумовлюючого взаємозв'язку економічної злочинності та тіньової економіки, корупції й організованої злочинної діяльності. Вчений обґрунтовує тезу про те, що із цими негативними соціальними феноменами і процесами, їх динамікою економічна злочинність перебуває у функціональній залежності, за якої простежується взаємообумовлююча детермінація [18, с.15].

1.4. Поняття та зміст інституційного механізму протидії криміналізації економіки

Інституційна природа криміналізації економіки неминуче виявляє та візуалізує «пороки» інститутів саморегуляції ринкових відносин, або державного регулювання та державного захисту взаємних інтересів господарюючих суб'єктів.

Дослідники стверджують, що необхідність створення інституційного механізму протидії криміналізації економічної діяльності виникає зазвичай тоді, коли економіка перебуває у транзитивному (перехідному) стані, коли суто економічні моделі та механізми саморегуляції ринку є незрілими і не працюючими. Фактично, в такому зтяжньому перехідному стані перебуває економіка України від моменту незалежності і дотепер.

В.М. Др'омін пише: «Є всі підстави вважати, що транзитивний статус українського суспільства цілком влаштовує представників кримінального світу, які отримали можливість впливати на державні рішення. Злочинність не просто вплетена в сучасні трансформаційні відносини: йде активний процес інституціоналізації окремих видів кримінальних практик, тобто перетворення злочинності на стійкий феномен, який постійно відтворюється та, інтегруючись у формовану систему суспільних відносин (економічних і неекономічних), стає нормою (звичним зразком) поведінки. Суперечності і невідповідності в інституціональній системі реформованого суспільства, виступаючи важливим джерелом неправових практик, поступово втягують неправові практики у свою орбіту, роблячи елементом інституціональної системи суспільства» [59, с. 227];

Поширення тінізації економіки, глибина її вкоріненості в трансформаційних суспільствах зумовлює макроекономічні диспропорції та структурні деформації суспільно-економічного розвитку, що призводить до різкого зниження ефективності державної політики, визнання тіньової

економіки однією із загроз національним інтересам країни й національній безпеці в економічній сфері. Тіньова економіка, маючи об'єктивний характер, існує в будь-яких економічних системах. Проте в країнах із трансформаційною економікою проблема обсягу та динаміки розвитку тіньової економіки набуває особливої актуальності. Адже недооцінка, неврахування обсягу тіньової економіки призводять до значних помилок у визначенні макроекономічних показників, економічних і фінансових пропорцій, а отже, реалізації економічної політики в цілому [122, с. 3].

Ступінь насичення економіки кримінальними елементами свідчить про те, що державні інституції навіть за формальної їх наявності та повноваженості не тільки не справляються з попередженням економічних злочинів, але й не реагують відповідно на вже вчинені посягання на економічний порядок. Такий стан речей підтверджується системністю та тривалістю злочинної діяльності економічного спрямування, її самовідтворенням, залученням висококваліфікованих спеціалістів до злочинних схем тощо.

Поняття інституційного механізму протидії криміналізації економіки впливає із загального розуміння природи інституційного механізму як категорії економічної науки.

Еволюція поняття інституційного механізму в економічній сфері досліджувалася багатьма вченими. Так, за свідченням С. В. Істоміна, перша згадка про інституційний механізм зустрічається у К. Поланьї. Він визначав інституційний механізм у ринковій економіці через механізм обміну: взаємний обмін на натуральній основі, редистрибуція як розвинена система перерозподілу і товарообмін [75]. Вказується на те, що, по-перше, інституційний механізм є структурною складовою господарського механізму і впливає на взаємини господарюючих суб'єктів за допомогою формування норм і правил та їх реалізації, встановлення системи контролю, коригування та інтеріоризації. По-друге, різні форми інституційного механізму притаманні різним рівням взаємин господарюючих суб'єктів. По-третє,

структура інституціонального механізму проявляється через його двоїсту природу: з одного боку, виявлено ознаки механізму, з іншого боку – інституту [75].

Екстраполюючи досягнення економістів щодо розуміння інституційного механізму в кримінологічну науку, попередньо відзначимо, що магістральними в розумінні інституційного механізму протидії криміналізації економіки є такі характеристики, як організаційність, впорядкованість, системність та взаємозв'язок.

Зміст інституційного механізму протидії криміналізації економіки розкривається через трихотомію «порядок – безпека – інституційна протидія».

Категорія «соціальний порядок» широко увійшла в науковий обіг завдяки роботам М. Вебера. Під соціальним порядком він розумів інституційний каркас, властивий конкретному соціуму, який базується на деяких аксіологічних характеристиках, які забезпечують соціальну стабільність та інтеграцію соціуму [25]. На думку вченого, людському співбуттю властиве прагнення до певної соціальної рівноваги і стабільності відносин. Соціальна динаміка в його інтерпретації – це процес руху від хаосу, або «аксіологічної порожнечі», до соціального порядку, до смислової наповненості соціальних відносин. Інституціоналізація ж соціального порядку передбачає, з точки зору М. Вебера, по-перше, масове, позитивне схвалення «пропонованої моделі», яке можливе, якщо вона відповідає як історичному, традиційному досвіду народу, так і інтересам і очікуванням більшості людей; по-друге, фіксацію найбільш важливих інститутів, що підтримують таку модель порядку в нормативних актах та інших джерелах права; і, по-третє, створення таких державних установ, діяльність яких вела б до дотримання і підтримки соціального порядку. М. Вебер вважав, що першорядне значення в соціальному устрої суспільства мають аксіологічні фактори, що впливають на впорядкованість соціальних відносин і специфіку їх владної регуляції, а економічний, політичний і правовий порядок – це

вираження і втілення їх у різних сферах життєдіяльності людей [25, с. 645-647].

На тісному взаємозв'язку правопорядку, державних інституцій та правової політики держави наголошує О. В. Воробйова. «Інституціонально-правовий порядок, органічний конкретному суспільству, складається в ході його історичного розвитку, отже, державно-правові інститути завжди відрізняються своєрідністю і соціокультурною обумовленістю. В іншому разі правові та політичні інститути, що не враховують цю специфіку, будуть відірвані від політико-правових і етнонаціональних процесів, для впорядкування і регулювання яких вони встановлюються. Правопорядок втілюється в суспільстві не тільки з урахуванням інших соціально-нормативних регуляторів, а й узгоджується з ідейно-моральною та правокультурною основою. Успішна взаємодія з ними надає йому соціальної цінності і значення, а також характеризує його ефективність і соціокультурну адекватність (легітимність). Крім того, інституційно-правовий порядок виражає не тільки державні інтереси, а й інтегрує їх з інтересами громадян і соціальних груп» [29]. Автор підсумовує, що інституціонально-правовий порядок – це юридично, ідеократично, комунітарно-соборно оформлена організація життєдіяльності суспільства, яка забезпечує стабільність, упорядкованість і відтворення соціально значущих і неконфліктогенних форм і моделей взаємовідносин, підтримується владно-правовою діяльністю держави і відображає при цьому специфіку і закономірності розвитку національного правокультурного середовища [29].

У контексті нашого дослідження такий порядок може бути інтерпретований як впорядкована система економічних відносин, що забезпечується публічною владою, яка виконує не тільки регулюючу, але й охоронювальну функцію.

Дотримуючись ідей функціонального соціологізму Е. Дюркгейма, С. О. Макеєв відзначає, що соціальний контроль є одним з елементів інституційного механізму суспільства. Зразки поведінки і контроль, таким

чином, виробляють як соціальний порядок (ціле- та ціннісно орієнтована взаємодія різних суб'єктів), так і адекватні їм форми суб'єктивності у вигляді здібностей відчувати, розуміти і пояснювати власні дії та дії інших. Інститути наказують не тільки те, як діяти, але й як відчувати і як мислити [123, с. 189].

Підсумок правопорядку у довгостроковій перспективі становить безпека економіки та її інфраструктури. Економіст М. І. Мельник справедливо відзначає, що інституційне проектування безпеки бізнес-середовища України є необхідним механізмом забезпечення ефективності функціонування бізнесу та національної економічної системи загалом. Серед пріоритетів проектування безпеки він зазначає запобігання корупції та рейдерству, але в основному в якості інституційного забезпечення аналізується формування відповідної міжнародним стандартам законодавчої бази [135]. Це виправдано, адже будь-який інституційний механізм кримінологічного профілю, перш за все, повинен відповідати принципу законності. Проте наявність правого підґрунтя є забезпечувальним елементом функціонування інституцій, **але** не основною сутністю та змістом їх діяльності.

І нарешті, інституційна протидія виступає організаційною основою цілісного механізму забезпечення економічного правопорядку та підтримання економіко-кримінологічної безпеки.

В українській науці інституційна протидія зазвичай ототожнюється із системою органів та організацій (інституцій), уповноважених на протидію злочинності в цілому або окремим її видам, із визначеними правами та обов'язками.

Так, Д. Д. Буркальцева визначила й проаналізувала основні форми інституціональних деформацій економічної безпеки України та шляхи їх протидії. У роботі обґрунтовано основні напрями формування системи інституціонального забезпечення економічної безпеки України. Автор пише, що на противагу неформальним інститутам економіки (які, власне,

відображають становлення кримінальних форм економічної діяльності) повинні бути сформовані формальні (в тому числі державні) інституції [21].

О. О. Куришко в якості інституційного забезпечення фінансового моніторингу аналізує діяльність Державної служби фінансового моніторингу України та наголошує на необхідності єдності інформаційного поля для координації відстежування сумнівних операцій [112].

О. В. Погорелов, досліджуючи легалізацію доходів у межах інституційного підходу до економічної злочинності, пише: «Інституційне середовище міжнародної протидії легалізації кримінальних доходів має багаторівневу структуру: міжнародні документи та діяльність міжнародних інституцій доповнюється регіональними документами та спеціалізованими інституціями, які в рамках глобальних стратегічних напрямів боротьби з легалізацією кримінальних доходів створюють умови для підвищення ефективності боротьби з цим явищем на регіональному рівні, враховуючи регіональні особливості кримінальної, фінансово-економічної та правоохоронної діяльності» [163].

Схожі інтерпретації властиві представникам міждисциплінарних досліджень, зокрема міжнародно-правових. Так, І. І. Серова під інституційною системою протидії нелегальній міграції пропонує розуміти урядові та неурядові організації міжнародного рівня та національного [211].

А. І. Мокій, М. І. Флейчук та О. А. Радіца використовують більш розширене трактування інституційної протидії, яке включає в себе заходи протидії та їх політико-правове забезпечення [142].

Харківська школа кримінології використовує термін «запобігання злочинності», зміст якого розкривається як «сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [106, с. 53].

На думку О. М. Бандурки, О. М. Литвинова, протидія злочинності – це особливий, інтегрований, багаторівневий об’єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб’єктів (державних і недержавних органів та установ, громадських формувань, окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [4, с.44-45].

Не вдаючись у дискусію про превентивну термінологію, звернемо увагу на трактування інституційного аспекту протидії злочинності, визначення змісту якого має практичне значення.

Як відзначають автори одного з новітніх підручників із кримінології, інституційна система запобігання злочинності являє собою всю сукупність поєднаних спільною метою суб’єктів попереджувальної діяльності [106, с. 53-61].

Ефективність інституційного механізму протидії злочинності полягає в тому, що суб’єктами цілеспрямовано здійснюється запобігання злочинності; вони координаційно та субординаційно пов’язані між собою; вибудовують свою діяльність згідно з командами «керуючого механізму» системи; мають можливість вибору лінії поведінки залежно від стану об’єкта запобіжного впливу [13, с. 32-33].

На думку професора В. В. Голіни, суб’єктом запобігання злочинності може бути державний орган, громадська організація, приватна установа, соціальна група, службова особа чи громадянин, які спрямовують свою діяльність на розроблення та реалізацію заходів, пов’язаних із випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ і процесів, що породжують злочини, а також на їх недопущення на різних стадіях злочинної поведінки, у зв’язку з чим мають права, обов’язки і несуть відповідальність [34, с. 62]. Залежно від типу запобіжної діяльності автор виділяє суб’єктів,

які визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; здійснюють безпосереднє управління і координацію окремих напрямів і учасників запобігання злочинності; виявляють та пізнають об'єкт запобіжного впливу та інформують про них інших суб'єктів; виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; реалізують заходи щодо відвернення і припинення злочинів і злочинності [34, с. 62].

У свою чергу, кожен суб'єкт протидії злочинності є своєрідною управлінською соціальною системою, наділеною комплексом специфічних характеристик. Отже, будь-який суб'єкт запобігання злочинності складається зі структурних підрозділів та штату співробітників. Зв'язок між цими складовими зумовлений штатною та організаційною структурою.

Невід'ємною ознакою інституційної системи запобігання злочинності є організаційна єдність його складових, що виражається в чіткому розмежуванні завдань та функцій окремих суб'єктів, їх одночасна взаємозалежність і взаємообумовленість та відповідальність за остаточні результати діяльності.

Суб'єкт протидії злочинності зазнає позитивних та негативних, зовнішніх та внутрішніх впливів, які вимагають відповідної реакції задля пристосування до нових умов. Для цього суб'єкт повинен мати властивості динамічності й адаптивності, тобто здатність переборювати впливи або реагувати на них, зберігаючись або розвиваючись [94, с. 34].

Усіх суб'єктів досліджуваної системи об'єднує функція протидії злочинності, що залежно від призначення відповідного суб'єкта імплементується в його компетенцію та перетворюється на спеціальні функції.

Системі суб'єктів запобігання злочинності притаманна ієрархічність, яка реалізується шляхом єдиного спрямованого управлінського впливу з боку

відповідних органів влади. Значення цього впливу зумовлене складністю і важливістю вирішуваних даними суб'єктами завдань.

Для налагодженого і результативного функціонування система вимагає існування внутрішніх і зовнішніх інформаційних зв'язків передачі: керуючої інформації між суб'єктами та об'єктами управління системи протидії злочинності; інформації між іншими суб'єктами (правоохоронними органами, об'єднаннями громадян, адміністраціями, трудовими колективами підприємств, установ, організацій, громадянами) [94, с. 35].

Враховуючи зазначені наукові здобутки, але повертаючись до практичного вирішення завдання протидії криміналізації економіки, треба визнати, що на рівні суб'єктного забезпечення участь у попереджувальній діяльності беруть різнорівневі та різнофункціональні органи, установи, організації як державного, так і приватного профілю (наприклад, ІТ-компанії, що убезпечують від втрати комерційної таємниці тощо), а також юридичні особи (корпорації) та окремі громадяни, які є суб'єктами господарської діяльності. Утім пріоритетність та виокремленість спеціалізованих функцій протидії економічним злочинам мають саме державні інституції, оскільки, незважаючи на включеність протидії економічній злочинності в загальні процеси соціального контролю, безпосередня протидія залишається публічною функцією.

Однією із суттєвіших проблем сучасного організаційного забезпечення протидії економічній злочинності, що також актуалізує наше дослідження, є те, що держава (фактично представники влади) використовує владу і можливість примусу у своїх корисливих інтересах.

«Держава «підім'яла» під себе, фактично «відключила» основні правові структури – службу правопорядку (міліцію), судову систему, прокуратуру та ін. Зміни в кожній із цих структур – різні, але спільним залишається одне: держава зробила їх недієздатними. Наприклад, суди протягом усього періоду реформ не тільки не фінансувалися, а й жорстко прив'язувалися до регіональної влади, від якої реально залежало їхнє

матеріальне забезпечення (житло, зарплата, соціальні блага). Тим самим було запущено «тіньове право» – тіньові норми і правила, які стали діяти сильніше легального права» [98].

На противагу цьому повинен діяти легальний та легітимний державний інституційний механізм протидії проникненню злочинних елементів в економічну діяльність. Власне, одне із завдань нашого дослідження – це виявлення основних недоліків діяльності чинних державних органів у протидії економічній злочинності та пропонування інституційного механізму стримувань та противаг, що нейтралізує так зване тіньове право та подальшу криміналізацію економіки.

Д. Норт підкреслює: «Не існує інших рішень, окрім використання інституційних механізмів, щоб встановити правила гри, і використання організацій – щоб забезпечити дотримання цих правил». Гнучкість, притаманна організаціям, які змушені задля адаптації до змін навколишнього середовища пристосовувати поведінку економічних агентів ціною порушення деяких правил, створює основу модифікації інститутів у довгостроковій перспективі [146; 147, с. 23].

Остаточна інституційна модель та відповідний механізм протидії криміналізації економіки в Україні досі не сформовані.

Таким чином, інституційний механізм протидії криміналізації економіки можна визначити як систему державних органів зі спеціальними та загальносоціальними функціями, що перебувають в організаційно-правовій та інформаційній взаємодії та координації з метою зниження інтенсивності процесів криміналізації економіки, нейтралізації детермінаційних факторів цих процесів та обмеження їх негативного впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави, її фінансову та економічну безпеку.

Такий підхід до протидії криміналізації економіки виражає поєднання:

- 1) статичних ознак інституції – організаційності, впорядкованості,

системності та 2) динамічних властивостей механізму – субординаційної та координаційної взаємодії та взаємозв'язку.

Визначимо такі характеристики інституційного механізму протидії криміналізації економіки:

- 1) функціональне призначення протидії економічним злочинам та пріоритетність цих завдань і функцій у рамках забезпечення законності і правопорядку, громадської та державної безпеки;
- 2) спеціалізація в організаційному, кадровому та іншому ресурсному забезпеченні;
- 3) диференціація завдань і функцій, виконуваних суб'єктами протидії економічним злочинам.

Наявність такої диференціації впливає з правового статусу кожного суб'єкта (або групи суб'єктів) протидії. При цьому потрібно враховувати: конституційно-правовий статус суб'єкта (або групи суб'єктів), що дозволяє вказати місце кожного суб'єкта (групи суб'єктів) у механізмі держави, а звідси – наявність чи відсутність владних повноважень; правовий статус суб'єкта (групи суб'єктів) у відносинах щодо організації діяльності з протидії

злочинним проявам економічного спрямування; правосуб'єктність суб'єктів (групи суб'єктів) у відносинах щодо здійснення протидії.

Зрозуміло, що всі перераховані аспекти конкретизації правового статусу суб'єктів протидії економічним злочинам складно відтворити в одному визначенні, однак необхідно врахувати, насамперед, конституційно-правову основу розподілу повноважень між суб'єктами протидії, яка впливає на їх владність чи відсутність такої владності, а також на межі та обсяг реалізації владних повноважень.

Визнання диференціації визначення правового статусу суб'єктів протидії обумовлює постановку питання про виділення напрямів протидії. Вирішення цього питання дозволить сформувати теоретико-правове підґрунтя для конкретних пропозицій щодо протидії криміналізації економіки;

- 4) здійснення функції протидії як у процесуальних, так і в непроцесуальних формах;
- 5) наявність у співробітників правомочностей представників влади, включаючи право застосовувати законні та обґрунтовані заходи державного примусу (що є їхньою прерогативою порівняно з компетенцією інших суб'єктів);
- 6) наявність міжвідомчої координації та інформаційного обміну, що формує національний механізм моніторингу та своєчасного реагування на факти кримінальних правопорушень у сфері економіки.

Висновки до Розділу 1

Проведений аналіз теоретико-методологічних основ дослідження кримінологічного аспекту протидії криміналізації економіки дав змогу сформулювати такі висновки.

Проблема криміналізації економіки має міжгалузевий характер. У науковій площині вона здебільшого розглядалася представниками наук економічного, кримінально-правового, кримінологічного та управлінського напрямів у таких ракурсах: тіньова економіка, її окремі складові та проблема детінізації економічних відносин як економіко-правові та кримінологічні категорії (в контексті передумов криміналізації); економічна злочинність та можливості протидії їй як предмет кримінологічного вивчення; кримінальна економіка та кримінальні ринки (здебільшого через призму організованої злочинності); забезпечення економічної безпеки (в тому числі безпеки від злочинних посягань) як елемент національної безпеки держави.

Більшість наукових робіт з економіки у визначеному напрямі була виконана в період розпалу економічної кризи в державі. Стосовно робіт суміжного наукового напрямку, які присвячені питанням економічної безпеки, науковий пошук здійснювався постійно. Надбання наукової думки враховано при дослідженні кримінологічних проблем протидії криміналізації економіки, а саме при визначенні сутності і змісту криміналізації, а також протидії, враховуючи її предметну спрямованість.

Попри наявність змістовних наукових досліджень окремих елементів та закономірностей криміналізації економіки, усталені наукові підходи щодо її визначення відсутні. Запропоновано криміналізацію економіки розглядати в таких площинах:

1) криміналізація економіки як динамічний процес, що проходить у такі етапи (стадії): паразитуючи на легальній інфраструктурі економіки, відбувається тіньовий перерозподіл капіталів, який, у свою чергу, служить

фактором відтворення корисливих злочинів у сфері господарської діяльності та формує феномен економічної злочинності, здебільшого організованих форм.

2) криміналізація економіки як стан економіки, за якого суттєву питому вагу становить отримання незаконних/злочинних доходів від господарської діяльності (тобто результат процесу в окремо взятій одиниці часу у вигляді «концентрації» економічних злочинів). При цьому слід враховувати, що в економічній сфері вчиняються як основні злочини – суто економічні, так і додаткові (допоміжні або суміжні) злочини білокомірцевого характеру, зокрема службові, корупційні, проти власності. Вони виконують обслуговуючу або провокативну функцію злочинної діяльності в економічній сфері, але не є економічними як такими.

З метою окреслення чітких меж дослідження і надання йому необхідної предметності та конкретизованості, криміналізацію економіки визначено як соціальний деструктивний процес, в межах якого легальні економічні інститути набувають рис тіньових та/або кримінальних у зв'язку з поширенням правопорушень або злочинів економічної спрямованості, корисливо мотивованих посягань на законну діяльність суб'єктів господарювання, що завдають негативних наслідків у виді матеріальної шкоди.

Виділено переваги застосування методології інституціоналізму при дослідженні протидії криміналізації економіки, що полягають у такому: вона, по-перше, не виключає залучення інших методів як додаткових, компенсаторних, зокрема системно-структурного, формально-логічного, догматичного та інших; по-друге, виявляє особливості діалектичного розвитку злочинної економічної діяльності у взаємозв'язку з генезисом як легальних інститутів господарювання, так і зв'язку з іншими видами злочинної активності; і найважливіше, ця методологія дає змогу бути послідовним: аналізуючи інституціональну природу криміналізації економіки, ми виходимо на кореляційні зв'язки з недоліками формальних

інституцій, що покликані забезпечувати здійснення законної господарської діяльності, та дисфункціями спеціалізованих суб'єктів протидії деструктивній економічній поведінці суб'єктів господарювання. Лише на основі виявлених інституційних прогалин та недоліків можна робити висновки та пропозиції щодо впровадження та налагодження інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

До елементів кримінологічної детермінації криміналізації економіки віднесено причини виникнення і функціонування тіньової економіки. Проблема визначення причин виникнення і функціонування тіньової економіки вирішена шляхом реалізації двох етапів поглибленого наукового аналізу. У першу чергу, виділено головні детермінанти, якими обумовлено найбільшу кількість негативних проявів тіньової економіки. На другому етапі аналізу здійснено систематизацію виділених детермінантів. При цьому визначення головних детермінантів здійснене з урахуванням тенденцій соціально-економічних перетворень в Україні.

Інституційний механізм протидії криміналізації економіки визначено як систему державних органів зі спеціальними та загальносоціальними функціями, що перебувають в організаційно-правовій та інформаційній взаємодії та координації з метою зниження інтенсивності процесів криміналізації економіки, нейтралізації детермінаційних факторів цих процесів та обмеження їх негативного впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави, її фінансову та економічну безпеку.

Такий підхід до протидії криміналізації економіки виражає поєднання: 1) статичних ознак інституції – організаційності, впорядкованості, системності та 2) динамічних властивостей механізму – субординаційної та координаційної взаємодії та взаємозв'язку.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

2.1. Кримінологічна характеристика економічної злочинності

Чинний Кримінальний кодекс України не містить окремої структурної складової – Розділу, який би мав назву «Економічні злочини» чи «Злочини у сфері економічної діяльності». Статті, якими передбачено кримінальну відповідальність за економічні злочини, містяться у Розділі VI «Злочини проти власності» та Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності». Для порівняння – у Кримінальному кодексі Російської Федерації від 13 червня 1996 р. передбачено окремий Розділ VIII «Злочини у сфері економіки», який об'єднує окремі Глави, присвячені злочинам проти власності (Глава 21), злочинам у сфері економічної діяльності (Глава 22), злочинам проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях (Глава 23).

Потрібно підкреслити, що сучасні наукові дослідження, а також аналітичні матеріали, підготовлені за результатами узагальнення правозастосовної діяльності правоохоронних органів, містять різні змістовні характеристики поняття економічної злочинності, у цьому понятті відсутні чіткі кримінально-правові межі, також використовуються як синонімічні такі поняття, як «економічна злочинність», «злочинність у сфері господарської діяльності», «злочинність у сфері економіки» [100, 110].

Економічну злочинність у кримінологічному аспекті на рівні докторських дисертацій в Україні досліджували О. Г. Кальман [81], А. М. Бойко [18]. Кримінологічну характеристику економічної злочинності надано у підручниках та навчальних посібниках із кримінології, підготовлених вченими як в Україні, так і в Росії (В. В. Лунєєв [120; 121],

О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб [107], І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська [106], А. І. Долгова [104], А. П. Закалюк [66; 67] та інші.

На думку В. В. Лунєєва, економічні злочини – істотна частина корисливої злочинності, яка безпосередньо пов'язана з економічними відносинами. Вчений підкреслює, що кримінологічне розуміння цієї групи діянь у взаємозв'язку з кримінальним правом ще більш не визначене, ніж сама корислива злочинність. Проте економічні злочини виділяються у самостійну групу, оскільки для цього є всі підстави – економічні, соціальні, кримінологічні і навіть політичні [121, с. 430]. В. В. Лунєєв, посилаючись на думку Є. Є. Дементьєвої, вказує такі шість ознак економічної злочинності: 1) здійснюються в межах професійної діяльності; 2) здійснюються в межах та під прикриттям законної економічної діяльності; 3) мають корисливий характер; 4) мають тривалий систематичний розвиток; 5) спричиняють шкоду економічним інтересам держави, приватного підприємництва та громадян; 6) вчиняються юридичними і фізичними особами від імені та в інтересах підприємства [121, с. 430; 55, с. 30].

Критично аналізуючи запропонований підхід, В. В. Лунєєв визначає сутність економічної злочинності в країнах із ринковою економікою: її складають злочини, які вчиняються корпораціями проти державної економіки, проти інших корпорацій, службовцями корпорацій проти самої корпорації, корпораціями проти споживачів. Проте вчений зазначає відсутність кримінальної відповідальності юридичних осіб в інших країнах [121, с. 432].

Отже, логічним висновком, виходячи з підходу В. В. Лунєєва щодо сутності економічної злочинності, може бути висновок про необхідність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб. Такий підхід навіть самим вченим визначається неоднозначно.

На думку В. М. Поповича, економічні злочини – це діяння (дії чи бездіяльність), вчинені із завуальованим протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-правових

інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав і повноважень, які з корисливих чи інших протиправних мотивів (підрив репутації, розголошення комерційної таємниці тощо) посягають на відносини, що охороняються кримінальним законом, пов'язані з фінансово-господарськими, господарсько-регулятивними, технологічно-обліковими і цивільно-правовими операціями щодо цивільного обороту коштів, речей, прав, дій [171, с. 402-405].

Однак таке визначення охоплює широке коло суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом і в межах яких можуть вчинятись не тільки економічні, а й загальнокримінальні злочини. Саме тому воно видається загальним і таким, яке не дає змоги врахувати специфіку економічної злочинності.

Визначаючи коло злочинів у фінансово-економічній сфері, не можна оминати увагою думку І. М. Даньшина, на яку вказує О. Г. Кальман, про основний критерій віднесення конкретного злочину до економічного – спрямованість діяння проти економічної системи суспільства (об'єкт) і його наслідки (заподіяння істотної матеріальної шкоди об'єкту) [52, с. 237.]. До економічної злочинності в її кримінологічному розумінні професор І. М. Даньшин відносив: умисні корисливі злочини проти економічних відносин власності; умисні корисливі господарсько-економічні злочини; злочини посадових осіб, пов'язані із заподіянням істотної шкоди економічній діяльності; злочини, які вчиняються злочинними організованими групами та злочинними організаціями і завдають шкоду економічним відносинам власності, а також комерційній, фінансовій, банківській та іншій господарсько-економічній діяльності [53; 81, с. 41].

О. Г. Кальман обґрунтовує таке визначення злочинності у сфері економіки: це соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, яке проявляється у вчиненні особами навмисних корисливих злочинів у сфері легальної і нелегальної економічної діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких виступають відносини власності і відносини у

сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг з метою отримання доходу [81, с. 50].

Не заперечуючи в цілому запропоноване О. Г. Кальманом визначення поняття злочинності у сфері економіки, тим не менше можна зазначити використання в ньому термінів, що потребують додаткового тлумачення, як-от «легальна і нелегальна економічна діяльність». Ці терміни прийнятні для дослідження кримінологічного аспекту злочинності у сфері економіки, однак чинне законодавство не надає визначення поняття «економічна діяльність». Разом із тим на підтримку заслуговує врахування основного безпосереднього об'єкту злочинів у сфері економіки, що не дозволяє застосувати широке значення таких злочинів, тим самим необмежено розширюючи межі їх кримінально-правової і кримінологічної характеристики.

А. М. Бойко пропонує вважати економічну злочинність таким видом злочинності, яка становить спричинену закономірностями розвитку суспільства кримінологічно однорідну сукупність суспільно небезпечних і кримінально-караних проявів господарської діяльності, які посягають на механізм організації національної економіки і вчиняються, як правило, суб'єктами господарської діяльності – фізичними особами або службовими особами юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності – у процесі здійснення ними фактичної чи фіктивної господарської діяльності через порушення порядку її здійснення з метою отримання економічної вигоди. Тобто до економічних злочинів належать діяння, які посягають на механізм організації національної економіки у процесі господарської діяльності й спрямовані на отримання економічної вигоди через порушення порядку здійснення господарської діяльності [18, с.79-80].

Відмінна риса економічних злочинів полягає в тому, що їх скоюють спеціальні суб'єкти – посадові і матеріально відповідальні особи, а не сторонні для об'єкта керування люди, включені в систему економічних відносин, на які вони посягають [148].

Проте протидія економічній злочинності перебуває у фокусі суспільної уваги, на боротьбу з нею спрямовані численні суспільно-правові інститути, а отже, через об'єктивні факти протидії економічній злочинності з боку таких інститутів обмежувати їхню роль нейтральною позицією неможливо. Інакше кажучи, потрібно звернутися до засад інституційної економічної теорії. Згідно з даною теорією економічна злочинність базується на принципах системності, саморозвитку та зовнішніх обмежень, інерційності, плинності, діалектичного протиріччя детермінізму та свободи вибору [163].

У рамках інституційної економічної теорії економічна злочинність розуміється як елемент тіньової економіки, що характеризується властивостями адаптивної системи, що самоорганізовується, але функціонує в межах існуючої системи соціальних інститутів, притаманних даному суспільству [31, с. 35-36].

У свою чергу, С. Гриценко в рамках інституційної теорії дає визначення економічній злочинності як сукупності інституційних девіацій, що є різновидом опортуністичної поведінки, притаманної злочинним суб'єктам, які переслідують власні економічні цілі, нехтуючи інституційними нормами існування суспільства та інтересами інших суб'єктів [39, с. 21].

Вироблення інституційних механізмів протидії економічним злочинам напряду пов'язано із розумінням стану економічної злочинності в країні на основі кримінологічних показників.

З використанням інституційного методологічного підходу нами було проаналізовано зведені дані статистичної інформації про економічні злочини, отримані від правоохоронних органів з 2005 по 2015 роки [212; 213; 214; 215; 216; 217; 218; 219; 220; 221; 222; 154; 155; 156]. Існує проблема щодо належного забезпечення облікової дисципліни економічних злочинів. До 2010 року облік злочинів у сфері економіки (проти власності, службові, господарські) вівся за правилами спільної вказівки правоохоронних органів 2004 року. Після 2010 року така категорія не фігурує в офіційних даних, наводяться дані за окремими статтями КК України (здебільшого у сфері

господарської діяльності). І реформа КПК 2012 року теж вплинула на облікову дисципліну. З метою уникнення розбіжностей даних при статистичних розрахунках до уваги були взяті злочини у сфері службової діяльності, злочини у сфері господарської діяльності, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

У середньому порівняно з іншими видами злочинної діяльності питома вага економічних злочинів у загальній структурі злочинності не перевищує 10 %. Дані окремо взятого базового року, 2005-го, оперують кількістю економічних злочинів у 34 тисячі, що відповідає 7 % від загального числа зареєстрованих злочинів (майже 486 тис злочинів). Див. діаграму 2.

Діаграма 2

*В даному випадку до економічних злочинів віднесено: злочини у сфері службової діяльності, злочини у сфері господарської діяльності, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем

Очевидно, що ці дані відображають активність або результативність діяльності окремих правоохоронних органів із виявлення та документування економічних злочинів, але не свідчать про низький рівень корисливо-господарської діяльності. У судовому порядку їх розглядається ще менше. Інституційна природа економічних злочинів та респектабельний статус “білокомірцевих” злочинців дозволяє тіньові доходи перетворювати на кримінальні, які, у свою чергу, після процедури відмивання остаточно залишають злочинні схеми латентними.

Як справедливо вказують І. В. Озерський та І. О. Кашук, висока латентність економічних злочинів характеризується цілою низкою причин.

По-перше, виявлення і попередження цілої низки злочинів у фінансово-банківській системі, у зовнішньоекономічній діяльності, та у сфері комп'ютерної інформації представляють велику складність.

Процес криміналізації кредитно-фінансової системи багато в чому пояснюється відсутністю ефективного законодавства і контролю над банківськими операціями з боку контролюючих організацій і особливо правоохоронних органів. Одержала поширення практика замовлених вбивств осіб. Відбувається проникнення в банківський персонал злочинців. Почасти цим пояснюється відкликання за останній період майже в тисячі кредитних організацій ліцензій на право ведення банківських операцій.

Посиленню криміногенності кредитно-фінансової системи сприяє налагодження контактів фінансово-промислових груп з лідерами злочинних співтовариств, що можуть і залякати, і усунути осіб, здатних на співробітництво з органами правопорядку.

По-друге, в умовах заплутаності системи обліку і контролю стає ускладненим (а то і взагалі неможливим) установлення каналів і способів розкрадання державного й іншого майна.

Диспропорції і протиріччя є наслідком непродуманих, а часом і навмисних злочинних дій з боку керівних посадових осіб. Стрімке відмовлення від принципів планового ведення господарства при невідповідності альтернативного механізму планово-розподільної діяльності, власне кажучи, відкритий доступ до колосальних фінансових і матеріальних ресурсів різного роду шахраям з числа працівників держапарату. Простежити за їхніми діями, а тим більше довести їх злочинні діяння практично неможливо.

По-третє, причиною підвищення латентності є масштаби корупції. Адже, корумпованість працівників владних і особливо правоохоронних структур прямо і безпосередньо сприяє цьому.

І нарешті, висока латентність злочинів у сфері економічної діяльності є прямим наслідком слабкої підготовки і невисокої кваліфікації багатьох працівників апаратів боротьби з організованою злочинністю, а часом незадовільної їх укомплектованості [148, с. 22-27].

Динамічні ряди вчинення економічних злочинів в Україні в цілому відображають кореляцію загострення вивчених нами у попередньому розділі детермінант економічної злочинності та збільшення/зменшення кількості злочинів, за винятком коливань 2012-2014 років, пов'язаних зі зміною кримінально-процесуального законодавства та, відповідно, обліку злочинів (див. діаграма 3).

Діаграма 3

*В даному випадку до економічних злочинів віднесено: злочини у сфері службової діяльності, злочини у сфері господарської діяльності, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем

Так, після суспільно-політичної кризи 2004-2005 років рівень економічної злочинності поступально зменшувався з 34,3 тис. злочинів у 2005 році до 31,3 тис. злочинів у 2008 році.

У наступному періоді (2009-2011 роки) відбулося збільшення виявлених економічних злочинів на 3 тис. Піковим тут став 2010 рік, коли рівень досягнув майже 35 тис. злочинів. Такий кримінологічний сплеск можна пояснити хвилею світової економічної кризи, яка найбільше проявилася в Україні саме у 2010 році як результат включення господарюючих суб'єктів України до глобалізованої економічної системи.

У 2012 році (дані станом на 20 листопада) виявлено на третину менше економічних злочинів, ніж у попередньому. Частково на це вплинула зміна кримінального законодавства, адже у 2011 році Законом України «Про гуманізацію відповідальності за злочини у господарській сфері» було декриміналізовано значну кількість статей із розділу «Злочини у сфері господарської діяльності», а також змінено санкції у бік монетарних стягнень (штрафів).

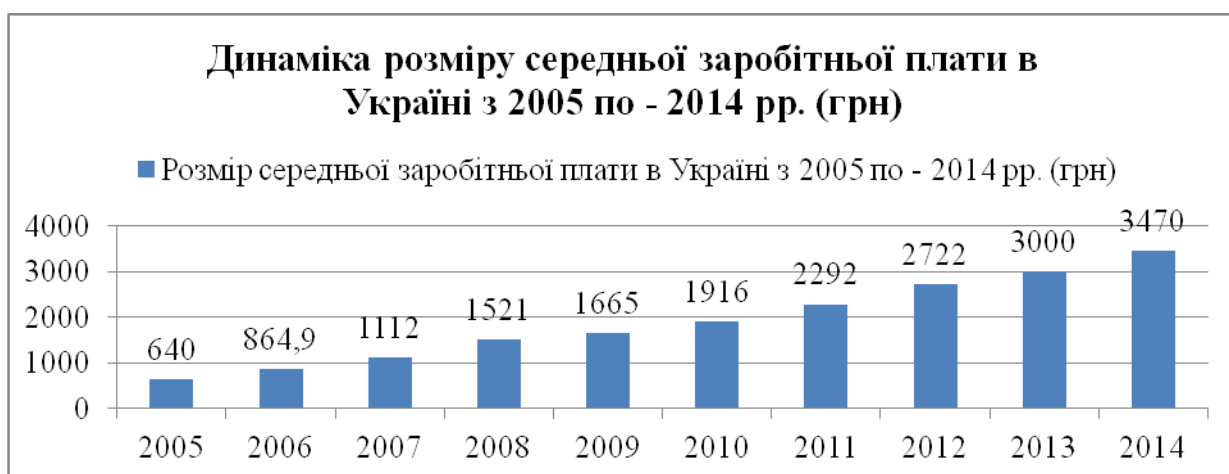
У 2013 році спостерігається нетиповий пік економічних злочинів загальною кількістю 82,6 тис., що майже у 4 рази більше, ніж у передньому 2012 році, та майже у 3 рази більше, ніж у наступному 2014 році. Вважаємо цей «стрибок» штучним, пов'язуємо його з недоліками облікової дисципліни більше, ніж із криміналізацією економіки.

Співставлення даних про економічні злочини та одного з основних соціально-економічних показників – заробітної плати (див. діаграми 4 та 5) [223] – дало змогу виявити пряму кореляційну залежність між кількістю економічних злочинів та показником заборгованості із виплати заробітної плати (періоди збільшення/зменшення майже ідентичні); а також відсутність кореляційних зв'язків між криміналізацією економіки та розміром середньої заробітної плати. Такий стан речей дозволяє робити умовний (враховуючи багатофакторність впливу) висновок про соціальне напруження в суспільстві, зумовлене не стільки загальним рівнем доходів, скільки недоотриманням належного.

Діаграма 4

Діаграма 5

За даними Державної служби статистики України
(https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/gdn/zvz/zvz_u/arh_zvz2007.html)

¹ (Середній розмір, млн. грн.)

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Структура економічних злочинів з 2005 по 2008 роки представлена по пріоритетних напрямках економіки (діаграма 6), що дає можливість визначення найбільш криміналізованих галузей. Беззаперечним лідером у цьому контексті є бюджетна сфера, що характеризується в цілому низхідною

динамікою у ці роки (від 8 тис. у 2005-му до 6 тис. у 2008-му), але удвічі й більше кількість злочинів, вчинених із використанням бюджетних коштів, перевищує інші пріоритетні напрями. Оскільки бюджетні кошти є коштами держави, то активність спеціалізованих органів, теж представників держави, закономірно є вищою порівняно з іншими сферами.

Як слушно підкреслює Н. О. Гуторова, основним призначенням державних фінансів є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб суспільства, які не можуть бути вирішені через ринковий механізм, – обороноздатності, внутрішньої та екологічної безпеки, задоволення соціально-культурних, побутових і суспільних потреб і т. ін. Через державні фінанси здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток країни. Все це свідчить про необхідність належної охорони цих відносин [42, с. 83; 44].

Діаграма 6

Досить криміналізованими залишаються АПК та ПЕК. За свідченням Я. Ю. Кондратьєва, у паливно-енергетичному комплексі через напрацьовані злочинцями протиправні схеми оплати енергії та енергоресурсів забезпечується «перекачування» до 20 % зібраних з енергетичного ринку грошових коштів до «тіньового» сектора економіки. Правоохоронними органами викриті непоодинокі факти нецільового використання коштів, виділених із державного бюджету для підтримки вугледобувних підприємств та їх реструктуризації [93]. За таких обставин помітне зменшення кількості виявлених злочинів, що вчинені у ПЕК, свідчить не стільки про стабілізацію ситуації в цій галузі, скільки про високий рівень законспірованості злочинних схем.

Для порівняння та відображення процесів криміналізації від тіньових секторів до кримінальних наведемо дані про стан тіньової економіки в Україні за окремі роки.

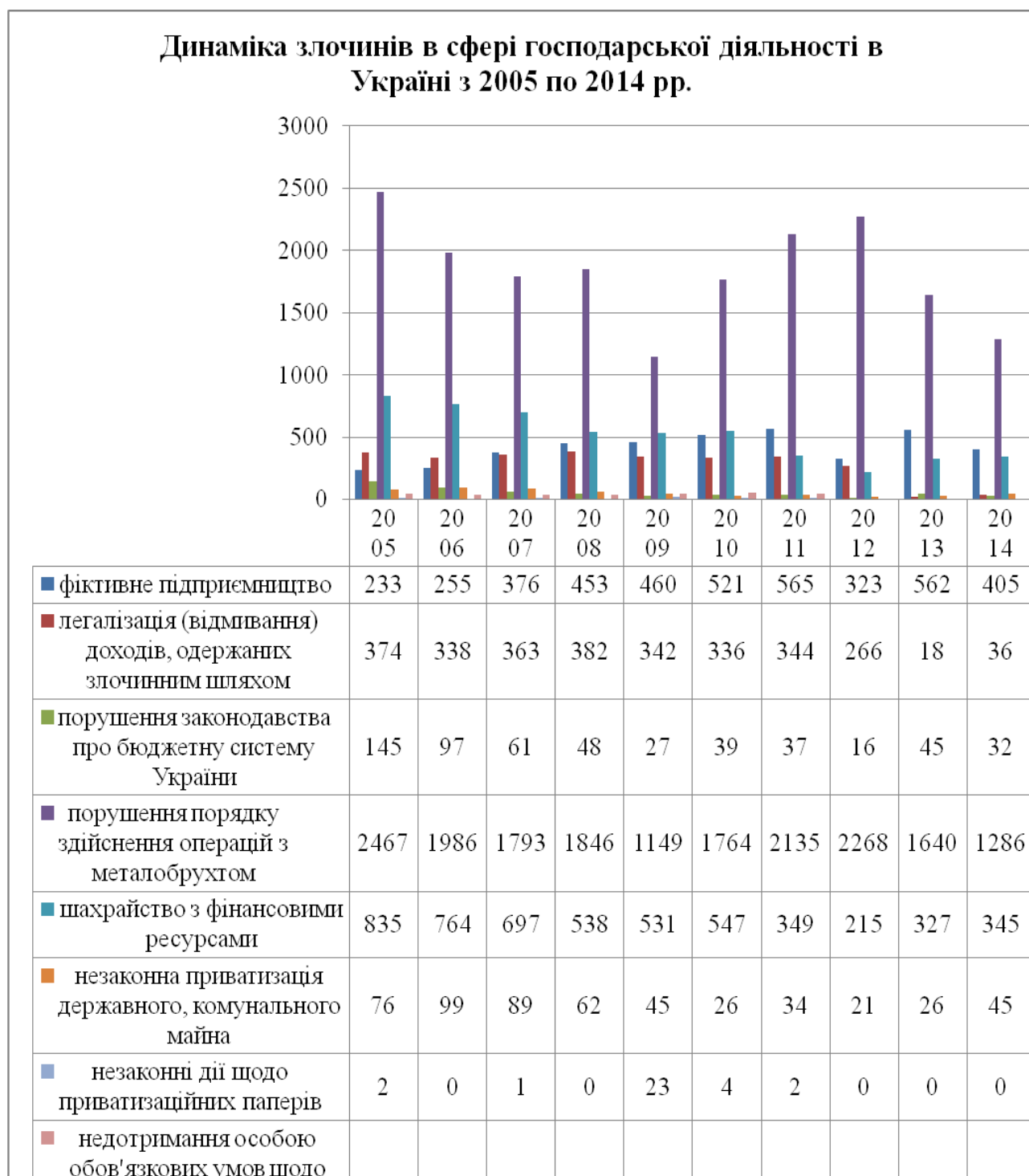
Так, основними сферами, де тіньова економіка в нашій країні має найбільше поширення, за даними Мінекономіки, у 2007 році були:

- сільське господарство (48,7 % від валової доданої вартості (ВДВ) галузі); будівництво (35 % ВДВ) за рахунок корупційних та непрозорих схем розподілу земельних ділянок під будівництво, зростання цін на будівельні матеріали, наявність значної кількості фірм-посередників); видобування вуглеводів (33 %); деревообробна промисловість (28 %); сфера діяльності з нерухомістю (26 %); торгівля автомобілями (19 %); легка промисловість (19 %); нафтопереробна галузь (19 %); рибна промисловість (18 %); хімічна (18 %); оптова торгівля (13 %) [108].

За даними міжнародних експертів, Україна входить до двадцятки країн-«лідерів» з найбільшим обсягом відпливу тіньового капіталу з країни (майже 82 млрд. дол. за підсумками 2000-2008 років). Отже, тіньовий капітал є потужним незадіяним інвестиційним ресурсом для України та ресурсом для стабілізації її фінансової системи. Зниження частки тіньової економіки до

2014 р. на 30 % порівняно з рівнем 2010 р. встановлено індикатором успіху реформування податкової системи згідно з Програмою економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та є передумовою досягнення цілей та реалізації потенціалу реформування економіки та соціальної сфери [229].

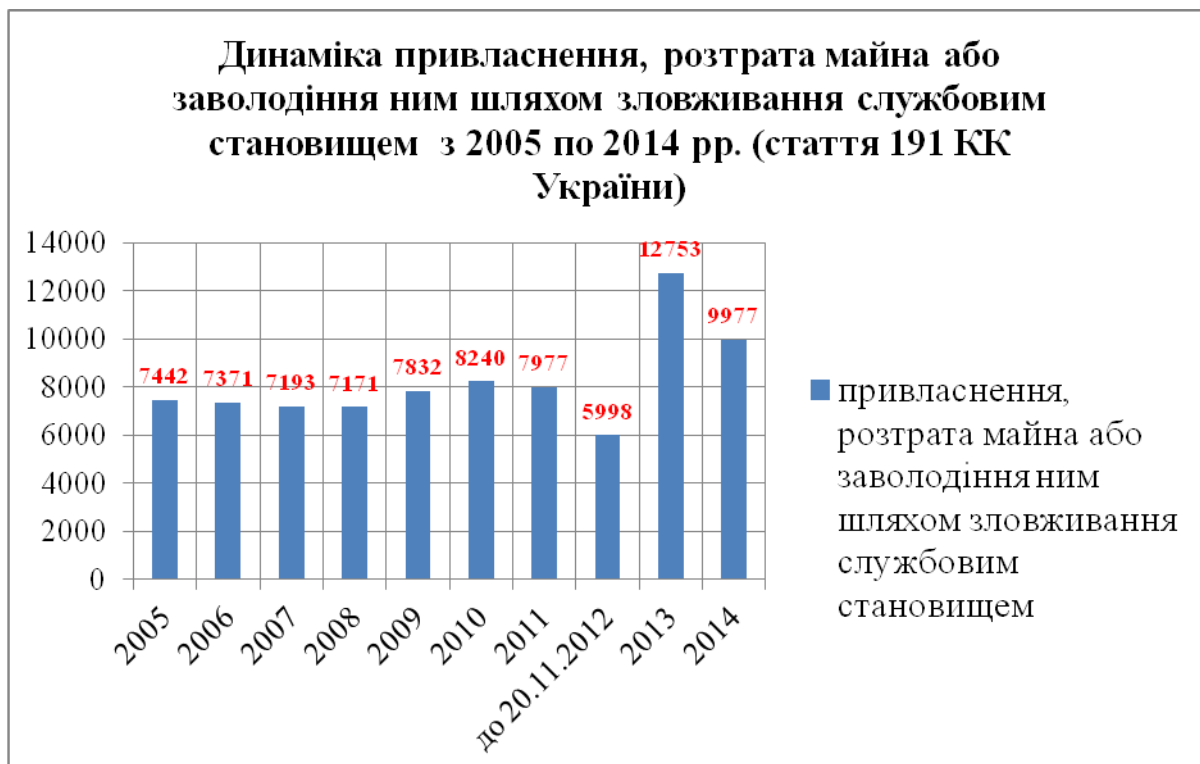
Діаграма 7

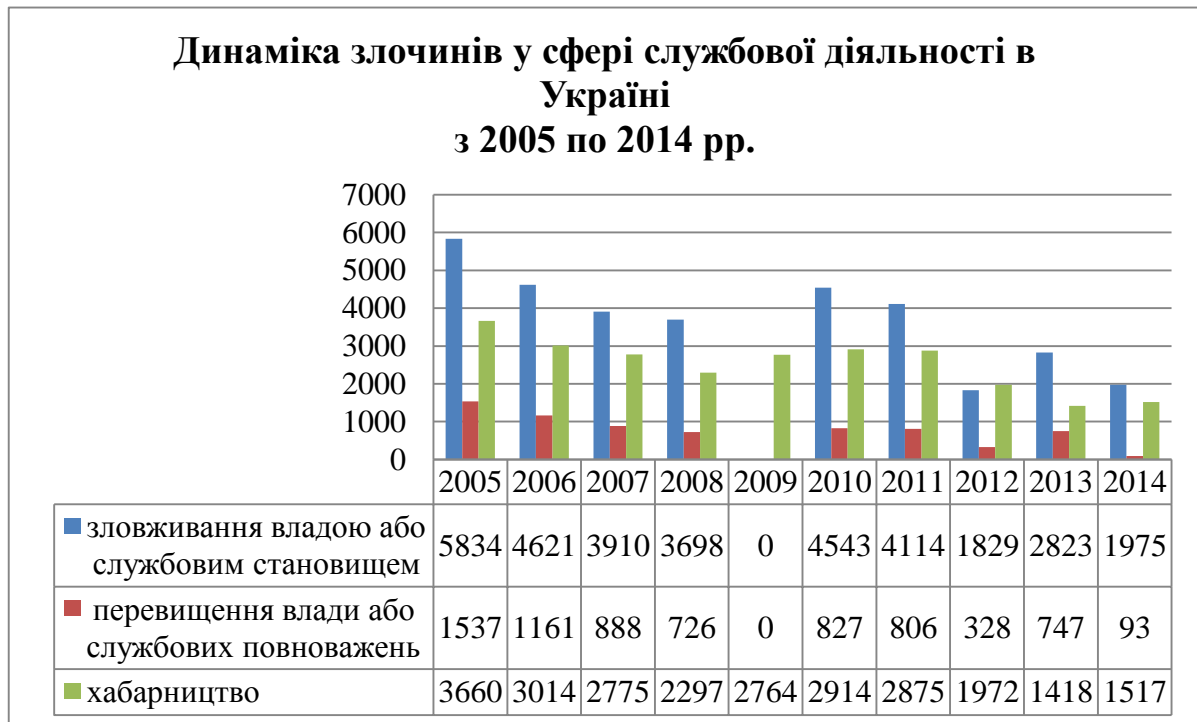
Динаміка окремих злочинів у сфері господарської діяльності в цілому повторює основні виявлені нами тенденції економічної злочинності. Діаграма 7 відображає не тільки динамічні ряди, але й структурну картину злочинів, що вчиняються у сфері господарювання. Так, переважну кількість у структурі господарських злочинів становлять злочини, пов'язані з порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом; на другій позиції – шахрайство з фінансовими ресурсами; третю займає відмивання брудних коштів. Відмічаємо загальну низхідну динаміку та тяжіння господарських злочинів до фінансової сфери.

При дослідженні динаміки привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) (діаграма 8) був виявлений нетиповий для інших економічних злочинів стрибок у 2014 році до майже 10 тис. злочинів (не беручи до уваги штучне підвищення у 2013). Це фон інституціалізації корупційної злочинності (див. також діаграму 9).

Діаграма 8

Діаграма 9

За даними неофіційних (альтернативних) джерел (опитування РwC) щодо стану економічної злочинності, незаконне привласнення майна є найбільш поширеною формою економічних злочинів в Україні (73 % в 2011 році порівняно з 59 % в 2009 році). Серед інших видів шахрайських дій основною проблемою для українських компаній є хабарництво і корупція (60 %), маніпуляції з фінансовою звітністю (30 %) та недобросовісна конкуренція (23 %), яка стає зростаючою загрозою, враховуючи триразове збільшення кількості зареєстрованих випадків порівняно з 2009 роком. На п'ятому місці – кіберзлочинність (17 %). В опитуванні 2011 року показані погляди представників більш ніж 13 галузей економіки. Фінансові послуги, роздрібна торгівля, виробництво споживчих товарів, промислове виробництво і професійні послуги становлять більше половини (63 %) від загального числа економічних галузей України, представники яких взяли участь в опитуванні. Опитування респондентів для шостого «Всесвітнього огляду економічних злочинів» проводилося в період із червня по листопад 2011 року. Перелік питань складався з трьох розділів: питань загального

характеру; питань порівняльного характеру, спрямованих на визначення видів економічних злочинів, зафіксованих організаціями; питань з теми, яка була в центрі уваги дослідження цього року, тобто кіберзлочинності. З 877 респондентів з 78 країн відповіли на питання через Інтернет. 47 % респондентів, які зафіксували випадки економічної злочинності за останні 12 місяців, оцінюють збитки у 5 млн. доларів США. Найбільш дорогими для організацій виявилися три найбільш поширених види зловживань, а саме: незаконне привласнення майна, хабарництво з корупцією та маніпуляції з фінансовою звітністю. Вартість злочину зростає з віком шахрая. Так, «найдорожчі» злочини (5-100 млн. доларів США) були скоєні особами, старшими за 50 років. Міжнародна мережа фірм PwC працює в 158 країнах, де 169 000 фахівців надають аудиторські, податкові та консалтингові послуги найвищої якості (www.pwc.com).

Географія економічної злочинності як показник просторово-територіального поширення процесів криміналізації економічної діяльності проаналізована з огляду на густоту населення відповідних регіонів (діаграми 10,11 та 12). У даному випадку до економічних злочинів віднесено: злочини у сфері службової діяльності, злочини у сфері господарської діяльності, привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Області (територіальні одиниці України) згруповані за регіонами:

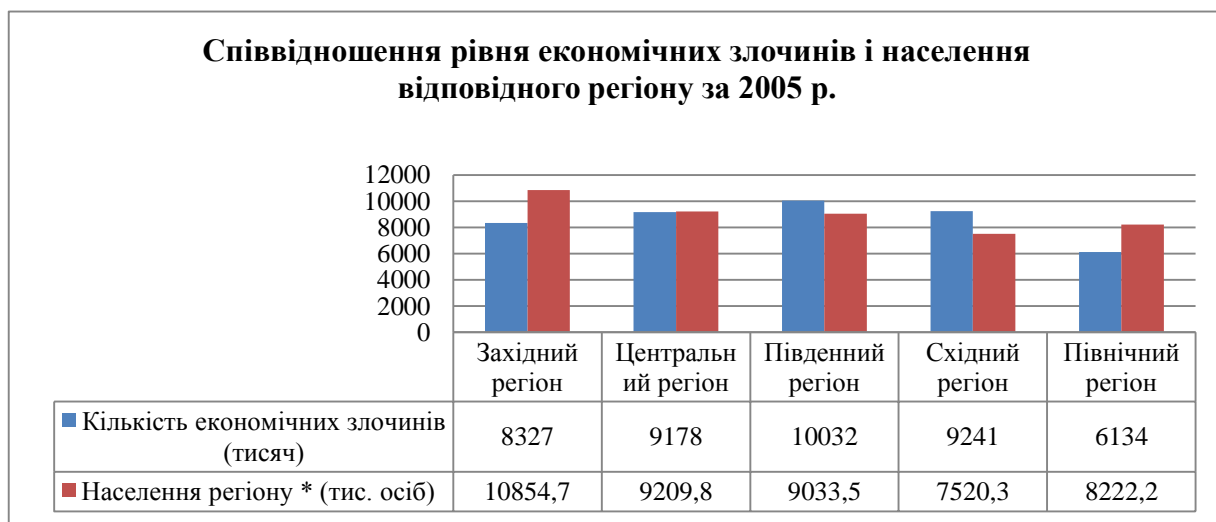
- Південний регіон: Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, АР Крим, м. Севастополь;
- Західний регіон: Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська, Рівненська, Волинська;
- Північний регіон: Житомирська, Київська, м. Київ, Чернігівська, Сумська;
- Східний регіон: Донецька, Харківська, Луганська.

Аналіз даних виявляє такі закономірності: найбільш економічно криміналізованими є східний та південний регіони (що відповідає рівню

промислового розвитку), станом на 2012 рік у цьому контексті передові позиції займають західний та східний регіони; у 2005 році концентрація економічних злочинів порівняно з кількістю населення була більшою, ніж аналогічний показник 2009 року, і ще більшою стосовно даних 2012 року.

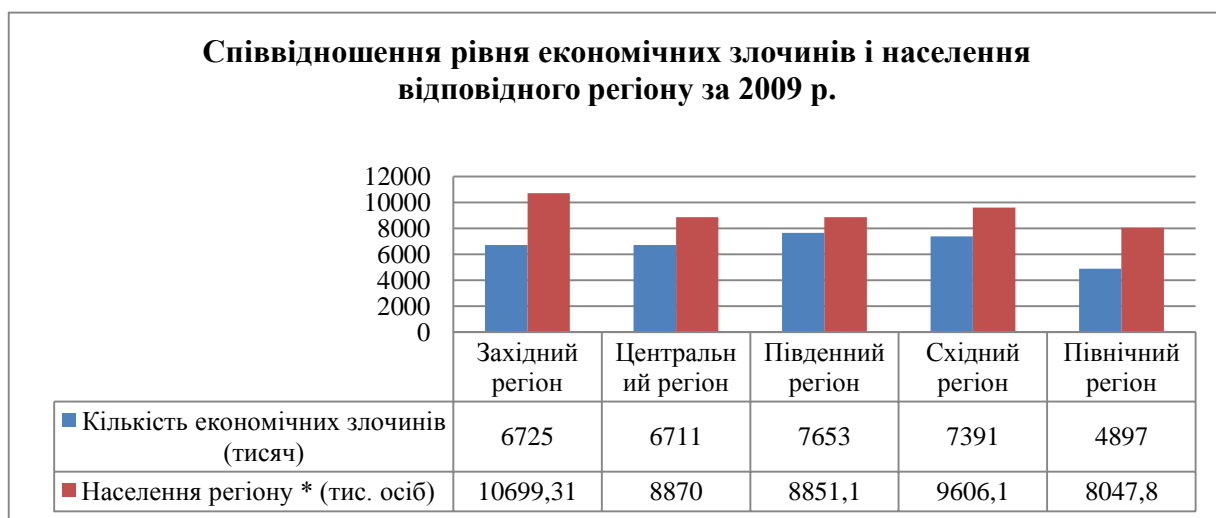
Найменше криміналізація економіки в розрізі густоти населення торкнулася західного регіону України.

Діаграма 10

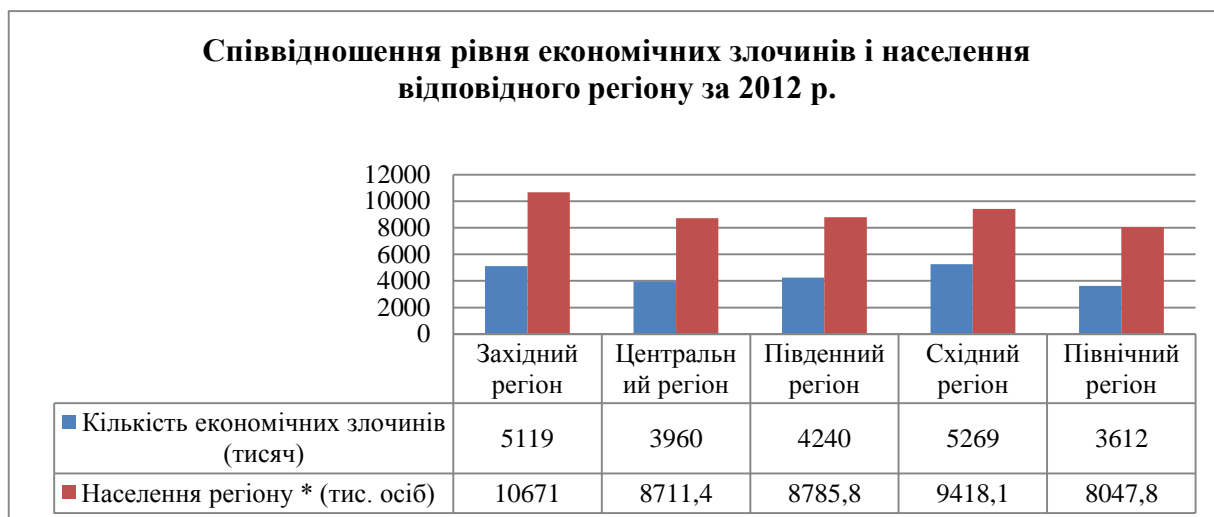
*Чисельність населення станом на 1 лютого 2012 року (за матеріалами Державної служби статистики України)

Діаграма 11

*Чисельність населення станом на 1 лютого 2012 року (за матеріалами Державної служби статистики України)

Діаграма 12

*Чисельність населення на 1 лютого 2012 року (За матеріалами: Державної служби статистики України)

Зіставлення даних про кількість економічних злочинів в окремих областях (див. додаток В) дає таку картину: найбільш криміналізованими є Дніпропетровська, Донецька, Луганська та Одеська області, найменш криміналізованими – Тернопільська та Чернівецька. Але, враховуючи змінну кількості населення (у Дніпропетровській області кількість населення лише на 1/7 більша від населення Тернопільської), рівень економічної злочинності більший у 6 разів.

2.2. Кримінологічна характеристика злочинності у фінансовому секторі економіки

Злочинність у фінансовій сфері супроводжує трансформаційні процеси у вітчизняній економіці. Кількість вчинених злочинів, їх склад зазнає змін відповідно до міри і ступеню наявності кризових явищ в економіці, керованості з боку держави процесами розвитку економіки, становлення і функціонування фінансової системи.

Особлива соціальна небезпека процесів формування та функціонування кримінальних фондів, які, передусім, пов'язані з легалізацією злочинних доходів, пояснюється тим, що вони, з одного боку, відволікають на себе ресурси суспільного розвитку, призводять до економічної стагнації й деградації суспільних інститутів, а з іншого – забезпечують своєрідний мультиплікаційний ефект, ефект подібності: доходи, отримані злочинним шляхом, підтримують тіньову, кримінальну економіку та притягують до себе фінансові та інші ресурси в подальших репродуктивних циклах, є причиною поширення корумпованості владних структур і всього суспільства загалом [111].

Як приклад наведемо дані щодо динаміки вчинених злочинів у банківській сфері з 1996 по 2003 роки та їх питомої ваги у загальній структурі економіки. Так, якщо у 1996 році було вчинено 118 злочинів у банківській сфері, то у 1997-му – 687 (збільшення майже у 6 разів), у 1998 році спостерігається збільшення у 2 рази порівняно з попереднім роком (667 злочинів). Станом на 2003 рік зафіксовано 92 злочини. З наведених статистичних даних вбачається нестабільна динаміка злочинів у банківській сфері з різкими піками та спадами.

Враховуючи зміну структури статистичних показників обліку злочинності, певні висновки можна отримати, якщо порівнювати не абсолютні, а відносні показники, зокрема показник питомої ваги злочинів у банківській сфері у загальній структурі злочинів економічної спрямованості [129]. Так, «пік» злочинів у банківській сфері прийшовся на 1999 рік. На той час спостерігалось слабке управління ризиками та низка стабільність банківської системи, невміле управління державою своєю власністю у державних банках (Ощадбанку). Банкнотна фабрика Національного банку України була завантажена на 20-30 відсотків [157].

Станом на 01 січня 2013 року в Україні діяло 176 банків (в тому числі санаційний «Родовід Банк»). Протягом 2012 року приріст чистих активів банківської системи України складав 15,9 % , або 168,7 млрд. грн., головним

чином за рахунок припливу клієнтських коштів (15 %). В якості найбільш значущих процесів, що відбувались у банківській системі, відзначені: збереження тенденцій до виходу європейських банків з українського ринку, зокрема з роздрібного сегменту; посилення Національним банком України валютного контролю та заходів монетарної політики; зниження ліквідності системи на тлі загальноекономічного спаду; підвищення показників прибутковості банків [5].

Достатньо стабільна та жорстко контрольована банківська сфера вплинула на динаміку злочинності у банківській та фінансово-економічній сфері. Так, звернення до даних МВС України за 9 місяців 2011 року та 9 місяців 2012 року [222] дає змогу отримати такі дані. У 2011–2012 роках питома вага злочинів у фінансово-економічній сфері у загальній кількості зареєстрованих злочинів складала 66,1 % та 67,5 % відповідно. Питома вага злочинів у банківській сфері (легалізація (відмивання) доходів, нецільове використання бюджетних коштів та шахрайство з фінансовими ресурсами) у загальній кількості злочинів у фінансово-економічній сфері складала у 2011 та 2012 роках – 0,2 % та 0,1 % відповідно.

Виділяючи особливості злочинів у фінансово-економічній сфері, не можна не вказати на одну з істотних причин їх вчинення – наявність високого ступеню фінансових ризиків та недостатнє на них реагування як з боку держави, так і з боку учасників фінансових відносин. В. В. Коваленко вірно зазначає, що фінансова сфера, постійно наповнюючись розмаїттям нових фінансових інструментів та їх похідних, постійно відтворює ризики, недооцінка яких (як підтвердила світова фінансова криза) зумовлює локальні та глобальні негаразди [88, с. 15]. Дослідник підкреслює, що для сучасного фінансового ринку характерне посилення впливу факторів невизначеності, зумовлених використанням складних фінансових продуктів, які реально створюють додаткові системні ризики [88, с. 31].

Так, доцільно зазначити вплив лібералізації фінансової сфери на загострення криміналізації банківської системи. Ліквідація державного банку

СРСР спричинила порушення комплексної системи банківського документального контролю. Сучасна система також не могла ефективно діяти при певній автономії комерційних банків. Крім того, була відсутня чітка концепція структурної перебудови системи контролю, взаємовідносин комерційних банків із державними контролюючими органами та Національним банком України. Це призвело до відмови у наданні документів для перевірки під приводом комерційної таємниці та, врешті-решт, унеможливлення державного контролю діяльності комерційних банків взагалі. За даними МВС України, якщо у 1995 році у банківській сфері було скоєно 362 злочини, то тільки за 10 місяців 1997 року – понад 4 тисячі, що майже у 11,4 рази більше, ніж за 1995 рік. Сума збитків при цьому складала 17 млн. грн.

Виділяють чотири етапи розвитку злочинності у банківській сфері. Перший етап – 1992 – 1993 роки, який характеризувався крадіжками грошових коштів банків із використанням фіктивних платіжних документів (авізо, чеки). Другий етап – 1993 – 1994 роки – характеризувався злочинами з використанням трастових і фінансових кампаній (фінансова піраміда «МММ»). При здійсненні злочинів найчастіше використовувались: завідомо не виконувані угоди займу, трасту, селінгу, страхування; продаж акцій та сурогатів цінних паперів без грошового забезпечення [104, с. 708]. Такі тенденції були характерні і для України, коли за умови нерозвиненого ринку цінних паперів предмет торгів на біржі складали цінні папери третьої – сьомої емісії, перевірити забезпечення яких не було можливості, оскільки чинне законодавство право проведення таких перевірок для учасників торгів не передбачало, а організаційних заходів, які запроваджувало керівництво біржею, було недостатньо. Третій етап – 1994 – 1996 роки, коли топовими злочинами були злочини, пов'язані з крадіжками кредитних ресурсів комерційних банків [104, с. 709]. Саме у цей період спостерігалось стрімке зростання кількості дрібних комерційних банків, які згодом збанкрутували, а на ринку фінансових і банківських послуг стали виступати крупні банки.

Четвертий етап – 1996 – 2000 роки і по теперішній час, коли важливою тенденцією кримінальної практики стає збільшення злочинів, які вчиняються з використанням електронних засобів доступу, комп'ютерної техніки, активним використанням у кримінальних цілях засобів мережі Інтернет [104, с. 709]. Усі перелічені етапи і тенденції характерні не тільки для Росії, а й для України.

В. В. Шелестом досліджені фінансові операції злочинного спрямування, в тому числі перерахування валютних коштів на користь нерезидентів в оплату за акції українських підприємств. При перерахуванні валютних коштів за межі України у схемах задіяні підприємства групи А (резиденти – покупці) у межах договорів доручення з торгівцями цінними паперами (резиденти – повірені), які придбавають пакети акцій українських підприємств групи «В» в іноземних компаній. Оплата здійснюється прямими перерахуваннями на рахунки нерезидентів, відкриті в іноземних банках або офшорних філіях комерційних банків – резидентів України. У схеми розрахунків включаються фіктивні підприємства групи «С» (резиденти України), через які обертаються цінні папери та фінансові векселі українських банків. Аналіз руху коштів на банківських рахунках підприємств групи «С» дає змогу виявити схему мінімізації бази оподаткування крупних підприємств – резидентів. Суть операцій – у значних перерахуваннях коштів наприкінці звітного податкового періоду (на адресу фіктивних підприємств) з наступним їх поверненням на початку нового звітного періоду. Різновидом схеми є маніпуляція з неліквідними акціями українських СПД (банкрути, не звітують, не ведуть діяльності тощо) [252, с. 193-194].

Застосування псевдоекспортних операцій (безтоварні операції, при документальному оформленні яких відсутні фізичний рух товарно-матеріальних цінностей та вивезення їх за межі України) мають на меті незаконне відшкодування ПДВ і легалізацію отриманих коштів, а у випадках з підакцизними товарами – ухилення від сплати акцизного збору.

Найпростіша схема полягає в оформленні придбання товарно-матеріальних цінностей у фіктивних СПД та їх експорту до віддалених від України країн і територій (Азія, Африка тощо). Роль посередників належить підприємствам із третіх країн, наприклад з регіону Балтії. Фактично рух товарно-матеріальних цінностей, транспортування і перетин ними кордону не відбувається, відсутність договірних та імпорتنих взаємин із резидентами України підтверджується відомостями компетентних органів зарубіжних країн. Розрахунки імітуються за допомогою комерційних банків, які спеціалізуються на послугах «конвертування», з використанням рахунків типу «Лоро» і вексельних схем.

Більш складними є схеми з імітацією зовнішньоекономічної діяльності, використанням фінансових інструментів комерційних банків, послуг комісіонерів та необґрунтованим завищенням цін на експортовані товари.

Реалізація даних схем відбувається шляхом використання послуг підконтрольних або зацікавлених банківських установ. Ними обслуговуються всі основні розрахунки по схемі, виділяються кредитні ресурси, емітуються цінні папери (операції з видачі і погашення кредитів, операції з банківськими цінними паперами є невід'ємною частиною фінансового механізму), забезпечуються валютні розрахунки. Весь ланцюг розрахунків здійснюється протягом одного дня. Така діяльність здійснюється систематично і, по суті, є своєрідною послугою українських банків, які найбільш активно впроваджують «тіньові» технології [252].

З урахуванням інформатизації всіх сфер економічного життя вельми показовим для характеристики економічної злочинності є використання високих технологій у кримінальній діяльності.

Вже зараз в Європі більше 70 % банків надають послуги в режимі он-лайн, при цьому до 1 % банківських переказів, за даними спецслужб США, можуть розглядатися як відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [48].

Варто відзначити ще одну обставину – посилення зовнішньоекономічного, міждержавного характеру злочинної діяльності у фінансово-економічній сфері, враховуючи міждержавний характер відповідної діяльності, активний розвиток економічних відносин між державами, світову роль банківського сектору у розвитку економіки кожної держави [137]. Зазначена тенденція спричинена недоліками в чинному законодавстві, недостатнім ступенем державного контролю за проведенням зовнішньоекономічних операцій та банківської діяльності, недостатнім урахуванням існуючих та постійно зростаючих фінансових ризиків.

Зростаючі в кількісному і якісному відношеннях злочинні групи та організації постійно мають потребу у відмиванні своїх капіталів, котрі стрімко збільшуються. Державна служба фінансового моніторингу України констатує той факт, що кожного року зростає кількість фінансових операцій, пов'язаних із легалізацією незаконних доходів. Протягом 2014 року Держфінмоніторингом України було підготовлено 774 узагальнених та додаткових узагальнених матеріали (з них 476 – узагальнених та 298 – додаткових узагальнених матеріалів), які були направлені до: Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної фіскальної служби України, Служби безпеки України. У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів, становить 267,4 млрд. грн.; з учиненням іншого злочину, визначеного Кримінальним кодексом України (далі КК України), – 52,6 млрд. гривень [77].

Масштаби відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, вражають, а сума прибутків за даними різних міжнародних організацій різниться. За даними аналітиків Міжнародного Валютного Фонду, у світі щороку «відмивається» від 3 до 5 % вартості світового валового продукту (станом на 2000 рік близько 5 % загального ВВП), або від 590 млрд. до 1, 5 трлн. доларів (в Україні це близько 5 млрд. грн. щороку). За оцінками FATF, у різних фінансових системах – 300-500 млрд. дол.[139]. За даними експертів

податкової служби, за десять років з України було вивезено понад 40 млрд. доларів США [109]. Кошти, вивезені з України, перевозяться до фінансових інституцій прибалтійських держав, Австрії, Німеччини, Швейцарії, Великобританії, ОАЕ, США, Кіпру та інших офшорних зон [11].

Дані щодо вчинених злочинів в Україні за певні проміжки часу містяться в офіційній статистиці МВС України. Так, серед загальної кількості зареєстрованих у 2005 році злочинів, злочини у сфері господарської діяльності склали 8 974, при цьому показник легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом (далі – злочини за ст. 209 КК України), був одним з найвищих за всі роки – 374 зареєстрованих злочини. 2007 року при збільшенні кількості зареєстрованих злочинів у сфері господарської діяльності – 9 029, кількість виявлених злочинів за ст. 209 КК України – 363. Сплеск зареєстрованих злочинів за ст. 209 КК України припав на 2008 р. (382). Причини цього можуть бути такі: по-перше, «вибух» світової економічної кризи, що виявив недоліки фінансових систем світу та прогалини банківського регулювання, похитнувши фінансову стабільність не тільки світових держав, а й злочинних організацій; по-друге, неправильна кваліфікація вчиненого у зв'язку з неточним законодавчим розмежуванням злочинів, учинених за ст. 209 та ст.ст. 396, 198, 306 КК України. Надалі кількість зареєстрованих злочинів за ст. 209 КК України йде на спад, і серед 10 246 зареєстрованих злочинів у сфері господарської діяльності за 2011 рік їх кількість складає 344, станом на 20 листопада 2012 р. було зареєстровано 7196 злочинів у сфері господарської діяльності, з них 266 – за ст. 209 КК України.

Аналізуючи статистичні дані, слід пам'ятати, що статистика МВС України щодо злочинів у сфері економіки в багатьох аспектах відображає лише активність правоохоронних органів. Надзвичайно висока латентність економічної злочинності не дозволяє орієнтуватися на офіційні дані, оскільки вони не відповідають реальному рівню кримінальної ураженості економічної сфери [60].

2.3. Організована злочинна діяльність у сфері економіки

Організована злочинність є «вершиною» піраміди злочинності, її найбільш високо розвинутою формою прояву. Вона є серйозною проблемою не тільки для української державності та суспільства, а й для світової спільноти взагалі. Вже багато десятиліть вона «супроводжує» економічний і культурний розвиток більшості країн світу, залучаючи до злочинної діяльності представників різних верств населення, володіє значними фінансовими капіталами й економічними можливостями, які не контролюють ані держава, ані суспільство. Зростання рівня організованої злочинності спостерігається, як правило, у моменти соціальних потрясінь та під час зміни економічних і політичних відносин у суспільстві. Тому економічні, політичні, правові та соціальні перетворення, які сьогодні спостерігаються в Україні на тлі економічної і політичної нестабільності суспільства, недосконалості законодавства і масового правового нігілізму, є живильним джерелом для злочинності в цілому, зокрема й організованої злочинності.

«Суспільну небезпеку економічної організованої злочинності важко переоцінити, – констатує Н.О. Гуторова. – Криміналізація економіки не лише завдає шкоду окремим фізичним або юридичним особам, а взагалі робить фактично неможливим здійснення законної економічної діяльності». [45, с. 3].

На інституційний характер організованої злочинності неодноразово звертав увагу український вчений А. Бова. Зокрема, він пише: «Сучасна організована злочинність являє собою виробництво, розподіл, обмін і споживання нелегальних благ і послуг, що спричиняє заміну спонтанних, випадкових, хаотичних, неорганізованих дій на впорядковану, стандартизовану, нормативно врегульовану, стійку взаємодією злочинців, викликає розподіл функцій та професіоналізацію, формування статусно-

рольової системи як всередині злочинних спільнот, так і перенесення її в суспільство в цілому... Ступінь її інституціоналізації і вкоріненості в суспільстві та державних інститутах обумовлюється якраз культурним контекстом. В деяких країнах організована злочинність тримається у певних межах, не завдаючи істотної шкоди економіці і політиці, в інших – значною мірою підміняє легальні інститути, а соціальні норми мафії конкурують за силою примусу з позитивними законами» [14].

Як соціальний інститут організована злочинність ґрунтовно досліджена Н. Б. Бараєвою. Вона зазначає, що:

- «організована злочинність виконує низку соціально значимих функцій, а в діяльності ОЗУ можна побачити всі ознаки підприємництва як форми активної інноваційної економічної поведінки;
- організована злочинність як економічний інститут демонструє ефективну модель адаптації до бюрократичних, інерційних соціальних рамок. Тому вона може бути охарактеризована як заміщуючий та доповнюючий девіантний соціальний інститут;
- корупційні взаємодії ОЗУ і представників влади є різновидом обміну ресурсами, формою соціальної комунікації, які справляють руйнівний вплив на систему управління;
- трансформація відверто кримінальних форм бізнесу в респектабельні є закономірним переходом від ризикового підприємництва до стабільного;
- найбільш ефективними заходами щодо організованої злочинності є заходи соціально-економічної, а не кримінальної політики. Створення прийнятних умов для розвитку бізнесу та інших форм реалізації творчого потенціалу особистості робить малорентабельним звернення до кримінальної діяльності. За таких умов до злочину вдаються лише суб'єкти, що мають схильність до ризику;
- заборони та обмеження повинні мати винятковий характер. Цілком припустима легалізація низки заборонених видів діяльності. Такий крок не

створює соціальних відхилень, а лише документує факт їх реального існування, визнання цієї обставини державою» [6; 7].

Досліджуючи організовані форми злочинної діяльності у сфері зовнішньоекономічної діяльності, Т. В. Мельничук відзначає, що організована злочинність у цій сфері являє собою певну соціальну підсистему, що наділена функціональністю, за рахунок чого і відбувається консолідація злочинних елементів та формування організованості. Діяльність організованих злочинних угруповань у зовнішньоекономічній сфері загалом спрямована на отримання прибутку від економічних операцій «виробництво-споживання», які включають в себе також постачання товарів і послуг за допомогою міжнародної торгівлі. Відмінність між організованими злочинними угрупованнями та іншими бізнесовими структурами в даному випадку полягає в тому, що постачання здійснюється нелегально. Між тим це не знижує попиту на такі товари та послуги, що й частково провокує розгортання організованої злочинної діяльності [137, с. 40-41].

Для того, щоб привернути увагу до ринку й підприємницької природи організованої злочинності, деякі науковці почали використовувати термін «нелегальне підприємництво» замість терміна «організована злочинність» (Д. Сміт, А. Коуен, Д. Албанезе та ін.) [95].

На нашу думку, найбільш повне визначення, що відображає основні характеристики поняття «організована економічна злочинність» надав український кримінолог А. М. Бойко у своєму монографічному дослідженні. Автор зазначає, що організована економічна злочинність – складне, синтезоване явище, що має ознаки як організованої, так і економічної злочинності. Під нею необхідно розуміти високоорганізовану та впорядковану систематичну або постійно здійснювану, зазвичай під прикриттям законної, протиправну господарську діяльність, яка спрямована на отримання надприбутків на основі утворення злочинних об'єднань зі складною ієрархічною організаційною структурою та організацією системи

корумпованої підтримки і прикриття для забезпечення високої результативності такої діяльності й захисту від соціального контролю [17].

А. Л. Репецька підкреслює, що більшість злочинів, які вчиняються в економічній сфері, є ретельно підготовленими та організованими, однак не всі вони пов'язані з організованою злочинністю. Одна їх частина вчиняється окремими злочинцями, а інші економічні злочини можуть бути підготовлені і вчинені групами осіб, які не мають жодного зв'язку зі злочинними угрупованнями. Вчена формулює таке визначення економічної організованої злочинності: це та частина економічної злочинності, суб'єктами якої є не одиночні суб'єкти або групи осіб, які вчиняють економічні злочини за попередньою змовою, а злочинні угруповання та організації, які є суб'єктами організованої злочинності. Таким чином, підкреслює А. І. Репецька, тіньова економіка, економічна та організована злочинність – тісно пов'язані між собою поняття, які співпадають за багатьма елементами, але не є взаємно поглинаючими. Кожне з них має свою специфіку, відмінні риси, які відсутні у суміжних поняттях. Іншими словами, організована економічна злочинність і тіньова економіка – це кола, що перетинаються, але повністю не накладаються одне на одне. Вчена не заперечує той факт, що існуючі реально в економічній дійсності ці явища впливають одне на одне, детермінуючи одне одного [204, с. 71-72].

З економічної точки зору, на думку Ю. В. Латова та С. М. Ковалева, злочинна діяльність складається з двох компонентів: 1) «перерозподільна злочинність» – злочинні дії зводяться до того, що здійснюється перерозподіл доходів, але будь-яке виробництво при цьому відсутнє (крадіжки, грабежі та ін.); 2) «виробнича злочинність» – злочинний бізнес, який приносить доходи від виробництва і продажу заборонених законом товарів і послуг. При цьому злочинне виробництво підкоряється таким же закономірностям, що і легальне виробництво. При переході злочинців до нових виробничих злочинних видів діяльності формуються очолювані кримінальними

авторитетами злочинні групи – мафіозні фірми, які налагоджують відносини між злочинцями різних «спеціальностей» [204, с. 153-154].

А. К. Бекряшев залежно від характеру функцій злочинних угруповань виділяє такі види організованої злочинності економічної спрямованості:

1. Організована злочинність корисливого типу (*mercenary crime*). Мета – одержання безпосередньої матеріальної користі. До неї належать такі види кримінальної активності, як грабежі, крадіжки, рекет, шахрайство та інші загальнокримінальні злочини. Щодо даного виду організованої злочинності у кримінології також послуговуються терміном «гангстерська злочинність».

2. Синдикалізована організована злочинність (злочинний синдикат). Основна мета – одержання максимальної користі шляхом незаконного виробництва товарів і послуг. Даний вид організованої злочинності позначається у кримінологічній літературі також терміном «організована економічна злочинність» [85].

Проаналізувавши види організованої злочинності, запропоновані А. К. Бекряшевим, ми відзначаємо, що вони не мають суттєвої відмінності від видів даної злочинності, які виділяють В. В. Лунєєв та Ю. В. Латов. Для організованої злочинності є характерними дві сфери діяльності: кримінальна й економічна. Ю. В. Латов зазначає, що якщо розглядати організовану злочинність з точки зору економічної теорії організації, то можна помітити риси, які зближують її з фірмою, державою й общиною.

Схожість організованої злочинності з легальною фірмою (підприємством) виявляється у структурі самої злочинної організації (є лідер, посередники, безпосередні виконавці, розгалужена система органів, які налагоджують зв'язки, а також протидіють правоохоронним органам). Мета організованої злочинності така сама, як і в легальної фірми, – одержання максимальної вигоди, однак способи такої діяльності є незаконними, протиправними [126].

О. П. Рябченко підкреслює, що з розпадом Радянського Союзу та створенням на його території самостійних держав в умовах прозорості кордонів між ними організована злочинна діяльність набуває все більших масштабів, має не тільки міжрегіональний, але й міжнародний характер. Закономірною для угруповання є використання в процесі діяльності різних методів та засобів для забезпечення захисту від державного та суспільного контролю, а також різних засобів протидії правоохоронним органам. Отже, сучасна організована злочинність набуває якісно нового рівня професійної діяльності, який характеризується високим ступенем організованості, має міжрегіональний, міжнародний характер. У період трансформації економічних відносин вона є найнебезпечнішим з елементів тіньової економіки, тому що використовує корумповані зв'язки у високих ешелонах державної влади, прагне до активного впливу на державну політику [210, с. 303-304].

Так, за даними МВС України, в 1995 р. було виявлено 871 організовану злочинну групу (ОЗГ), в 1996 р. – 953, 1997 р. – 1079, в 1998 р. – 1175. З 2001 р. активність правоохоронних органів стала спадати: в 2000 р. виявлено 960 ОЗГ, в 2001 р. – 770, в 2002 р. – 721, в 2003 р. – 634, в 2004 р. – 695, в 2005 р. – 551, в 2006 р. – 466. Очевидно, що орієнтація на статистику щодо виявлених ОЗГ не дає уявлення про масштаби організованої злочинності в Україні, тим більше як про всесильну «мафію». Викривлення підходів та безпосередній вплив на формування відомчої статистики МВС України має тенденцію останніх років щодо стабілізації майже на одному рівні кількості виявлених організованих злочинних угруповань та осіб, які брали в них участь: 2007 рік – 420/1628; 2008 – 378/1457; 2009 – 379/1570; 2010 – 397/1588. Водночас із року в рік зменшується кількість виявлених злочинів, учинених учасниками таких угруповань. На думку Б. М. Качмар та О. О. Яхно, це вказує на втрату наступальності у діяльності, зокрема, оперативних підрозділів не тільки Головного управління з боротьби з організованою

злочинністю, але й інших галузевих підрозділів правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ [84, с. 42].

За 12 місяців 2010 року спецпідрозділами БОЗ було викрито 200 організованих груп та злочинних організацій, з них: з корумпованими зв'язками – 25, у бюджетній сфері – 19. Результатами діяльності спецпідрозділів БОЗ у викритті злочинів, пов'язаних із бюджетними коштами, за цей період стало 647 фактів викритих злочинів. Найбільша кількість – у Вінницькій (57), Дніпропетровській (63), Одеській (65), Рівненській (50) областях, м. Києві (40). Серед злочинів, викритих у бюджетній сфері, – найбільша кількість злочинів, викритих у сфері виконання державних (галузевих) цільових програм (134), з коштами держбюджету (355), з коштами місцевих бюджетів (172).

За 12 місяців 2011 року спецпідрозділами БОЗ було викрито 395 організованих груп та злочинних організацій, з них: з корумпованими зв'язками – 38, у бюджетній сфері – 27. Результатами діяльності спецпідрозділів БОЗ у викритті злочинів, пов'язаних із бюджетними коштами, за цей період став 641 факт викритих злочинів. Найбільша кількість – у Вінницькій (24), Дніпропетровській (59), Київська (75), Одеській (45), Харківській (38), Чернівецькій (41) областях. Серед злочинів, викритих у бюджетній сфері, – найбільша кількість злочинів, викритих у сфері виконання державних (галузевих) цільових програм (184), з приватизацією (235), зі збитками від 100 тис. до 1 млн. грн. включно (648), зі збитками понад 1 млн. грн. (273).

За 5 місяців 2012 року спецпідрозділами БОЗ було викрито 2062 злочини, з них: у бюджетній сфері – 313, у сфері державних (галузевих) цільових програм – 46, з коштами держбюджету – 205. Протягом майже 11 місяців 2012 року виявлено 258 організованих груп та злочинних організацій, учасники яких вчинили 2,1 тис. злочинів, що на 29 % менше, ніж протягом аналогічного періоду минулого року. Серед 1105 злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, у бюджетній сфері

було вчинено 87 (7,9 %), привласнення і розтрата майна – 59 (5,3 %). У складі організованих злочинних груп та злочинних організацій було виявлено 577 осіб. Більшість викритих злочинів, вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій, були з ознаками корупції – 124 (11,2 %). Згідно з відомостями про результати діяльності органів внутрішніх справ щодо документування організованих груп і злочинних організацій з корумпованими зв'язками, за наведений період було викрито 22 групи та організації, серед яких 9 були причетні до розкрадання бюджетних коштів, 124 – до злочинів з ознаками корупції, в тому числі 18, пов'язаних із використанням бюджетних коштів.

Організована економічна злочинність складається з двох тенденцій: «економізації» організованої загальнокримінальної злочинності і підвищення рівня організованості економічної злочинності. Їх взаємодія породила нове асоціальне явище – організовану економічну злочинність, яка являє собою певний симбіоз організованої та економічної злочинності. Принципова феноменологічна відмінність української організованої економічної злочинності полягає в її подвійній природі: одна її складова виникла внаслідок участі загальнокримінальних злочинних організацій у сфері тіньової та легальної економіки, друга складова зародилась безпосередньо у сфері легальної економіки – через вчинення економічних правопорушень у рамках зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності. Остання зазвичай не має тісних зв'язків із традиційним кримінальним світом, а самі суб'єкти господарської діяльності не вважають себе злочинцями і переконані, що провадили бізнес відповідно до умов, що склалися [16]. Таким чином, можна зробити висновок, що організована економічна злочинність знаходиться на межі організованої та економічної злочинності.

До характерних ознак економічної злочинності з боку її суб'єктів слід віднести наявність їх двоїстості, тобто суб'єктом даного виду злочинності може бути як фізична, так і юридична особа.

Наприклад, тільки упродовж «кризисного» 2008 року, за даними Генеральної прокуратури України, правоохоронними органами держави викрито 406 організованих груп і злочинних організацій, до складу яких входило понад півтори тисячі осіб, що вчинили понад 4,2 тис. злочинів. До суду направлено 420 кримінальних справ про злочини, вчинені у складі злочинних угруповань, із них 19 – із корумпованими зв'язками, 23 – із міжнародними. Необхідно зазначити, що, за даними Генеральної прокуратури України, у 2008 році вперше майже 40 % (або 157) знешкоджених організованих груп мали економічну спрямованість [200].

Як відзначає А. М. Бойко, сьогодні організована економічна злочинність в Україні ефективно функціонує через діяльність корпоративно-бюрократичних груп. Такі групи мають налагоджені корупційні зв'язки з політичною елітою, органами державної влади, правоохоронними органами. Їхня діяльність ретельно планується, за необхідності вони можуть застосувати погрози, насильство, шантаж. А. М. Бойко, аналізуючи корпоративно-бюрократичну групу, зазначає, що це складна організаційна структура, яка охоплює кілька рівнів функціонально різносторонніх структурних підрозділів як в Україні, так і за її межами із системою ієрархічних вертикальних та функціональних горизонтальних зв'язків, з ефективною системою захисту від соціального контролю, діяльність якої спрямована на максимізацію прибутків та мінімізацію ризиків і трансакційних витрат, а також на встановлення контролю за високоліквідними сферами підприємницької діяльності чи окремими територіями з високим рівнем концентрації ресурсів [16].

Організована злочинність знайшла також свій прояв у діяльності корпорацій, тому деякі автори говорять про організоване злочинне угруповання корпоративного типу (кримінальна корпорація) – упорядковане, що діє на постійній основі кримінальне утворення, яке охоплює, як правило, обмежений фінансово-господарський цикл у певних галузевих сегментах

економіки (фінансовий сектор, будівництво, енергетика тощо), які контролює олігархічна група завдяки налагодженій системі тіньової концентрації капіталів та ієрархії відносин між формальними й неформальними керівниками [95].

Доцільно вказати на витоки фінансово-економічної організованої злочинності з тіньових економічних відносин, а інтерес щодо отримання надприбутків обумовив вчинення таких злочинів в організованій формі. При цьому фінансово-економічна організована злочинність формується як самостійне протиправне явище, а також шляхом набуття ознак, характерних для організованої злочинності, злочинності у фінансово-економічній сфері.

На підтвердження вказаного доцільно навести історію організованої злочинної діяльності у колишньому СРСР. Вказане стосується резонансних справ на кшталт узбецької «бавовняної» (1985 – 1988 рр.) або справи так званої «рибної» мафії. Злочинний намір отримання надприбутків був визначальним та, відповідно, був обраний спосіб їх отримання – порушення встановленого порядку економічної діяльності та залучення корумпованих зв'язків.

В узбецькій «бавовняній» справі у злочинну діяльність було втягнуто 25 тис. осіб. У справі, пов'язаній із так званою «рибною» мафією, її керівний блок очолювали один із заступників міністра рибної торгівлі СРСР та директор популярного у Москві Єлисеєвського гастроному на вул. Горького (нині – вул. Тверська). Ця організація налічувала сотні учасників, які були об'єднані у законспіровані осередки. Ланцюжок організованої злочинної діяльності виглядав таким чином: незаконний вилов осетрових у гирлі Волги та районі Астрахані – виготовлення у підпільних цехах червоної та чорної ікри та її маркування – оптові поставки продукції до Міністерства залізничного транспорту з подальшою реалізацією у потягах переважно дальнього та закордонного сполучення, а також до торгових баз Москви з переважною реалізацією через Єлисеєвський гастроном, послугами якого користувалась значна частина московського бомонду [134, с.91].

Інший – вже сучасний приклад, який свідчить про організовану злочинну діяльність, яка не мала витоків із загально кримінальної організованої злочинності.

У березні 2013 року у ході відпрацювання підприємств, що мають ознаки фіктивності, тобто створених з метою прикриття незаконної діяльності, працівниками податкової міліції викрито і припинено роботу «конвертаційного центру», організованого мешканцями м. Кременчука з метою незаконного формування податкового кредиту і валових витрат підприємствам реального сектору економіки та конвертації безготівкових грошових коштів у готівку. За попередніми даними, за час діяльності вказаного «конвертаційного центру» його організаторами за винагороду в 7 % від загальної суми перерахованих коштів незаконно конвертовано понад 37 млн. грн., що дало змогу підприємствам-вигодонабувачам ухилитися від сплати податків на суму близько 6 млн. грн. У ході проведення слідчо-оперативних заходів вилучено готівкових коштів на загальну суму 240 тис. грн., печатки і штампи ФСГД з ознаками фіктивності та підприємств-вигодонабувачів, що використовувалися для заповнення документів податкової і бухгалтерської звітності, первинну бухгалтерську документацію, бланки, чорнові записи тощо. Продовжується відпрацювання підприємств-вигодонабувачів раніше викритих «конвертаційних центрів» з метою повного стягнення несплачених до бюджету сум податків. Зокрема, з початку року за ініціативою податкової міліції органами державної податкової служби області проведено 2 документальні перевірки платників податків, які **скористалися** послугами вказаних «конвертаційних» центрів. У ході проведення слідчих заходів вилучено валютних коштів (євро та долари США) на загальну суму в еквіваленті понад 860 тис. грн. Крім цього, встановлено 2 факти легалізації організаторами «конвертаційних» центрів отриманих незаконним шляхом грошових коштів, за якими розпочато досудове слідство за ознаками ст. 209 КК України (легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом) [173].

У дослідженнях вчених були виділені такі основні характеристики, які набула організована злочинність за останні роки в Україні:

- періодичне, нелінійно-поступальне збільшення кількості суб'єктів організованої злочинної діяльності та відповідне зростання їх активності;
- виникнення третього, найвищого рівня організації злочинної діяльності та повний перехід на трирівневу структуру (прості та первинні групи – угруповання – спільності), завершення розподілу сфер впливу на рівні районів, областей, міст;
- взяття під повний контроль тіньової економіки;
- легалізація і «прикриття» суб'єктів організованої злочинної діяльності під виглядом охоронних організацій, спортивних клубів, розважально-оздоровчих закладів тощо, проникнення лідерів у громадсько-політичну й особливо депутатську діяльність;
- активне «відмивання» злочинних коштів (за експертними оцінками щорічно в Україні обсяг «відмивання» сягає 4 млрд. дол. США);
- широке застосування вогнепальної зброї, вибухівки, технічних пристроїв для вчинення злочинів;
- поширеність убивств на замовлення за допомогою бандитських угруповань, професійних кілерів, спеціалізованих «філерських» груп;
- утворення груп за національно-етнічною ознакою з числа некорінного населення та національних меншин зі спеціалізацією злочинної діяльності у наркобізнесі, контрабанді, торгівлі зброєю, нелегальній міграції (у Київському та Харківському мегаполісах перебуває понад 400 тис. представників Китаю і В'єтнаму, найбільша чеченська діаспора наявна в Одеській області);
- патрунування підготовки спортсменів у певних видах спорту (кулькова стрільба, східні єдиноборства, боротьба, бокс) із подальшим їх використанням для виконання охоронних, рекетирських, «бойових» функцій (створення заслуженим тренером України з важкої атлетики З. Авдишевим

злочинного угруповання у м. Київ, до якого входило понад 40 колишніх боксерів, важкоатлетів, борців);

- встановлення стійких міжрегіональних і міжнародних зв'язків, патрунування діяльності співвітчизників в інших країнах [134, с. 93-98].

Не всі з перелічених основних характеристик можуть бути враховані при визначенні характеристик фінансово-економічної організованої злочинності, проте більшість із них стосується і цього різновиду організованої злочинності. Поряд із цим існують і характеристики, які притаманні тільки фінансово-економічній організованій злочинності, зокрема:

- широке використання комп'ютерної техніки, засобів мережі Інтернет для здійснення організованої злочинної діяльності;

- здійснення організованої злочинної діяльності під «прикриттям» легальних підприємницьких, банківських структур;

- використання схем навмисного доведення до банкрутства з подальшим викупом;

- прагнення отримати контроль над найбільш прибутковими сферами економіки;

- широке використання недоліків у чинному законодавстві з метою розробки і використання зі злочинною метою схем, особливо у бюджетній сфері.

Процеси взаємовпливу організованої злочинності і тіньової економіки виражаються в тому, що одержані доходи від злочинної діяльності організованих злочинних формувань вкладаються в різні сфери економіки, у фінансово-кредитну сферу, будівництво; в свою чергу грошові доходи тіньової економіки використовуються для фінансування організованих злочинних формувань. Таким чином, виник симбіоз організованої злочинності і кримінальної економіки [19, с. 21].

На думку А. Бови, організована злочинність набуває ознак соціального інституту, що характеризується: (1) встановленням статусно-рольової

структури, що ґрунтується на патрон-клієнтних відносинах; (2) обміном ресурсами (владою, престижем, економічними благами) в рамках такої структури; (3) наявністю специфічної нормативно-ціннісної системи, що регулює відповідні типи поведінки; (4) формуванням ідентичності у членів злочинних спільнот; (5) налагодженням стабільної, тривалої інтеракції, стійких зв'язків, розподілу праці, диференціації і спеціалізації в рамках задоволення певних суспільних потреб у нелегальних і легальних товарах і послугах, виконанні інших суспільних функцій; (6) наявністю матеріальної структури – системи організацій і установ (сукупності організованих злочинних спільнот, що мають нелегальні та легальні ланки, ієрархічну багаторівневу структуру); (7) соціалізацією окремих осіб і можливістю набуття ними соціальної мобільності; (8) інтеграцією в економічну, соціально-політичну, ідеологічну і ціннісну підсистему суспільства. Своєю чергою, злочинні спільноти є чинником дестабілізації суспільних, економічних і політичних інститутів. За висновками експертів, причинами інтенсифікації кримінальної діяльності організованих злочинних угруповань є: 1) транснаціоналізація, створення іноземних філіалів; 2) укладання стратегічних альянсів з метою оптимізації бізнесу, опанування нових ринків, усунення конкурентів тощо; 3) політизація, корумпованість іноземних лідерів; 4) інвестиції у законний бізнес [14].

У нашому дослідженні зміст організованої економічної злочинності визначається, зокрема, як нелегального, тобто такого, що знаходиться поза законом, соціального інституту, що відкрито змагається з легальними державними інститутами, що є його сутністю і загальносуспільною небезпекою для економіки країни.

Це твердження є методологічно важливим з огляду на необхідність розробки відповідних заходів протидії.

На взаємозв'язок кримінальних процесів та відповідних заходів реагування не одноразово звертав увагу у своїх роботах В. В. Василевич.

«Зміст основоположних начал кримінологічної політики як об'єднуючої

ланки в системі відносин між державою і особою з приводу захисту від злочинних посягань, – пише автор, – є динамічними процесами, що розвиваються і відображають закономірності формування криміногенного потенціалу та антикримінальної активності суспільства; обидві системи (кримінальна та антикримінальна) перебувають у стані динаміки і трансформації» [24].

2.4. Корупційна злочинність та її роль у криміналізації економічних відносин

Корупція має органічний, кореляційний зв'язок з усіма підструктурами кримінальної економіки.

Л. В. Багрій-Шахматов стверджував, що, корупція є соціальною базою організованої злочинності, її основою. Він відзначав, що корупція є незмінним елементом організованої злочинності, оскільки нею пронизані всі сфери життєдіяльності суспільства: від правоохоронних органів до економічної, фінансової, банківської сфер тощо [1, с. 299].

Вчені, вивчаючи проблеми корупції, зазначають, що системність та інституціональність корупції виявляється у внутрішньому взаємозв'язку корупційних відносин, взаємодії влади і населення або представників владних органів між собою, а також у її взаємозв'язку з легальними економічними процесами. Корупція зайняла помітне місце в структурі суспільних відносин і в багатьох випадках підмінила офіційні нормативно врегульовані відносини. «Системність та інституціональність корупції виявляється перш за все у внутрішньому взаємозв'язку корупційних відносин, що охоплюють штучно створену, розгалужену мережу фінансових та інших матеріальних винагород і послуг, які породжують відтворення корупційних відносин на різних лінійних і вертикальних

рівнях суспільних відносин, взаємодії влади і населення або представників владних органів між собою. Системність корупції виявляється також в її взаємозв'язку з легальними економічними процесами та належності грошового корупційного обороту до фактичного матеріального прибутку, як і від звичайної трудової діяльності [59, с. 407].

Якщо тіньова економіка є базою організованої злочинності, то корупція – її найважливіший інструмент. Органічне поєднання всіх трьох елементів (тіньової економіки, корупції, злочинного світу) – найважливіший принцип організованої злочинності як соціального явища. Таким чином, організована злочинність – це, по суті, фактор дестабілізації суспільних відносин, пов'язаних з економічним процесом обігу злочинного капіталу в тіньовій сфері, який, трансформуючись у базу відтворення незаконних прибутків і криміногенного потенціалу, призводить до зростання тіньової економіки [237, с. 75].

На міжнародному рівні Україна має репутацію надзвичайно корумпованої держави, про що свідчить її незмінно низький рейтинг за рівнем доброчесності, визначений за результатами досліджень, проведених протягом останніх років авторитетними міжнародними інституціями. Зокрема, індекс сприйняття корупції (дослідження Transparency International) в Україні становив у 2005 році 2,6 (за методологією цього дослідження до держав з небезпечним рівнем доброчесності належать ті, в яких значення індексу менше, ніж 3). У 2006 році Україна, маючи оцінку у 2,8 бали, посідала 99-104 місце серед 163 країн світу, в яких здійснювалося дослідження; у 2009 році з результатом у 2,2 бали Україна вже опинилася на 146-153 місці серед 180 країн, охоплених індексом [70]. У 2011 році посіла 152 місце із 183, маючи лише 2,3 бали, і поділила сходинку з Таджикистаном, відстаючи від Росії, Білорусі і Азербайджану (всі – 143 місце, 2,4 бали). Україна розташована поруч із такими країнами, як Уганда, Того, Республіка Конго, Гвінея-Бісау, Кенія, Лаос тощо.

Загальний рівень досвіду корупції в Україні залишається дуже високим, хоча дослідження 2009 та 2011 років фіксують певне зниження досвіду корупції: в 2011 році 60,1 % респондентів заявили, що вони були втягнуті в корупційні стосунки з посадовцями протягом останніх 12 місяців, на відміну від 62,5 % у 2009 році та 67 % у 2007 році [215].

За висновками експертів, зниження оцінки Індексу сприйняття корупції лише на один пункт призводить до відпливу з країни капіталу, що дорівнює 0,5 відсотка валового внутрішнього продукту держави. Для України ці цифри означають втрату щороку щонайменше 20 мільярдів гривень [125].

На думку В. М. Киричка, корупційними злочинами слід визнавати такі передбачені КК умисні суспільно небезпечні діяння, які містять не тільки ознаки відповідного складу злочину, а й ознаки корупції, вказані у ст.1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Нині набрав чинності Закон України «Про запобігання корупції»: Закон України від 14.10.2014 // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 49. – Ст. 2056 та буде введений в дію 26.04.15. Вчений зауважує, що на практиці при застосуванні норм КК правоохоронні органи повинні одночасно встановлювати дві різні сукупності ознак у вчиненому особою умисному суспільно небезпечному діянні, з кожною з яких пов'язані свої правові наслідки: а) склад злочину, передбачений КК, як підставу кримінальної відповідальності і б) склад корупційного правопорушення, передбачений зазначеним Законом України, як підставу для настання наслідків, визначених тим самим Законом [86, с.14].

Дослідник визначає, що суспільна небезпека злочинних корупційних діянь визначається тим, що виконання особами, зазначеними у профільному законі, своїх повноважень, яке повинно здійснюватись відповідно до закону, фактично ставиться в залежність від одержання неправомірної вигоди від інших осіб, чим заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода фізичній або юридичній особі, суспільству або

державі. В. М. Киричко умовно виділяє чотири групи корупційних злочинів: 1) діяння, які характеризуються підкупом осіб, що вказані у законі і наділені службовими повноваженнями і пов'язаними з ними можливостями; 2) діяння, в яких відсутні ознаки підкупу, але проявляється інший за характером вплив грошей та іншої неправомірної вигоди на діяльність осіб, що вказані у ч.1 ст.4 Закону (наприклад, ст. 368-3 КК «Незаконне збагачення»); 3) корупційні діяння, за вчинення чи не вчинення яких особа обіцяє, пропонує, надає та одержує неправомірну вигоду (ст.ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», 365 КК «Перевищення влади або службових повноважень» та інші); 4) діяння, що пов'язані з вимаганням неправомірної вигоди (ч.3 ст. 368 КК – одержання хабара, поєднане з вимаганням, ч.4 ст. 368-3 – одержання службовою особою юридичної особи приватного права неправомірної вигоди, пов'язаної з вимаганням, ч.4 ст. 368-4 – одержання неправомірної вигоди особою, яка надає публічні послуги, поєднане з вимаганням такої вигоди) [86, с.20-23].

Підхід, запропонований В. М. Киричко, дає змогу врахувати тенденції новелізації антикорупційного законодавства в частині вдосконалення кримінальної відповідальності, а проведена класифікація корупційних злочинів сприятиме вдосконаленню юридичної кваліфікації діянь як злочинів з ознаками корупції [132].

Вказане підтверджує і правова позиція Апеляційного суду м. Києва, викладена у Листі від 01.06.2012 «Узагальнення судової практики застосування законодавства про відповідальність за окремі корупційні правопорушення». Суд звертає увагу на те, що конкретні склади корупційних злочинів та корупційних адміністративних правопорушень, а також відповідальність за їх вчинення передбачені відповідними статтями КК України з розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності» та

главою 13-а «Адміністративні корупційні правопорушення» КУпАП, внесеними до вказаних нормативних актів Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI [235].

Верховний Суд України у Листі від 01.04.2008 вказує, що у чинному кримінальному законодавстві поняття «корупційні злочини» не вживається. Злочин з ознаками корупційних діянь не є самостійним видом злочину, оскільки такі ознаки можуть проявлятися у багатьох видах злочинної поведінки. Крім того, суб'єктами злочинів, відповідальність за які передбачена роздіом XVII чинного КК «Злочини у сфері службової діяльності» і які можуть мати ознаки корупції, можуть бути як особи, вказані в ст. 2 Закону N 356/95-ВР, так і інші посадові особи. Саме через це немає достатньо обґрунтованих підстав відносити такі злочини до категорії корупційних та вести відповідну статистику. До основних видів службових злочинів з ознаками корупційних діянь були віднесені злочини, склад яких передбачено ст. 368 КК, тобто одержання хабара [226].

Аналіз наукових праць зарубіжних вчених дозволяє вказати на визначення корупційної злочинності як сукупності злочинів, диспозиції кримінально-правових норм про які містять ознаки корупції. Корупція – це явище «підкупу-продажності», коли один суб'єкт, який займає певне службове становище, наділений повноваженнями, підкуповується іншим суб'єктом заради того, щоб відповідне службове положення та повноваження були використані в інтересах сторони, яка здійснює підкуп. Така сутність корупції впливає з історично сформованого підходу щодо визначення такими діянь з підкупу, порчі, розбещення грошима, зловживання службовим становищем з корисливою метою. А. І. Долгова і В. А. Серебрякова відзначають наявність надто широкого тлумачення корупції, що означає об'єднання під одним терміном різних за

кримінологічною характеристикою явищ – посадових злочинів, корупції як підкупу-продажності та інших. При цьому підкреслено наявність двох сторін корупції, які взаємодіють: коруптера та корупціонера (корумпований суб'єкт). Коруптер здійснює підкуп корупціонера, той у свою чергу здійснює дії, які вигідні коруптеру та дозволені корупціонеру за посадою [104, с. 801-802].

Запропонований підхід можна назвати «вузьким» щодо визначення кола корупційних злочинів, проте він відповідає історично сформованому підходу та відображає специфіку корупційної злочинності:

- завжди має корисливу мету щодо отримання неправомірної вигоди;
- вчиняється посадовою особою, статус якої відповідає ознакам посадової особи: виконує службові обов'язки за посадою, діючи від імені держави та на виконання державних функцій;
- вчиняється посадовою особою в інтересах особи, яка здійснює підкуп, або у власних інтересах;
- полягає у зловживанні обов'язками за посадою та пов'язаними із цим можливостями.

Щодо цілісного розуміння корупції, то дискусії серед українських науковців та юристів-практиків щодо визначення поняття корупції було припинено Законом України «Про запобігання корупції», який набрав чинності 14 жовтня 2014 р. [183]. Так, ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» визначає корупцію як використання суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення наданих йому службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди суб'єкту відповідальності за корупційні правопорушення, або на його вимогу іншим фізичним чи юридичним

особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей.

Окрім правових питань, проблемою залишається завдання формування у суспільній думці «нульового рівня толерантності» до корупції. Нині в Україні 53 % громадян сприймають корупцію як прийнятний механізм, допоміжний інструмент для вирішення повсякденних проблем. Корупція сприймається як сервіс (дозволяє зекономити час, уникнути зайвих клопотів, гарантувати отримання належного тощо), який має свою ринкову ціну. Українське суспільство слабо усвідомлює середньо- та довгострокові наслідки корупційних діянь у масштабах усього суспільства. У цій справі неоціненну роль могли б відіграти ЗМІ та громадські організації [135].

Як зазначає Г. Ю. Дарноптих, на даний момент чимало важливих аспектів господарювання не мають правової основи, і їх вирішення значною мірою залежить від заінтересованості чиновників. За рахунок цього спостерігається парадоксальна ситуація: сила протидії свавілля службовців і клерків обернено пропорційна економічній потужності суб'єкта господарської діяльності [54, с. 30].

Так, великий бізнес має серйозні неформальні зв'язки з вищими щаблями влади і тому слабо зацікавлений у протидії корупції. Більш дрібні підприємці або активно протидіють корупції, незважаючи на економічні втрати, або починають домовлятися з корупціонерами, або відходять в «тінь». У цьому і виявляється системна загроза корупції та службової злочинності в економічній діяльності.

Наведені вище дані свідчать принаймні про чотири обставини.

Насамперед, про те, що на тенденції виявлення фактів вчинення корупційних дій впливає стан розвитку антикорупційного законодавства, дієвість виконання правоохоронними органами функцій боротьби зі злочинністю, забезпечення громадської безпеки.

По-друге, зміна у кількісних і якісних показниках вчинення корупційних злочинів в офіційній статистиці залежить від встановлення у чинному законодавстві їх складу.

По-третє, визначення у законодавстві складу корупційних злочинів відображає загальні тенденції формування і розвитку соціально-економічних і політичних процесів у державі. Так, євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, обумовили розробку і прийняття Закону України «Про запобігання корупції», якому передували пакети антикорупційних законів: «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Рішенням Конституційного Суду України від 06.10.2010 №21-рп/2010 у справі про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів визнано неконституційність окремих положень цих законів [233]. Ці закони втратили чинність, оскільки зазнали конструктивної критики – було відзначено відсутність відповідності чинному законодавству, безсистемність запропонованих антикорупційних заходів, відсутність адаптації до вітчизняного законодавства окремих норм, запозичених з міжнародних договорів, наявність суперечностей із концепцією побудови вітчизняного деліктного законодавства, створення передумов та обмежень реалізації прав і свобод громадян.

По-четверте, показник індексу сприйняття корупції не можна визначити як точний, оскільки його будується на результатах обробки суб'єктивної думки респондентів, проте він достатньо показовий для оцінки рівня корумпованості суспільною думкою.

Звертаючись до напрацювань з адміністративного права, можна відзначити наукову думку щодо виявлення корупційних ризиків надання адміністративних послуг. До таких віднесені: загальні для всієї системи публічної адміністрації; ризики у сфері надання адміністративних послуг;

корупційні ризики в контрольно-наглядовій діяльності публічної адміністрації. Серед загальних ризиків виділено: інституційні та функціональні конфлікти інтересів, слабкість інституту публічної служби, неналежна якість законодавства, зокрема нерозвиненість адміністративно-процедурного законодавства, відсутність належних засобів правового захисту, слабкість внутрішнього адміністративного контролю, неефективність зовнішнього контролю за діяльністю публічної адміністрації [96, с. 12-35].

Запропонований підхід дає змогу виділити причини корупції у вузькій сфері надання адміністративних послуг, однак деякі положення можуть бути враховані і при встановленні причин та умов вчинення корупційних злочинів. Вказане стосується таких положень про корупційні ризики, як: конфліктність інтересів у сфері діяльності органів державної влади; низька розвиненість інституту публічної служби; відсутність належних засобів правового захисту; недосконалість внутрішнього і зовнішнього контролю виконання обов'язків за посадою.

Можна вказати і точку зору щодо кризового характеру корупції, що породжується кризою сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції) та здатний поглиблювати цю кризу, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи в Україні. Саме в цьому вбачають її загрозу для національної безпеки України, основну загрозу українській нації, зокрема політичним, економічним, правовим, моральним, культурним засадам її розвитку [99]. У цьому контексті доцільно зазначити також і наявність взаємозв'язку корупційної й організованої та економічної злочинності.

Висновки до Розділу 2

З використанням інституційного методологічного підходу було проаналізовано зведені дані статистичної інформації про економічні злочини, отримані від правоохоронних органів з 2005 по 2015 роки.

До 2010 року облік злочинів у сфері економіки (проти власності, службові, господарські) вівся за правилами спільної вказівки правоохоронних органів 2004 року. Після 2010 року така категорія не фігурує в офіційних даних, наводяться дані за окремими статтями КК України (здебільшого у сфері господарської діяльності). Реформа КПК 2012 року теж вплинула на облікову дисципліну. З метою уникнення розбіжностей даних при статистичних розрахунках до уваги були взяті злочини у сфері службової діяльності, злочини у сфері господарської діяльності, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

У середньому порівняно з іншими видами злочинної діяльності питома вага економічних злочинів у загальній структурі злочинності не перевищує 10 %. Дані окремо взятого базового року, 2005-го, оперують кількістю економічних злочинів у 34 тисячі, що відповідає 7 % від загального числа зареєстрованих злочинів (майже 486 тис злочинів).

Очевидно, що ці дані відображають активність або результативність діяльності окремих правоохоронних органів із виявлення та документування економічних злочинів, але не свідчать про низький рівень корисливо-господарської діяльності. У судовому порядку їх розглядається ще менше. Інституційна природа економічних злочинів та респектабельний статус «білокомірцевих» злочинців дозволяє тіньові доходи перетворювати у кримінальні, які, у свою чергу, після процедури відмивання остаточно залишають злочинні схеми латентними.

Динамічні ряди вчинення економічних злочинів в Україні в цілому відображають кореляцію загострення детермінант економічної злочинності та збільшення/зменшення кількості злочинів, за винятком коливань 2012-2014 років, пов'язаних зі зміною кримінально-процесуального законодавства та відповідно обліку злочинів.

Співставлення даних про економічні злочини та одного з основних соціально-економічних показників – заробітної плати – дало змогу виявити пряму кореляційну залежність між кількістю економічних злочинів та показником заборгованості з виплати заробітної плати (періоди збільшення/зменшення майже ідентичні); а також відсутність кореляційних зв'язків між криміналізацією економіки та розміром середньої заробітної плати.

Виявлено географічні закономірності розподілу криміналізації економіки: найбільш економічно криміналізованими є східний та південний регіони (що відповідає рівню промислового розвитку); станом на 2012 рік у цьому контексті передові позиції займають західний та східний регіони; у 2005 році концентрація економічних злочинів з огляду на густоту населення була більшою, ніж аналогічний показник 2009 року, і ще більшою щодо даних 2012 року.

Найменше криміналізація економіки у розрізі густоти населення торкнулася західного регіону України.

На зміну кількості вчинених злочинів в економічній сфері, їх складу впливають: ступінь наявності кризових явищ в економіці, керованість з боку держави процесами розвитку економіки, становлення і функціонування фінансової системи. Встановлено обумовленість і взаємозв'язок процесів, які відбувались у політичному та соціально-економічному розвитку держави, та законодавчої визначеності кола економічних злочинів.

Організовані форми злочинності та відносин підкупу-продажності у сфері економіки мають інституційну природу та сприяють криміналізації економіки.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Система та функції державних спеціалізованих суб'єктів (інституцій) протидії криміналізації економічних відносин в Україні

Попри наявність окремих спеціалізованих у сфері протидії економічній злочинності державних органів, потрібно констатувати, що інституційний механізм протидії криміналізації економіки в Україні як такий досі не склався. Функціонують розрізнені, іноді з дублюючими функціями органи та установи, основною проблемою діяльності яких є відсутність координованості.

Поряд із цим декриміналізація економіки входить до стратегічних засад державної політики України, що і підтверджує Закон України «Про основи національної безпеки України», згідно зі статтею 7 якого тінізацію національної економіки визнано однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері.

Найбільш серйозна загроза, що виникає для національної безпеки при динамічному розширенні масштабів криміналізації економіки й усе більш повному залученні населення до тіньової діяльності, полягає в можливості країни потрапити, за висловом О. С. Зозулі, в «тіньову інституціональну пастку» – стан стійкої рівноваги, що характеризується поширенням тіньової економіки на значну частину економіки країни при неможливості мобілізації державних ресурсів, достатніх для переходу в інший, більш ефективний, стан рівноваги. Вихід із такої пастки потребує витрат, рівних за величиною дохідній частині Держбюджету України, що, безсумнівно, загрожує економічному розвитку країни [72].

Оскільки в умовах дисфункцій державних органів тіньова та кримінальна економіка виконують компенсаторні функції задля задоволення мотивуючих інтересів учасників господарських відносин, очевидно є необхідність у формуванні інституцій, які б нейтралізували функціональність кримінальної економіки як суспільного інституту.

Протидія злочинності, на думку О. М. Бандурки та О. М. Литвинова, охоплює три сфери суспільних відносин: 1) загальна організація протидії злочинності – це сукупність організаційних (облік, реєстрація), управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактики), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденцій злочинності) та інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів; 2) правоохоронна діяльність – система заходів з реалізації правоохоронних та/або правозастосовних функцій державними органами, громадськими організаціями чи громадянами; 3) попередження злочинності – це здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях вчинення злочину, виявлення ознак скоєних злочинів, встановлення осіб, які їх скоїли, притягнення цих осіб до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян та відшкодування збитків від злочинних дій [4, с. 45]. Вчені виділяють такі форми діяльності щодо попередження злочинності залежно від ієрархії причин та умов злочинності: загальносоціальну, спеціальну (кримінологічну) та індивідуальну профілактику злочинів [4, с. 46].

Задля узгодженості в будь-якому разі інституційне забезпечення протидії криміналізації економіки повинно відповідати загальному курсу кримінологічної політики держави [117].

За твердженням В. В. Василевича, кримінологічна політика є одним із важливих компонентів інструментарію формування стратегічної складової

частини внутрішньої антикримінальної політики держави, сутність якої полягає у визначенні ключових доктринальних засад у сфері запобігання злочинності та її практичної реалізації в системі органів і установ антикримінальної юстиції відповідно до положень кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики країни та національного законодавства [24]. Виходячи з того, що будь-яка теоретична система (в тому числі доктринальна модель кримінологічної політики) ґрунтується на принципах, пов'язаних між собою, автором в якості основних вихідних положень, необхідних для побудови доктринальної моделі кримінологічної політики, виділяються такі: 1) динамічний розвиток; 2) наукова обґрунтованість; 3) системний підхід; 4) єдність теорії і практики; 5) гуманізм та 6) верховенство права [24].

Оскільки Україна з огляду на процеси криміналізації економіки перебуває у пошуку оптимального балансу між регулюючою та репресивною парадигмами в процесі реформування відповідних державних органів, потрібно визначитися з моделями запозичення інститутів та інституцій.

В європейських країнах, так само як в Україні, система протидії економічній злочинності складається з таких основних елементів:

- поліцейські органи;
- спеціалізовані правоохоронні органи;
- податкові служби;
- митні служби;
- органи фінансової розвідки [79].

Перший варіант розподілу повноважень у сфері протидії економічній злочинності – суто «поліцейський» підхід, коли ці функції інтегровані в діяльність поліцейських органів як один із напрямів діяльності. У Данії і Норвегії поліція поєднує функції протидії традиційній злочинності щодо порушення майнових прав, а також порушенням податкового, митного законодавства, відмиванню брудних грошей. Податкові і митні служби в цих країнах не мають правоохоронних повноважень і здійснюють тільки

фіскальне адміністрування. Поза межами Європи подібну модель має Японія. Словенська модель відрізняється від окресленої тим, що фінансова розвідка віднесена до функцій міністерства фінансів.

Другий варіант інтеграції повноважень – «централізований» – дає Італія. Ця країна має потужну воєнізовану правоохоронну структуру, що спеціалізується на всіх видах економічних злочинів. Фінансова гвардія (Guardia di Finanza) Італії адміністративно підпорядкована міністерству економіки і фінансів. Цьому ж міністерству підпорядкований орган фінансової розвідки, але він не входить до структури Фінансової гвардії. Така модель має більш ніж вікову історію. Вона відбиває італійський досвід держаного будівництва й особливості географічного положення країни.

Третій варіант інституційної інтеграції полягає в об'єднанні податкових і митних служб у якості правоохоронних органів у рамках однієї адміністративної структури. Таку модель мають Австрія, Великобританія, Ірландія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, а поза межами Європи – Південна Африка. Однак така організація не охоплює всі функції. Злочини, не пов'язані з порушеннями податкового і митного законодавства (або у випадках, коли такі правопорушення не є визначальними) належать до компетенції поліції. Крім того, в усіх зазначених країнах, окрім Іспанії і Південної Африки, поліція здійснює і функції фінансової розвідки (в Іспанії і Південній Африці – міністерство фінансів) [79].

Кожна система правил, на думку В. М. Полтеровича, допускає безліч реалізацій залежно від культурного і специфічно історичного середовища. З іншого боку, у запозичуваних інститутах можуть бути враховані особливості розвитку та специфіка економічного стану в процесі їх модифікації до конкретного середовища. Тому існують два основних обмеження при виборі інституційної системи, з якої запозичують окремі інститути. Перше – це проблема сполучення історичного часу або часу розвитку різних країн. Хоча календарно країни і перебувають в одних координатах, хронологічно вони різняться залежно від рівня зрілості і стану соціокультурного середовища.

Друга проблема – проблема темпів і термінів впровадження нових інститутів. Чи потрібно впроваджувати розвинені інститути відразу чи поступово, поетапно і таким чином переходити до більш досконалого стану [168].

Із вказаного випливає методологічно важлива деталь: пропонований нами інституційний механізм протидії криміналізації економіки повинен враховувати історично-культурний контекст держави та суспільства, а також власне стан економіки.

Згідно з категоріями інституційного механізму протидії криміналізації економіки, поданими у розділі 1 роботи, визначимося із системою та функціональним призначенням спеціалізованих державних органів.

Однією з найважливіших складових у справі боротьби зі злочинністю в економічній сфері є продумані форми координації суб'єктів попереджувальної діяльності, які передбачають забезпечення цілеспрямованих і ефективних заходів боротьби з економічною злочинністю, вибір єдиного підходу до вирішення різносторонніх організаційних і процесуальних питань; сприяння усуненню дублювання в діяльності правоохоронних і контролюючих органів у даній сфері [82].

Для обмеження можливостей криміналітету впливати на процеси в економічній сфері уявляється доцільним здійснити заходи щодо вдосконалення структури й умов функціонування державних органів, які здійснюють контрольно-регулюючі функції в економічній сфері, а також переорієнтувати правоохоронні органи з виявлення незначних економічних злочинів на викриття найнебезпечніших злочинів у тих сферах, де вони набули особливого поширення і завдають найбільших збитків державі.

Зокрема, як вказують С. Чернявський та О. Джужа, контроль за ходом приватизаційних процесів передбачає зосередження у Фонді держмайна України всіх повноважень у сфері приватизації, а також державних корпоративних прав; призупинення приватизації стратегічно важливих (пріоритетних) для економіки і безпеки країни підприємств із зосередженням зусиль на підвищенні якості їх управління; запобігання тіньовій приватизації

шляхом обмеження участі фондових посередників і номінальних власників, купівлі акцій додаткових емісій тощо [248, с. 39].

З огляду на зазначене, державними органами (інституціями), що беруть участь у зупиненні або недопущенні кримінальних процесів в економічній сфері, є такі три категорії:

1) ті, які здійснюють контрольно-регулятивні функції у сфері економіки (або неспеціалізовані суб'єкти; деякі з них з ознаками спеціалізації, наприклад Державна служба фінансового моніторингу та деякі органи в структурі Держфіскальної служби);

2) ті, що виконують охоронну функцію (система правоохоронних органів або спеціалізовані суб'єкти);

3) ті, що здійснюють правосуддя (господарське та кримінальне провадження).

***Державні органи (інституції), що беруть участь у протидії
криміналізації економіки***

<i>Спеціалізовані</i>	<i>Неспеціалізовані (беруть участь)</i>
<u>Спеціальний підрозділ Міністерства внутрішніх справ України:</u> Департамент протидії злочинності у сфері економіки.	<u>Міністерства</u> Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство фінансів України Міністерство юстиції України інші.
<u>Спеціальні підрозділи Служби безпеки України:</u> підрозділ контррозвідувального захисту інтересів держави в сфері економічної безпеки; підрозділ боротьби з корупцією та організованою злочинністю.	<u>Окремі відомства:</u> Державна служба фінансового моніторингу Національний банк України Фонд державного майна, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Антимонопольний комітет, інші.
<u>Спеціальні підрозділи Державної фіскальної служби України:</u> Головне слідче управління фінансових розслідувань; Департамент боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом; Департамент аналізу ризиків та протидії митним правопорушенням.	<u>Інші державні:</u> антикорупційні органи; органи та установи Державної фіскальної служби, крім зазначених спеціалізованих; органи внутрішніх справ, Служби безпеки України, органи прокуратури України; крім зазначених спеціалізованих.

Незважаючи на відносну самостійність, різновідомчість та різнопідпорядкованість вказаних органів, їх система повинна складати цілісний інституційний механізм, який на рівні міжвідомчої або інформаційної співпраці або на рівні преюдиції в цілому спрямований на досягнення основної мети – економічної безпеки від загроз криміногенного характеру. Вказане набуває особливої ваги з огляду на те, що результативність та доцільність заходів, що вживають контрольно-регулюючі суб'єкти в межах своїх повноважень, впливають на діяльність (пожвавлення, ефективність) правоохоронних та судових органів.

Ситуація досить докладно продемонстрована запропонованим Ю. А. Комісарчук механізмом «детінізації економіки України», який моделюється за допомогою фізичного закону сполучених судин [92, с. 15]. Він є справедливим і щодо процесів криміналізації економіки. Дана модель дає можливість спрогнозувати динаміку взаємодії між зміною податкового тиску і активністю діяльності правоохоронних органів. Закономірним виявляється те, що зі зменшенням податкового тиску на суб'єктів підприємницької діяльності щодо них повинні адекватно посилюватися контролюючі функції з боку правоохоронних органів, інакше очікується зменшення відрахувань до державного бюджету внаслідок збільшення фактів ухилення підприємців від сплати податків. Модель дає змогу оцінити вплив тіньового сектора економіки на легальний і навпаки; вона доводить, що одним з основних економічних шляхів витіснення тіньової економіки є зниження податкового навантаження на підприємницьку діяльність. За рахунок цього стане можливим вивести з тіні в легальний економічний обіг значну частину безпосередніх підприємців [92, с. 15].

Контрольно-регулятивні функції неспеціалізованих суб'єктів, які, звичайно, в першу чергу, спрямовані на створення сприятливих умов для інвестицій та господарської діяльності, мають також випереджувальне значення. Продемонструємо на прикладі одного з них.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України функціонує на підставі положення [161] та має основним завданням розвиток підприємництва та економіки в цілому.

Між тим частина діяльності безпосередньо стосується нейтралізації факторів криміналізації економіки. Так, зокрема, в його структурі працює Департамент регулювання державних закупівель, який визначає правову політику в цій сфері та координує роботу системи держзакупівель. Ціль Департаменту – створення такої системи, яка дасть змогу максимально задовольнити суспільні й державні потреби за найвигіднішою ціною. В оновленій системі бізнес охоче братиме участь у держзакупівлях, а природна конкуренція знищить корупцію. Досвідчені закупівельники будуть розуміти ринок і зможуть ефективно забезпечити своє підприємство якісними товарами, послугами та роботами.

Реформа держзакупівель розпочалась минулого року із Закону України «Про здійснення державних закупівель» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 24, ст. 883). Метою оновленого Закону, зокрема, є створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції в цій сфері та розвиток добросовісної конкуренції. Ключові новації полягають у тому, що оновлений закон скоротив перелік підстав для застосування неконкурентної процедури; адаптував процедури закупівлі в одного учасника до практики застосування такої процедури в європейських країнах; скоротив перелік випадків (із 44 до 10), на які не поширюється дія Закону. Останнє впровадили з метою запобігання безконтрольному використанню державних коштів, прозорості й відкритості сфери державних закупівель та іншого [205]. Ці новації дають змогу запобігати незаконному отриманню коштів із держбюджету на основі відкатів на передкримінальній стадії.

Крім того, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України є уповноваженим застосовувати так звані спеціальні санкції до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що порушують законодавство, наприклад

тимчасове зупинення діяльності відповідно до статті 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», на підставі подання Служби безпеки України вих. від 29.01.2015 № 14/1634, вх. від 30.01.2015 № 05/7238-15 [184]. Санкції, зазначені у статті 37, застосовуються Міністерством за поданням органів доходів і зборів та контрольно-ревізійної служби, правоохоронних органів, органів Антимонопольного комітету України, національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Національного банку України або за рішенням суду. Санкції, зазначені у статті, можуть бути застосовані до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності протягом трьох років з дня виявлення порушення законодавства [195]. Санкції застосовуються в разі порушення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності або іноземними суб'єктами господарської діяльності валютного, митного, податкового, іншого законодавства, що встановлює певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій, та в разі проведення ними дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки. Відповідно налагоджена й взаємодія з правоохоронними органами [187; 188; 189].

Процеси тінізації та криміналізації економіки негативно впливають на проведення реформ та функціонування контролюючих органів. Експертами виділені наступні ризики з боку тінізації економіки для результативності реформ [229]:

1. Збереження високого рівня тінізації фінансових потоків загрожує досягненню цілей стабілізації державного бюджету та знижує потенціал реформування фінансової системи.

2. Недостатня надійність вітчизняного фондового ринку та страхових інститутів, спричинені їх інтегрованістю у тіньові схеми, є ризиком для запровадження II рівня пенсійної системи та переходу на страхову модель охорони здоров'я.

3. Спотворення механізмів конкуренції внаслідок значних масштабів тінізації діяльності економічних суб'єктів та недостатня надійність вітчизняного фондового ринку через високий рівень тінізації фінансових потоків негативно позначаються на результативності реформ, спрямованих на покращення бізнес-клімату та залучення інвестицій.

4. Неформальна зайнятість та тінізація заробітних плат негативно позначаються на розмірах страхових внесків до Пенсійного фонду, фондів соціального страхування та обсягах надходжень до бюджету, що негативно впливає на стабільність системи державних фінансів та солідарної пенсійної системи, стримують нагромадження коштів накопичувальної складової пенсійної системи та розвиток її інвестиційного потенціалу.

5. Маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим та працюючим, що отримують частку заробітної плати «у конвертах», необґрунтовано отримувати від держави соціальну підтримку, що може негативно позначитися на результативності вирішення завдань реформи системи соціальної підтримки.

6. Тінізація земельних відносин перешкоджає формуванню ефективних механізмів управління ринком землі у контексті земельної реформи, реалізація земельної реформи без належного забезпечення інвентаризації, обліку, оцінки та контролю використання земель сприятиме подальшій тінізації ринку землі та створюватиме умови для легалізації правопорушень [229].

Визнаючи значущість інституційної протидії в межах контрольно-наглядової діяльності, але детально не зупиняючись на висвітленні функціональності кожного із суб'єктів, зазначимо, що основною проблемою залишається поєднання в системі Державної фіскальної служби України правоохоронних і контрольних функцій. Таке поєднання створює певні можливості для службових зловживань і функціонально є невиправданим.

Впливаючи як інструмент державного управління і частини державної служби на формування інституціонального середовища та коригування

напрямку інституціональних взаємодій, податкова міліція, як і будь-який інститут, виконує свою найбільш загальну функцію участі в процесі забезпечення стійкого розвитку суспільства й стану соціальної рівноваги за рахунок виявлення прихованих дисфункцій суспільства та впливу на них. Участь у реалізації функції соціального регулювання дозволяє податковій міліції як державній правовій структурі сприяти витісненню зі сфери регулювання соціальних відносин нелегальних соціальних груп, що виконують роль «замінників» формальних інституційних регулятивних механізмів, однак виконують цю роль відповідно до власних незаконних норм. Таким чином, податкова міліція бере участь у легітимізації латентних або прихованих функцій управління [20].

Протидія та запобігання злочинності є головною спеціально-кримінологічною функцією в межах правоохоронної та правозастосовної діяльності. Спільним для підрозділів та служб правоохоронних органів є те, що функція протидії та запобігання злочинності виділена в окремий самостійний напрям діяльності. Зміст даної функції полягає у виявленні та ліквідації криміногенних явищ, профілактиці, запобіганні, припиненні злочинів, усуненні причин та умов, що сприяють їх вчиненню, попередженні рецидиву, здійсненні поступового контролю за реалізацією заходів протидії злочинності [140].

Із цього приводу Л. О. Фещенко зазначає, що фундаментальною та необхідною ознакою ефективної, неформальної взаємодії у здійсненні правоохоронної діяльності є наявність спільної мети – передбачуваного корисного результату спільної діяльності, який відповідає спільним інтересам і сприяє реалізації потреб кожного із взаємодіючих органів [238].

Ст. 216 Кримінального процесуального кодексу розподіляє підслідність правоохоронних органів у розслідуванні злочинів, у тому числі, у сфері економіки.

Слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтею 201 Кримінального кодексу України. Хоча так звана

економічна контрабанда декриміналізована, вважаємо діяльність СБУ щодо протидії незаконному вивозу культурних цінностей, стратегічних ресурсів та деяких інших предметів такою, що відповідає меті економічної безпеки. У цілому Служба безпеки України наділена широкими повноваженнями щодо запобігання злочинності. Статтею 2 Закону України «Про Службу безпеки України» визначено, що до завдань Служби безпеки України також входить спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, а саме: попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [199].

Слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 204, 212, 212-1, 216, 218-1, 219 Кримінального кодексу України. Зокрема, реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів покладена на Державну фіскальну службу [179]. Окрім розслідування злочинів, у структурі ДФС функціонують спецпідрозділи. Так, основна функція Департаменту боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, – це вжиття заходів щодо виявлення, аналізу, організації та проведення перевірок осіб, які здійснюють фінансові операції, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або з фінансуванням тероризму.

Детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного

права), 364, 368, 368-2, 369, 369-2 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з відповідних умов щодо високопосадовця – суб'єкта злочину, розміру предмету злочину тощо.

Але основне навантаження у розслідуванні економічних злочинів лежить на Міністерстві внутрішніх справ. Так, згідно з аналізованою статтею 216 КПК, слідчі органів внутрішніх справ здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування.

Справедливо буде згадати про те, що такий розподіл повноважень не завжди є виправданим щодо деяких економічних злочинів.

Доречним щодо цього є зауваження Н. О. Гуторової в контексті захисту державних фінансів. Воно базується на старій редакції КПК, але актуальне й нині. «Звертає на себе увагу і розрізненість дій правоохоронних органів у боротьбі зі злочинними посяганнями на державні фінанси. Викриття цих злочинів та розслідування кримінальних справ належить до компетенції як органів внутрішніх справ, так і податкової міліції. Але такий розподіл фактично єдиної групи суспільно-небезпечних посягань на державні фінанси між двома правоохоронними органами держави є штучним і здебільшого не сприяє забезпеченню належної кримінально-правової охорони цих суспільних відносин від злочинних посягань. Так, наприклад, розслідування кримінальних справ за ст. 222 КК «Шахрайство з фінансовими ресурсами», згідно з ч.2 ст. 112 КПК України, віднесено до компетенції слідчих органів внутрішніх справ. Аналіз судової практики показує, що ця стаття КК застосовувалася переважно до незаконного одержання кредитів, а в окремих випадках і до незаконного одержання субсидій, субвенцій або дотацій. У частині відповідальності за надання заздалегідь неправдивої інформації з метою одержання пільг щодо податків вона фактично не була сприйнята правозастосовчою практикою. Навряд чи ситуація, яка склалася із застосуванням ст. 222 КК стосовно одержання пільг щодо податків, свідчить

про відсутність (або дуже малу поширеність) цих злочинів. Тому можна припустити, що така низька ефективність дії в цій частині ст. 222 КК була наслідком штучного розриву між ухиленням від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів і таким його видом, як отримання незаконних пільг щодо податків. Не останню роль відіграла й організація протидії цьому злочину з боку правоохоронних органів. Слідчі податкової міліції, яка спеціалізується саме на боротьбі зі злочинами у сфері оподаткування, мали проводити розслідування справ про шахрайство з фінансовими ресурсами лише у випадках, коли такі справи порушено у зв'язку з розслідуванням ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів або приховування валютної виручки. Тобто зусилля фахівців з виявлення й розслідування податкових злочинів були штучно відведені від боротьби проти шахрайства з фінансовими ресурсами в частині незаконного отримання пільг щодо податків» [44].

Нами були проаналізовані статистичні дані за останні два роки (2013-2014) щодо кількості виявлених злочинів економічної спрямованості окремими спеціалізованими суб'єктами з розподілом їх за сферами (див. діаграми 13,14,15).

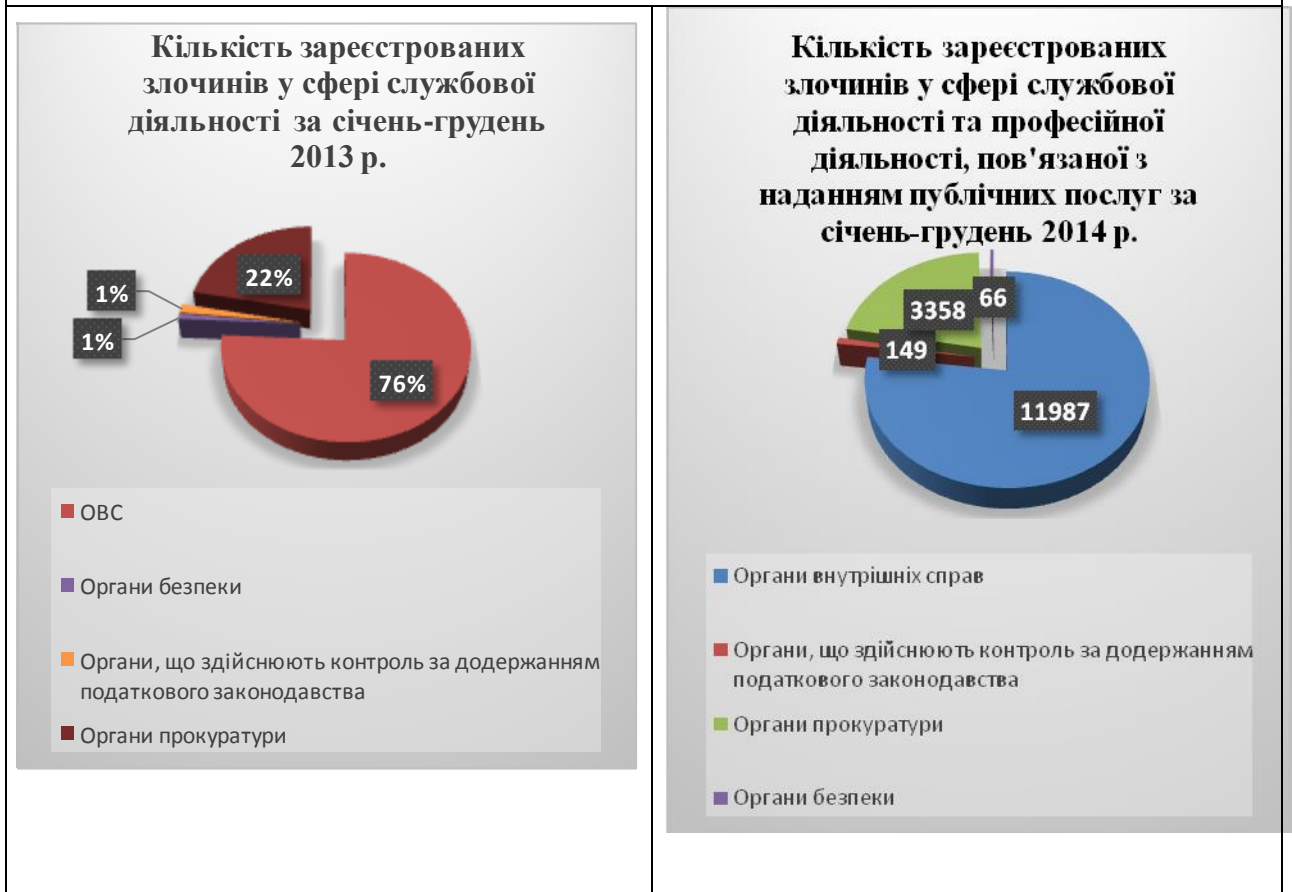
Діаграма 13

Діаграма 14

Діаграма 15

Як випливає із зазначених даних, близько 60 % злочинів у сфері господарської діяльності, більше 90 % злочинів проти власності та близько

80 % злочинів у сфері службової діяльності розслідуються працівниками органів внутрішніх справ. Див. більш розгорнуто у додатках А та Б.

Відповідно до Положення «Про Міністерство внутрішніх справ України», затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року, основним завданням МВС України є формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, власності, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань, боротьби зі злочинністю, розкриття та розслідування злочинів, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, а також формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), в тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [167].

У системі МВС України діють департаменти та управління, які проводять боротьбу як із загальнокримінальною, так і з економічною злочинністю.

Державна служба боротьби з економічною злочинністю була створена 5 липня 1993 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 510. Наказом МВС України від 11 березня 2002 року Головне управління Державної служби боротьби з економічною злочинністю реорганізується в Департамент державної служби боротьби з економічною (ДДСБЕЗ) злочинністю МВС України, який у процесі сучасного реформування отримав назву Департамент протидії злочинності у сфері економіки [225], але фактично виконує обов'язки на підставі положення про ДДСБЕЗ [197].

Основними завданнями Департаменту та відповідних структурних підрозділів на місцях визначено:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності;
- своєчасне припинення злочинів у сфері економіки та запобігання їм;

- аналіз, прогнозування криміногенних процесів у сфері економічної діяльності та своєчасне інформування про них керівництва МВС України та інших органів виконавчої влади;

- виявлення та припинення фактів порушення прав інтелектуальної власності;

- виявлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення [197].

Зміст цих завдань свідчить про пріоритетність функції протидії криміналізації економіки в межах підрозділу.

Враховуючи тяжіння злочинних схем експортно-імпортних операцій до транснаціоналізації, на міжнародному рівні перспективним є використання можливостей Національного центрального бюро Інтерполу у сфері протидії злочинності у фінансово-економічній сфері, фінансово-економічній організованій злочинності. Варто у цьому зв'язку вказати спільний наказ Державної податкової адміністрації України, Державної митної служби України, Держкомкордону України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України від 9 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2 «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів» [185].

Підрозділом, на який безпосередньо покладається організація виконання функцій Міністерства внутрішніх справ України як Національного центрального бюро Інтерполу, є робочий апарат Укрбюро Інтерполу. НЦБ забезпечує співробітництво правоохоронних органів України та зарубіжних країн як у цілому, так і в окремих напрямках боротьби зі злочинністю і надає можливості для: підготовки та надсилання ініціативних запитів за кордон; підготовки та надсилання відповідей на запити зарубіжних правоохоронних органів; обміну оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою та криміналістичною інформацією про підготовку і вчинення злочинів та причетних до них осіб, а також архівною та (в окремих випадках)

процесуальною інформацією; обміну досвідом роботи, законодавчими та іншими нормативними актами, навчально-методичною літературою з питань діяльності правоохоронних органів; обміну науково-технічною та іншою інформацією з питань боротьби зі злочинністю. Особливості взаємодії з правоохоронними органами зарубіжних держав під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій щодо злочинності у фінансово-економічній сфері визначаються чітким переліком інформації, яку можна отримувати з Генерального секретаріату або НЦБ Інтерполу в зарубіжних країнах: а) офіційні назви комерційних структур (фірм, спільних підприємств тощо) та інших юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, розташованих за кордоном; б) дата їх реєстрації у відповідних державних органах, юридична адреса, номери телефонів та інших телекомунікаційних засобів; в) прізвища та імена керівників таких структур; г) основні напрями діяльності; д) розміри статутного капіталу; е) відомості про припинення діяльності; ж) відомості кримінального характеру стосовно їх керівників та інших працівників. З деяких країн можливе отримання інформації про укладені інофірмами угоди з українськими юридичними та фізичними особами або за їх участю та про наслідки їх виконання. Відомості про відкриття фізичними особами, в тому числі громадянами України, та юридичними особами фінансових рахунків у зарубіжних банках, а також про рух коштів по них, про укладення угод між українськими та закордонними юридичними особами становлять, як правило, банківську чи комерційну таємницю і можуть повідомлятися іноземними правоохоронними органами лише після розгляду офіційного звернення Генеральної прокуратури України верховним органом юстиції (прокуратури) запитуваної держави в порядку надання правової допомоги в кримінальній справі.

Слід вказати, що дана Інструкція була прийнята ще у 1997 році і на сьогодні потребує оновлення, враховуючи системне оновлення кримінального законодавства – прийняття Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України. Кримінальним кодексом

України були уведені нові склади злочинів у фінансово-економічній сфері. Актуальним є питання про виділення фінансово-економічної організованої злочинності, посилення протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Саме тому виникає необхідність при розробці нової Інструкції врахувати законодавчі новели, специфіку сучасної протидії злочинності, що полягає у стислих строках обміну необхідною інформацією, розширеному переліку відомостей, необхідних для такого обміну.

Цією Інструкцією передбачено надання таких відомостей у запитах щодо розкриття і розслідування злочинів у сфері економіки і фінансів: а) конкретні факти, які є підставою для звернення до правоохоронних органів зарубіжних держав: наявність кримінальної справи, її номер, дата і стаття кримінального закону, за якою вона порушена, орган, що провадить розслідування; заведена оперативно-розшукова справа, її номер, перевірка оперативної або іншої інформації, номер оперативного повідомлення або відповідного документа; б) анкетні дані особи, щодо якої робиться запит; за наявності кримінальної справи процесуальний стан цієї особи, якщо ця особа є обвинуваченою – який, ким і коли обраний запобіжний захід; в) обставини злочину або характер наявних відомостей із зазначенням способу вчинення конкретних злочинних діянь обвинуваченими або підозрюваними особами. До запитів за потреби додаються копії контрактів та інших документів, що стосуються справи або матеріалів перевірки. Якщо є потреба у перевірці іноземних фірм, філіалів, спільних підприємств та інших об'єктів підприємницької діяльності, зареєстрованих за кордоном, у запиті додатково зазначається: а) назва такої структури; б) юридична (або фактична) адреса, телефони, факси; в) конкретні питання, на які передбачається одержати відповідь.

Стосовно розширеного переліку відомостей, необхідних для обміну інформацією, малися на увазі відомості щодо фінансових рахунків та порядку їх надання.

Якщо говорити в цілому про міжнародну співпрацю, то за результатами співпраці та обміну інформацією з митними органами іноземних держав упродовж 2014 року митницями ДФС заведено 552 справи про порушення митних правил на суму 191,7 млн грн. (30,7 % загальної вартості предметів правопорушень). Найвагоміші результати з виявлення схем незаконних зовнішньоекономічних операцій досягнуто завдяки міжнародному інформаційному обміну з митними адміністраціями Федеративної Республіки Німеччина, Королівства Нідерланди, Великобританії, Туреччини та Республіки Польща. За результатами розгляду справ митницями ДФС упродовж 2014 року накладено штрафів на суму 70,43 млн. грн. Судами за результатами розгляду справ прийнято рішення про конфіскацію предметів правопорушень на суму 184 млн. грн. та накладено штрафів на суму майже 140 млн. грн. На постійній основі здійснювався онлайн-моніторинг найбільш ризикових зовнішньоекономічних операцій. За результатами до митниць ДФС направлялася відповідна інформація щодо наявності ризиків [71].

Інституційний характер організованої злочинності у сфері економіки потребує відповідних спеціалізованих форм реагування. До останнього часу спеціалізованою інституцією щодо впливу на організовані форми злочинної діяльності залишалось Головне управління з боротьби з організованою злочинністю МВС України. Але в процесі реформування кримінальної юстиції, що ще триває, ця структурна одиниця була ліквідована [177], а функції боротьби з діяльністю організованих злочинних угруповань перейшли до Департаменту протидії злочинності у сфері економіки [58].

Суттєвого реформування зазнає ще один правоохоронний орган, що бере (брав) участь у забезпеченні інституційної протидії економічним злочинам. Це Прокуратура України. З позиції А. В. Іванова, хоча ані в Конституції України, ані в Законі України «Про прокуратуру» запобіжна (кримінологічна) функція безпосередньо не закріплена за прокуратурою, вона іманентно була притаманна всім напрямам прокурорської діяльності, їх

сутності та внутрішньому змісту. Дослідник вважає, що кримінологічна функція прокуратури полягає у цілеспрямованій роботі органів прокуратури щодо випередження, обмеження та усунення криміногенних явищ і процесів, що зумовлюють злочини, недопущення потенційних злочинів на різних стадіях їх кримінального формування та відзначається специфікою прокурорських повноважень, форм та методів превентивного призначення [76, с. 253].

Основними напрямками реалізації запобіжної функції прокуратурою вважалися: кримінологічний аналіз злочинності, участь у розробці заходів її запобігання, нагляд за дотриманням законодавства про запобігання злочинності, сприяння профілактичній роботі громадськості, участь у правовому вихованні громадян та координація дій правоохоронних органів [33, с. 59].

Так, до жовтня 2014 року в структурі Генеральної прокуратури досить плідно функціонував відділ захисту фінансово-економічних інтересів держави, у сфері «професійних інтересів» якого здебільшого перебував захист коштів державного бюджету. Після прийняття нового закону «Про прокуратуру» 14 жовтня 2014 року та набрання чинності окремими його положеннями 26 жовтня 2014 року відділ був фактично розформований, а його працівники виведені за межі штату. У зв'язку зі зміною функціонального призначення органів прокуратури здійснення протидії криміналізації економіки у межах функції так званого загального нагляду втратило фактичну практичну реалізацію.

Неодноразово в якості законодавчих ініціатив в Україні пропонувалось створення єдиного правоохоронного органу, який би спеціалізувався на протидії криміналізації економіки.

Як зазначено в пояснювальній записці до Проекту Закону України від 08.08.2014 № 4449а «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями», функції з протидії злочинам у сфері економіки невинновато розпорешені по різних відомствах і часто дублюються. На базі

підрозділів податкової міліції та боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, ДФСУ України, Державної фінансової інспекції України, підрозділів Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України, які протидіють злочинам у сфері економіки, пропонувалося створити спеціальний державний орган – центральний орган виконавчої влади, що формує і реалізує державну політику у сфері запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями.

Створення зазначеного центрального органу виконавчої влади повинно було дати змогу:

- забезпечити виконання на належному рівні завдань, покладених на органи, які здійснюють контроль за додержанням законодавства, оперативно-розшукову та кримінальну процесуальну функції у фінансовій сфері;
- упорядкувати норми чинних законів та нормативно-правових актів України, які визначають функції, права, обов'язки, відповідальність, порядок проведення перевірок підприємств, установ та організацій правоохоронними органами;
- створити сприятливі умови для розвитку підприємницької діяльності з дотриманням суб'єктами господарювання законодавства у сфері фінансової діяльності та для реалізації антикорупційної програми.

Даним законопроектом передбачено основні напрями запобігання економічним правопорушенням та боротьби з ними:

- 1) нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують економічні правопорушення та сприяють їм;
- 2) усунення умов та попередження розкрадання бюджетних коштів;
- 3) запобігання, виявлення та припинення економічних правопорушень;

4) попередження виникнення організованих злочинних угруповань у сфері економічної злочинності та боротьба з ними, запобігання нанесенню економічної шкоди людині, суспільству, державі;

5) забезпечення відшкодування економічної шкоди фізичним та юридичним особам, державі;

6) протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;

7) здійснення комплексу заходів щодо запобігання незаконному виведенню коштів за кордон [201].

Вважаємо, що нині основний вектор формування інституційного механізму протидії криміналізації економіки в Україні повинен бути спрямований не в бік формування нових єдиноначальних органів, а в бік налагодження координаційно-субординаційної взаємодії існуючих інституцій, оскільки інституційний механізм повинен забезпечувати реалізацію цілої системи попереджувальних заходів, яка є досить різноплановою з огляду на диверсифікованість економіки.

Крім того, слід брати до уваги і професійність кадрового забезпечення таких інституцій. Як зазначає А. Бойко, суспільство отримує в особі працівника правоохоронного органу копію того ж правопорушника, але наділеного владними повноваженнями. Відсутність серед працівників правоохоронних органів усвідомлення соціальної значущості їхньої професійної діяльності, відверте нехтування своєю професійною гідністю, брутальне використання владних повноважень у своїх інтересах чи інтересах впливових осіб має надто тяжкі наслідки для становлення ринкових інститутів та механізмів і, відповідно, негативно впливає на ефективність протидії та запобігання економічній злочинності. Нездатність правоохоронної системи локалізувати негативний вплив економічної злочинності на ринкові інститути, а з іншого боку, поширення зловживань та правопорушень серед працівників правоохоронних органів та свідомий вихід за межі правоохоронних функцій свідчить про кризу правоохоронної

системи, її низьку ефективність у протидії та запобіганні економічній злочинності [15, с. 219].

За таких умов інституційною основою впровадження ринкових інститутів є незалежна й ефективна судова влада. Відсутність незалежної системи судочинства є перешкодою у формуванні ринкових відносин, оскільки суб'єкти господарювання, як зрештою і прості громадяни, не можуть бути впевнені у тому, що їхні права та інтереси будуть захищені відповідно до букви закону. Більше того, останнім часом значно побільшало нарікань на зловживання суддів, особливо у сфері захисту корпоративних прав, санкціонування протиправного захоплення чужої власності тощо. Виникла небезпека відвертої «судової сваволі». ... Саме «суддівське свавілля» сприяє вседозволеності у діяльності багатьох представників влади, а з іншого боку, є надійною опорою у вчиненні протиправних форм господарської діяльності. Чого тільки вартують рішення окремих судів про відшкодування з Державного бюджету України податку на додану вартість на багатомільйонні суми за сумнівними з правової точки зору договорами, навіть без встановлення у процесі судового розгляду змісту вказаних договорів? А передача недержавним суб'єктам господарювання державного майна на мільярди гривень через організовані справи про банкрутство і т. д.? [15, с. 222].

Суд займає особливе місце в системі інституцій протидії криміналізації економіки. Основним обов'язком суду є здійснення правосуддя, тому в теорії неодноразово висловлювалася думка, що суд є лише органом правосуддя, а не органом запобігання злочинності.

Аналізуючи можливості кримінального судочинства у протидії криміналізації економіки, необхідно пам'ятати про те, що у 2011 році деякі статті перенесені з Кримінального кодексу до Кодексу України про адміністративні правопорушення [176], а Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності»,

прийнятим 15 листопада 2011 року, значно розширені штрафні (монетарні) санкції за економічні злочини. Тому від стану належного здійснення правосуддя залежить і відновлення економічної безпеки, адже суми штрафів не можуть бути меншими, ніж завдана шкода.

У контексті майнових покарань Н. О. Гуторова відстоює позицію та наводить аргументи на користь неприпустимості існування загальної конфіскації майна в демократичній правовій державі з ринково орієнтованою економікою, зокрема, беручи до уваги досвід держав колишнього СРСР, в яких цей вид покарання визнаний неконституційним [41].

Іншою проблемою є невирішеність питання щодо майна учасників господарських товариств. Будь-яких спеціальних приписів із цього приводу чинне законодавство не містить. На жаль, і Пленум Верховного Суду України жодних рекомендацій щодо порядку конфіскацій майна осіб, які є учасниками господарських товариств, поки що не дає.

Таке становище суттєво знижує ефективність конфіскації, оскільки лишає за її межами значну частку майна, яке винна особа в подальшому матиме можливість виділити та (або) використати для одержання прибутків, а також створює додаткову можливість уникнути цього виду покарання. Вирішення проблеми в межах спеціальної конфіскації майна, на нашу думку, полягає у встановленні у КК України обов'язку особи, яка передала іншим особам майно, що підлягає конфіскації, відшкодувати його вартість. За таких умов у разі несплати цих коштів добровільно і за відсутності іншого майна, на яке може бути накладене стягнення, чинне господарське і цивільне законодавство допускає звернення стягнення на частину майна товариства у статутному капіталі [41].

Підтримуючи ідею застосування кримінально-правового компромісу за злочини проти державних фінансів, які не є тяжкими чи особливо тяжкими, Н. О. Гуторова вважає можливим і доцільним у подальшому розширення кола норм, що передбачають спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності [46].

Випереджувальна роль суду щодо процесів поширення тіньових та кримінальних економічних трансакцій вбачається не тільки в кримінальному судочинстві, але й у господарському. Так, згідно зі ст. 79 Господарського процесуального кодексу серед підстав, через які господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторони, прокурора, який бере участь в судовому процесі, або за своєю ініціативою, зазначено надсилання господарським судом матеріалів прокурору або органу досудового розслідування [36]. Очевидно, в такому разі має місце виявлення ознак правопорушення/злочину.

Крім того, згідно зі ст. 90 ГПК, якщо при вирішенні господарського спору господарський суд виявить у діяльності працівників підприємств та організацій порушення законності, що містять ознаки кримінального правопорушення, господарський суд надсилає про цей факт повідомлення прокурору або органу досудового розслідування.

Разом із тим судді щодо реалізації вказаних норм процесуального законодавства при вирішенні господарського спору частіше за все приймають рішення на власний суддівський розсуд («повідомляти/не повідомляти»), сприймаючи ці положення, скоріше, як право суду, а не обов'язок. Таким чином, складаються ситуації, наприклад, коли за фактичної наявності ознак підробки документів судді за власною ініціативою не повідомляють правоохоронні органи, а перекладають цю ініціативу на сторону, що зацікавлена у вирішенні спору.

Завершуючи огляд системи та функціонального призначення спеціалізованих інституцій протидії криміналізації економіки, наведемо думку А. І. Долгової, яка наголошує на тому, що у числі першочергових загальнодержавних заходів із попередження економічної злочинності – зміцнення ролі державної влади, підвищення довіри до її інститутів; раціоналізація механізму вироблення рішень і формування економічної політики у сфері кредитно-фінансових відносин; створення умов для

«внесення» захисних механізмів, які засновані на ринковому саморегулюванні та перешкоджають розвитку дестабілізуючих тенденцій [103, с. 651]. Погоджуючись з автором, вважаємо, що саме проблема повернення довіри населення до держави потребує першочергового вирішення. Особливо після тих подій, які сколихнули Україну в 2014 році та майже знищили той, і без того не значний, кредит довіри народу до влади.

Таким чином, система спеціально уповноважених державних органів складається в єдиний інституційний механізм при дотриманні таких методологічно важливих умов:

- 1) оскільки тіньова та кримінальна економіка набувають рис соціального інституту, то їй протидія має базуватися на поєднанні діяльності контрольно-регулятивних інституцій, що створюють сприятливі умови господарювання, та інституцій правоохоронного профілю, що забезпечують законність та підтримання правопорядку;
- 2) диверсифікований характер економічної діяльності, різновекторність схем та сфер криміналізації економіки передбачає застосування системи комплексних заходів, що належать до компетенції широкого кола органів та відомств. Це, з одного боку, обумовлює участь різнопідпорядкованих державних інституцій, але, з іншого боку, повинно передбачати єдині принципи їх діяльності та єдину мету – захист економіки;
- 3) ефективність дії інституційного механізму забезпечується чітким розподілом функцій та обов'язків, що виключає протиріччя інституційно-правового характеру, а також налагодженням міжвідомчої та інформаційної співпраці.

3.2. Інституційно-правове забезпечення антикорупційних заходів протидії криміналізації економіки

Економічний правопорядок є необхідним засобом організації суспільства та сучасної відкритої економіки, націленим на максимізацію обсягів виробленої продукції через раціоналізацію ресурсокористування, узгодження соціальних інтересів, створення умов для прийняття раціональних економічних рішень. Економічний правопорядок за трансформаційних умов передбачає зміцнення законодавчої, нормативної бази реформ, консолідацію державної влади, реструктуризацію підприємств, формування ефективного власника, створення нової фінансово-кредитної системи й каналів для інвестицій, побудову розгалуженої ринкової інфраструктури, розвиток культури ділових взаємин, зміцнення довіри між господарськими агентами, реформування трудових відносин, соціальний захист працівників і населення, вдосконалення взаємовідносин між центром та регіонами [111].

Але навіть за найсприятливішого правового та інституційного клімату для розвитку сфери господарювання економічний правопорядок буде фікцією, якщо він буде підкріплюватися не інституціями, а корупцією як соціальним інститутом в економічних відносинах.

Як нами було досліджено у попередніх розділах, відносини підкупу-продажності нині виступають сполучною ланкою між господарюванням та державним апаратом, причому на всіх стадіях економічного циклу, починаючи від реєстрації юридичної особи та отримання ліцензії, закінчуючи системою «відкатів» у сфері державних закупівель.

Зокрема, за інформацією Служби безпеки України, втрати від корупційних оборудок під час проведення процедур державних закупівель становили 10-15 % (35–52,5 млрд. гривень) видаткової частини державного бюджету щороку. За даними офіційної статистики за 2013 рік, загальна сума коштів за укладеними договорами у звітному періоді для закупівлі

товарів, робіт і послуг становила майже 186 млрд гривень. Значна частина закупівель здійснюється поза межами державного контролю за неконкурентною процедурою (в одного постачальника). У 2013 році за цією процедурою проведено майже 50 відсотків усіх закупівель [68].

Як вказують експерти, ефективність антикорупційної політики, виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань щодо переслідування корупції, стануть предметом особливої уваги з боку міжнародних організацій (ЄС, Рада Європи, Світовий банк, ОЄСР), та країн, що надають Україні фінансову та технічну допомогу. Нищівні оцінки щодо корумпованості держави, низького рівня економічної свободи, недостатньої захищеності інвесторів, відсутності гарантій прав власності, неефективної системи правосуддя загрожують процесу європейської інтеграції України, політичній та економічній співпраці з міжнародними партнерами та можуть мати наслідком скорочення обсягів допомоги, застосування санкцій [125].

Ми згодні з думкою науковця В. М. Трепака, що «недоліки боротьби з корупцією спричинені декількома факторами: неузгодженістю та недосконалістю антикорупційного законодавства; неефективністю роботи підрозділів запобігання корупційним і злочинним проявам органів виконавчої влади; фактичною відсутністю взаємодії правоохоронних органів та громадських організацій у сфері запобігання і протидії корупції; відсутністю дієвих профілактичних та просвітницьких заходів серед населення щодо нетерпимості корупції» [232, с. 265].

Як необхідна умова декриміналізації економіки, що підкріплює зусилля спеціалізованих державних органів, повинен бути забезпечений чіткий інституційний антикорупційний базис.

Починаючи з 2011 року під тиском міжнародних організацій Україна зробила ряд важливих кроків у напрямі подолання корупції. Але інституційні передумови практичного впровадження антикорупційних заходів з'явилися лише з усвідомленням того, що реальні реформи фінансового та інших секторів економіки почнуть працювати тоді, коли

держава не «очолить» корупцію, як було раніше, а створить неупереджені інституції, які згідно з принципом рівності перед законом перейматимуться не тільки низовою корупцією, але й корупцією високопосадовців, «білих комірців».

Динаміка рейтингу «Легкості ведення бізнесу» в Україні

	Doing Busin ess 2006	Doing Busin ess 2007	Doing Busin ess 2008	Doing Busin ess 2009	Doing Busin ess 2010	Doing Busin ess 2011	Doing Busin ess 2012	Doing Busin ess 2013	Doing Busin ess 2014	Doing Busin ess 2015
Позиція у загальному рейтингу	124	128 ▼	139 ▼	145 ▼	142 ▲	145 ▼	152 ▼	137 ▲	112 ▲	96 ▲
Реєстрація підприємства	—	101	109 ▼	128 ▼	134 ▼	118 ▲	112 ▲	50 ▲	47 ▲	76 ▼
Отримання дозволу на будівництво	—	107	174 ▼	179 ▼	181 ▼	179 ▲	180 ▼	183 ▼	41 ▲	70 ▼
Реєстрація власності	—	133	138 ▼	140 ▼	141 ▼	164 ▼	166 ▼	149 ▲	97 ▲	59 ▲
Кредитування	—	65	68 ▼	28 ▲	30 ▼	32 ▼	24 ▲	23 ▲	13 ▲	17 ▼
Захист інвесторів	—	142	141 ▲	142 ▼	109 ▲	109 —	111 ▼	117 ▼	128 ▼	109 ▲
Оподаткування	—	174	177 ▼	180 ▼	181 ▼	181 —	181 —	165 ▲	164 ▲	108 ▲
Міжнародна торгівля	—	106	120 ▼	131 ▼	139 ▼	139 —	140 ▼	145 ▼	148 ▼	154 ▼
Забезпечення виконання контрактів	—	26	46 ▼	49 ▼	43 ▲	43 —	44 ▼	42 ▲	45 ▼	43 ▲
Ліквідація підприємства	—	139	140 ▼	143 ▼	145 ▼	150 ▼	156 ▼	157 ▼	162 ▼	142 ▲

За висловом М. Хавронюка, «кроки, зроблені у 2014 році, на тлі бездіяльності всіх суб'єктів антикорупційного процесу впродовж попередніх чотирьох років у нашій державній усе ще ліліпутії видаються майже гулліверівськими» [242].

Досить показовим щодо усунення корупційних факторів під час бізнесових відносин є так званий рейтинг «Легкість ведення бізнесу».

Проект Doing Business дає змогу об'єктивно оцінити законодавство, пов'язане з регулюванням бізнесу, і його застосування в 189 країнах, а також в окремих містах на піднаціональному та регіональному рівнях.

Таблиця демонструє динаміку рейтингу в Україні на основі багатьох показників. За останні три роки завдяки реформуванню бюрократичних процедур вдалося значно піднятися – з 152 місця у 2012 році до 96 у 2015. [51].

Повертаючись до аналізу інституційних змін у сфері боротьби з корупцією у приватній сфері, треба відзначити роль антикорупційних нормативно-правових актів, прийнятих у жовтні 2014 року.

Антикорупційний пакет законів включає Закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про запобігання корупції» та «Про національне антикорупційне бюро України».

Антикорупційна стратегія на 2015–2017 рр. хоч і є лише програмним документом, але в контексті нашого дослідження передбачає важливі заходи з формування інституційного середовища протидії криміналізації економіки, а саме: прийняти нормативно-правові акти щодо неможливості допуску юридичних осіб, причетних до корупційних правопорушень, до публічних ресурсів (брати участь у державних закупівлях, аукціонах, отримувати державні кредити, субсидії, субвенції, пільги з оподаткування тощо), щодо виконання юридичного обов'язку і чітких правил стосовно повідомлення про корупційні правопорушення внутрішніми та зовнішніми аудиторами; забезпечити ефективне впровадження закону щодо

застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за корупційні правопорушення. Крім того, передбачено прийняти нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення прозорості ведення бізнесу та майнових відносин, зокрема щодо встановлення обов'язку фіксації фізичних осіб – фактичних вигодоодержувачів (бенефіціарів) юридичних осіб – під час їх державної реєстрації та включення відповідної інформації до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців [68].

Так, Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих бенефіціарних власників (контролерів) юридичних осіб та публічних діячів» [202] розкриває інформацію про кінцевих бенефіціарних власників юридичних осіб (фізичних осіб, які фактично контролюють компанії) при здійсненні їх державної реєстрації. Це дасть змогу запобігти утворенню фіктивних компаній, у тому числі в офшорах, із метою відмивання одержаних злочинним шляхом доходів. Таким чином, корупціонери будуть позбавлені ще одного механізму, який дає змогу використовувати отримані в незаконний спосіб прибутки.

14 жовтня 2014 року набрав чинності Закон України «Про запобігання корупції», ведення в дію якого відбудеться 26 квітня 2015 року. Він визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень.

Закон України «Про запобігання корупції» запроваджує чіткий механізм формування та реалізації антикорупційної політики, відповідальність за корупційні правопорушення, а також принципи міжнародної співпраці в цій сфері.

Крім того, новелою сучасного законодавства стало розширення кола суб'єктів відповідальності за корупцію за рахунок комерційної (приватної)

сфери. Саме тому до суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення Закон відносить не лише осіб, які отримують заробітну плату з державного або місцевого бюджетів, та осіб, які надають публічні послуги (приватні нотаріуси, аудитори, експерти тощо), а й осіб, які постійно або тимчасово обіймають певні посади в юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Із зазначеними положеннями корелюють зміни кримінального законодавства. Так, були переглянуті й удосконалені диспозиції статей про хабарництво (стаття 364. Зловживання владою або службовим становищем; Стаття 368. Одержання хабара; Стаття 369. Пропозиція або давання хабара; Стаття 370. Провокація хабара або комерційного підкупу), а також кодекс доповнено новими складами (Стаття 364-1. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; Стаття 368-2. Незаконне збагачення; Стаття 368-3. Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; Стаття 368-4. Підкуп особи, яка надає публічні послуги; Стаття 369-2. Зловживання впливом) [105].

Правоохоронна практика застосування ст. 368-3 ще не напрацьована, але наведемо деякі приклади.

У Дніпропетровській області працівники управління Державної служби боротьби з економічною злочинністю викрили посадовця Дніпропетровської організації національної спілки художників України. Він вимагав та отримав 10 тис. грн. хабара від приватного підприємця за продовження договору оренди виробничих приміщень вказаної спілки. Органами прокуратури стосовно зловмисника було порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 368-3 (комерційний підкуп службової особи, юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми) КК України [174].

Інший приклад можна навести з практики УМВС України у Вінницькій області. Так, працівники управління державної служби боротьби з економічними злочинами затримали «на гарячому» під час отримання хабара голову однієї з вінницьких обласних організацій. Посадовець, будучи наділений організаційно-розпорядчими повноваженнями щодо управління майном товариства, оцінив свої послуги в 1,6 млн. гривень. Таку суму голова організації зажадав від підприємця за сприяння в реалізації об'єкта незавершеного будівництва та земельної ділянки площею 6 га. Тільки після внесення такого грошового заохочення посадовець пообіцяв, що організація відмовиться на користь підприємця від вказаної ділянки та недобудованої споруди.

Оперативна інформація, яка надійшла до УДСБЕЗ, була успішно реалізована працівниками міліції. У результаті 10 січня очільника організації затримали неподалік власного автомобіля, поблизу приміщення приватного нотаріуса, де було укладено договір продажу недобудованого об'єкта нерухомості. З багажника іномарки працівники міліції вилучили акуратні пачки купюр з грішми.

На підставі зібраних матеріалів Вінницька обласна прокуратура порушила кримінальну справу відповідно до ч. 4 ст. 368-3 КК України (Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми). За таке діяння передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна [144].

Важливим інструментом впливу на корупційні відносини в економічній сфері став прийнятий 23 травня 2013 року Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» (№ 314-VII). Він набув чинності 1 вересня 2014 року. Закон запроваджує механізм застосування

кримінально-правових заходів до юридичних осіб за кримінальні злочини, пов'язані з корупцією (частини перша і друга статей 368³ та 368⁴, стаття 369 Кримінального кодексу України), зловживанням впливом (стаття 369² Кримінального кодексу), відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом (статті 209 і 306 Кримінального кодексу) і тероризмом (статті 258 — 258⁵ Кримінального кодексу). Закон передбачає кримінально-правові санкції та заходи (штрафи, конфіскація майна та ліквідація юридичної особи). Злочини, які є базовими для застосування санкцій до юридичної особи, мають бути такими, що були вчинені однією або кількома її «уповноваженими особами», від імені або в інтересах юридичної особи (наприклад, посадові особи юридичних осіб, співробітники або інші особи, які діють від її імені відповідно до закону).

Окрім вказаного, зрушенням у реалізації антикорупційних кроків, на наш погляд, стало формування низки самостійних спеціалізованих інституцій, діяльність яких комплексно спрямована на протидію корупції як у публічному, так і в приватному секторах.

З'явилися конкретні відповідальні за стан боротьби з корупцією, тобто «ті, з кого можна буде спитати» [242].

Законом «Про засади запобігання корупції» визначені спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції: органи прокуратури (в межах реформованих функцій), органи внутрішніх справ України (спеціалізація — корупційні злочини за підслідністю), Національне антикорупційне бюро України (до його підслідності віднесено справи про корупційні злочини, вчинені вищими службовими особами держави) та Національне агентство з питань запобігання корупції — новий виконавчий і координаційний орган (див. діаграму 16).

Діаграма 16

Національне агентство з питань запобігання корупції створюється відповідно до рішення Кабінету Міністрів України як спеціальний державний орган, відповідальний за створення та виконання антикорупційної політики.

До його створення в Україні окремими повноваженнями щодо формування та реалізації антикорупційної політики були наділені кілька інституцій, серед яких – Національний антикорупційний комітет, Міністерство юстиції України, Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики. Проте такий розподіл функцій формування та реалізації антикорупційної політики між органами з різним правовим статусом та обсягом повноважень не відповідає міжнародним стандартам щодо органів, уповноважених на її формування та реалізацію, ні за критеріями спеціалізації, ні за критеріями незалежності.

Законом для Агентства визначені широкі функції та повноваження. Найбільш дотичними до завдання декриміналізації економіки з огляду на

високу концентрацію корупційних ризиків у різних галузях господарювання вважаємо такі з них:

- здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та прирівняних до них осіб;
- координація та надання методичної допомоги щодо виявлення державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування корупціогенних ризиків у своїй діяльності та реалізації ними заходів щодо їх усунення, в тому числі підготовки та виконання антикорупційних програм.

Закон України «Про національне антикорупційне бюро України» [196] (набрав чинності 25 січня 2015 року) передбачає створення нового державного органу – Антикорупційного бюро, метою якого є розкриття та попередження корупційних правопорушень вищих посадових осіб.

Статус правоохоронного органу дає бюро широкі повноваження реалізації державного примусу як у процесуальних, так і не процесуальних формах.

Відзначимо, що такий орган є в більшості країн світу. У цих державах одночасно з прийняттям антикорупційного законодавства проводяться інституціональні реформи, зокрема, шляхом створення єдиного органу з боротьби з корупцією. Як свідчить законодавство зарубіжних країн, такі органи можуть діяти як незалежні агентства, як підрозділи у структурах інших інституцій, або як інституції, що здійснюють нагляд і контроль. До них, зокрема, можна віднести такі:

- в Австрії на базі Бюро внутрішніх справ МВС створено Федеральне бюро у справах запобігання та боротьби з корупцією, яке входить до структури МВС;
- в Естонії діє Поліція Безпеки у складі МВС, одним із пріоритетних її завдань є боротьба з корупцією у вищих ешелонах влади;

- у Бельгії Центральне бюро боротьби з корупцією підпорядковане федеральній судовій поліції. У контексті нашого дослідження примітно, що функції та повноваження цього бюро тяжіють до захисту саме економічної сфери [83].

- у Нідерландах Національна Антикорупційна служба є незалежним поліцейським органом у складі Міністерства юстиції;

- у Німеччині у складі Федерального відомства кримінальної поліції, підпорядкованого федеральному МВС, створено окрему секцію боротьби з корупцією [69].

Як вважає К. М. Опак, найбільш ефективною є модель багатоцільових агентств, що володіють як повноваженнями правоохоронних органів, так і функціями щодо попередження корупції [150, с. 57].

В Україні Національне антикорупційне бюро (далі – НАБУ) є автономним органом, який знаходиться поза системою існуючих правоохоронних органів, що гарантує йому неупереджене функціонування та розслідування корупційних злочинів, котрі становлять підвищену суспільну небезпеку. Оскільки в схемах кримінальних економічних відносин нерідко задіяні особи, що наділені високими владними повноваженнями щодо регулювання або адміністрування економіки, або такі, що мають приватний інтерес у тій чи іншій господарській сфері, непідпорядкованість та непідконтрольність Антикорупційного бюро повинні сприяти прозорості розслідувань.

З 2011 року і до створення НАБУ Генпрокуратура звернулася до суду з обвинувальними висновками лише щодо 4 високопосадовців. Система працювала на кількість, щоб звітувати перед керівниками, а не на якість. Підконтрольність будь-якого правоохоронного органу, як-то СБУ, Генеральної прокуратури чи МВС, президенту дозволяла мати політичний контроль та захист кланових інтересів, а не суспільних [145].

Справедливим буде згадати, що у створення бюро були не тільки прихильники. В основному аргументи критиків зводяться до того, що

реформою кримінальної юстиції було передбачено створення Національного бюро розслідувань, а тому в Антикорупційному немає необхідності [102].

Багато дискусій точаться й з приводу того, хто очолить бюро і наскільки його персоналія вплине на антикорупційну діяльність. За переконанням В. Чумака, «тільки призначення саме ефективного менеджера на цю посаду відіграє дуже велику профілактичну роль. Даю гарантію: одразу на 15–20 відсотків рівень високопосадової корупції буде зменшено. Якщо там не буде ефективної людини, ніхто на бюро не зважатиме. Ось ціна питання» [244].

Як зауважує Е. Дмитренко, є ризик зловживання детективом Бюро повноваженнями щодо розслідування будь-якого злочину за погодженням із прокурором (якщо це потрібно для розкриття корупційного злочину підслідності Бюро). Іншим ризиком вважаємо можливість укладення угоди зі слідством про визнання винуватості щодо особливо тяжких злочинів з підслідності Бюро, що може призводити до уникнення відповідальності внаслідок корупційних домовленостей про такі угоди. А тому зазначені положення аналізованого Закону потребують удосконалення [57, с. 32].

О. М. Юрченко висловлює сумніви щодо автономності, самостійності, незалежності Національного антикорупційного бюро України в контексті призначення на посаду та висловлення недовіри Директору Національного бюро, що має наслідком його відставку з посади. Він також вказує, що не визначено гарантований мінімальний рівень такого фінансування, як і мінімальний посадовий оклад працівників цього бюро, що цілком залежатиме від рішення народних депутатів та й, зрештою, стану економіки держави. При цьому колізією є положення цього законодавчого акта щодо можливості додаткового фінансування даного бюро за рахунок допомоги в межах проектів міжнародної технічної допомоги [255, с.71].

Незважаючи на деяку інституційну недосконалість пропонованої законодавцем моделі функціонування НАБУ, ідея його створення є

доречною. Найбільших збитків державі, її національній та економічній безпеці завдає злочинна діяльність високопосадовців, яка так чи інакше торкається тіньового або кримінального обігу грошових коштів, які проходять процедури відмивання та нерідко залишаються за кордоном. Діяльність Національного бюро буде спрямована на відшкодування шкоди, завданої державі, юридичним та фізичним особам шляхом розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних провадженнях, віднесених до їх підслідності [131, с. 177].

Елементом антикорупційного інституційного механізму протидії криміналізації економіки є органи прокуратури.

Згідно з новим законом «Про прокуратуру» у Генеральній прокуратурі України утворюється (на правах самостійного структурного підрозділу) Спеціалізована антикорупційна прокуратура, на яку покладаються такі функції:

1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;

2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях;

3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями.

У межах реалізації своїх функцій Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює міжнародне співробітництво [198].

Згідно з перехідними положеннями цього закону на службу до Спеціалізованої антикорупційної прокуратури не можуть бути прийняті особи, які протягом п'яти років до дня набрання чинності цим Законом працювали (проходили службу), незалежно від тривалості, в спеціально уповноважених підрозділах з боротьби з корупцією в органах прокуратури,

Міністерства внутрішніх справ України, податкової міліції, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та митних органах.

Станом на теперішній час у вітчизняній правничій науці не сформувалася традиція системного осмислення правового феномена спеціалізованої антикорупційної прокуратури, що об'єктивно зумовлено відсутністю донедавна цього інституту у вітчизняному законодавстві та нерозвиненістю компаративних досліджень проблем організації роботи та управління в органах прокуратури [203, с. 262].

О. С. Проневич продовжує: «Однією з тенденцій еволюції інституту прокуратури державної служби обвинувачення багатьох європейських країн є виокремлення спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Поява цього правового феномена об'єктивно зумовлена прагненням суспільства створити ефективний державний антикорупційний механізм кримінального переслідування корупційних злочинів та осіб, які їх вчинили. Необхідність антикорупційної спеціалізації прокурорів обґрунтована в низці міжнародно-правових актів, де акцентовано наголошується на важливості автономізації спеціалізованої антикорупційної прокуратури, гарантуванні незалежності антикорупційних прокурорів, наділенні їх спеціальними процесуальними повноваженнями у сфері протидії корупції, запровадженні спеціальної підготовки кадрів, забезпеченні належного рівня ресурсного забезпечення. Компаративний аналіз зарубіжної теорії та практики прокурорської діяльності дає підстави стверджувати, що легітимізація спеціалізованої антикорупційної прокуратури в окремих європейських країнах континентальної правової системи ґрунтувалася на правовому постулаті ліберальної конституційно-правової доктрини щодо невизнання абсолютного характеру засад єдності та ієрархічної залежності органів прокуратури та їх похідності від конституційних принципів верховенства права, законності та незалежності. Як наслідок, було запроваджено значною мірою уніфіковану інституційно-функціональну модель спеціалізованої

антикорупційної прокуратури, характерними ознаками якої є: високий рівень автономності служби, загальнонаціональна юрисдикція, децентралізований порядок призначення і високий внутрішньовідомчий статус керівника, наявність науково обґрунтованої та прозорої процедури відбору персоналу, здійснення регулярних перевірок доброчесності та майнового статусу антикорупційних прокурорів, фінансова автономія служби тощо [203].

На думку І. Печенкіна, у новій редакції координаційна діяльність прокурора з протидії злочинності та корупції звужена до виконання передбачених у статті 25 закону функцій нагляду за дотриманням законів органами, котрі провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, що значно порушує права громадян та матиме негативні наслідки у майбутньому [159].

Нові антикорупційні реформи, звичайно, мають свої недоліки.

Справедливими вбачаються зауваження М. Хавронюка. Першою проблемою видається не зовсім ідеальне визначення суб'єктів, на яких поширюватиметься дія закону про запобігання корупції. Так, не враховано, що, відповідно до Цивільного кодексу України, юридичні особи приватного права створені на підставі установчих документів, а публічного права – розпорядчим актом Президента України, органу державної влади або органу місцевого самоврядування. Невичерпний перелік осіб у підпункті "б" пункту 2 частини 1 статті 3 – «інші особи, визначені законом» – створює загрозу застосування Кримінального кодексу до невизначеного кола осіб, а обов'язок запобігати корупції в діяльності юридичних осіб приватного права необґрунтовано покладено на всіх без винятку працівників таких юридичних осіб. Головною ж – і справжньою – вадою цього законопроекту є те, що він відверто не відповідає статті 106 Конституції України у питанні створення Національного антикорупційного бюро України, зокрема призначення на посаду та звільнення з посади його директора, затвердження складу Конкурсної комісії тощо. Зазначена стаття

Конституції України містить вичерпний перелік повноважень президента, і в ній таких повноважень немає. Відносини між Бюро і Національною комісією з питань запобігання корупції в жодному із законопроектів не прописані. Кожен із цих органів створює власні інформаційні бази, про щось звітує, когось інформує. Виходить – два конкуруючих центри [242]. У даний час згадувані М. Хавронюком законопроекти набули офіційного статусу законів, але проблеми залишилися.

Задля налагодженої співпраці нових антикорупційних інституцій потрібно розробити модель координаційної та міжвідомчої взаємодії прокуратури з Національним агентством з питань запобігання корупції, Національним антикорупційним бюро України. Відсутність єдиної стратегії перелічених органів влади призведе до розпорошування зусиль службовців, у результаті чого рівень корупції в Україні знижений не буде, продовжиться розкрадання коштів бюджетів.

Корупція стає певним соціокультурним стереотипом, коли в деяких ситуаціях начебто й не ввічливо не давати хабара, навіть коли без нього можна було б обійтися. Це найбільша проблема, тому що викоринити соціокультурні стереотипи дуже важко. Коли в нас говорять про необхідність боротися з корупцією, частіше за все мають на увазі зловживання у вищих ешелонах влади. Хоча їх соціально-психологічне коріння – саме у сфері побутової корупції, оскільки там закладаються певні соціальні стереотипи поведінки, які потім відтворюються й у владі. Як показують дані нашого опитування, рівень так званої побутової корупції в нас є досить високим [97].

Збиток від неформальних корупційних обгородок виходить далеко за межі трудового законодавства. Корупція порушує ефективність взаємодії між державним апаратом, бізнесом і суспільством, створюючи непрозору економічну модель, значно збільшуючи те, що Дуглас Норт називає «транзакційні витрати». Вони, у свою чергу, призводять до серйозного перекосу в конкурентному середовищі, в якому основні блага

перерозподіляються на користь суб'єктів (чиновників і бізнесменів), що беруть участь в корупційних «схемах». Корупція як на побутовому рівні, так і в бізнесі досі залишається однією з ключових проблем, що не дає змоги ефективно проводити реформи, розвивати прозорі державні інститути і створювати сприятливе конкурентне середовище [9].

3.3. Правове та інформаційне забезпечення взаємодії суб'єктів протидії економічній злочинності

Діяльність держави, спрямована на створення правопорядку, повинна не тільки узагальнювати й систематизувати соціально-моральні моделі регулювання та правові звичаї і традиції (реальне відображення), що склалися в соціумі, але й створювати нові правові установки, адекватні сучасній соціокультурній та етнополітичній ситуації, а також забезпечувати перспективну стратегію стабільного відтворення суспільних відносин у майбутньому (випереджаюче відображення), що не порушує логіку традиційного державно-правового розвитку і специфіку національно-юридичного побуту [29].

У кримінологічній літературі визначають два головних напрями правового регулювання запобігання злочинності. Перший полягає в тому, щоб результативно впливати на причинно-наслідковий комплекс злочинності та її конкретні прояви. Другий має такі основні завдання:

- створення загальних і організаційних засад у сфері запобігання злочинності і боротьби з нею, її частин, видів, окремих злочинів;
- визначення системи державних органів, призначених для запобігання злочинності та боротьби з нею;

- встановлення прав та обов'язків суб'єктів запобігання злочинності, змісту і порядку здійснення з урахуванням кримінологічних вимог запобіжних заходів;
- закріплення повноважень інших державних органів і громадських організацій, які можуть брати участь у запобіганні злочинності;
- ресурсне забезпечення, яке включає наукове, фінансове, інформаційне, матеріально-технічне, кадрове та інше постачання;
- додержання гарантій прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб під час здійснення заходів щодо запобігання злочинності [172, с. 336].

Однією з проблем у сфері координації діяльності відповідних органів є забезпечення ефективної взаємодії правоохоронних органів і інститутів фінансово-кредитної системи [254], особливо в частині відстеження сумнівних операцій з фінансовими ресурсами.

У багатьох країнах світу протягом останніх десятиліть створені спеціалізовані урядові органи, які відповідають за виявлення підозрілих фінансових трансакцій банків та інших фінансових інститутів, що обслуговують операції з грошима, а також за аналіз отриманих повідомлень з метою виявлення ознак злочинів [101].

Враховуючи дисфункції українських правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності, вчені неодноразово звертали увагу на необхідність їх координованої взаємодії.

Зокрема А. Бойко вважає важливим створення єдиної захищеної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії злочинам у сфері господарської діяльності. У свою чергу, в системі правоохоронних органів можна було б об'єднати також і розрізнені оперативні дані, що посилює би взаємодію цих органів, у тому числі, в проведенні оперативно-пошукових дій [15, с. 221]. Пропозиції щодо вдосконалення системи взаємодії контролюючих підрозділів, а також взаємодії з іншими органами державної

влади в частині обміну інформації висловлюють В. В. Шулькевич та О. С. Хринюк [253].

У Положенні про координацію діяльності правоохоронних органів з боротьби зі злочинністю та корупцією, яке було затверджене спільним наказом Генерального прокурора України та керівників правоохоронних органів від 26.04.2012 , вказується, що координація здійснюється в таких формах:

- спільні засідання колегій правоохоронних органів;
- міжвідомчі наради за участю керівників правоохоронних органів, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру;
- обмін інформацією з питань стану злочинності та корупції;
- розробка і здійснення узгоджених заходів з метою виявлення, припинення та профілактики злочинів і корупційних діянь, а також усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню;
- спільні виїзди до регіонів для проведення узгоджених заходів, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам на місцях;
- вивчення позитивного досвіду з питань запобігання і протидії злочинності та корупції, впровадження його в практичну діяльність правоохоронних органів;
- утворення спільних слідчо-оперативних груп для розкриття і розслідування окремих тяжких та особливо тяжких злочинів;
- взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підготовки і навчання кадрів, підвищення їхньої кваліфікації; проведення спільних семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів;
- розробка пропозицій з удосконалення правового регулювання запобігання і протидії злочинності та корупції;
- спільне ініціювання та проведення наукових досліджень у сфері боротьби зі злочинністю та корупцією [166].

Нині у зв'язку з реформуванням функціонального призначення, статусу та повноважень органів прокуратури виникла необхідність покладення обов'язку координаційної діяльності у сфері протидії криміналізації економіки на Міністерство внутрішніх справ.

У світовій практиці, окрім обміну інформацією і створення спільних баз даних, широко застосовуються такі методи координації діяльності щодо протидії економічній злочинності [79]:

- спільні слідчі групи (метод застосовується в Австрії, Данії, Люксембурзі, Нідерландах, Португалії, Словенії, Туреччині, Фінляндії);
- міжвідомчі центри розслідувань (метод застосовується у Нідерландах, Фінляндії і Швеції);
- відрядження працівників і спільне розпорядження персоналом (метод застосовується у Бельгії, Великобританії, Ірландії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Норвегії, Фінляндії, Франції).

Серед заходів протидії криміналізації економіки, її злочинним проявам пріоритет надано заходам, які передбачають використання інформаційних ресурсів, їх накопичення, обробку, аналіз, обмін інформацією [127]. Пріоритет саме таким заходам протидії наданий з огляду на декілька обставин, насамперед зважаючи на те, що з другої половини XX сторіччя у світі відбувається перехід на стадію побудови інформаційного (постіндустріального) суспільства, яка реалізується у формі інформатизації практично усіх сфер суспільного життя.

Особливо активно інформатизація відбувається у фінансово-економічній сфері, коли облік, контроль, здійснення банківських операцій провадиться з використанням інформаційних технологій різного рівня і складності.

К. І. Беляков вказує на існування національної інформаційної сфери, до складу якої входять: 1) система національних інформаційних ресурсів; 2) національна система масових комунікацій; 3) національна інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура; 4) національне інформаційне

законодавство; 5) національна система забезпечення інформаційної безпеки (захисту інформації); 6) національна система наукового та навчально-методичного забезпечення процесу інформатизації; 7) система взаємодії національної інформаційної сфери зі світовими інформаційними мережами [8, с. 80-81].

Інформатизація економічної сфери суспільної діяльності об'єктивно відповідає тенденціям глобалізації інформаційного простору і дозволяє оперативну, ефективно, з мінімальними витратами часу, людського ресурсу вирішувати питання, пов'язані з провадженням господарської діяльності, банківських, страхових та інших операцій із фінансовими ресурсами, які не обмежуються тільки територією України.

Інформатизація стосується не тільки діяльності у сфері офіційної економіки. Сучасна діяльність суб'єктів тіньової економічної діяльності часто пов'язана із запровадженням нових способів ухилення від сплати податків, мінімізацією податкових зобов'язань, створенням фіктивних підприємств, організацією так званих «податкових ям».

За таких умов інформаційно-аналітичні технології, які застосовуються фіскальними, контролюючими та правоохоронними органами, набувають особливого значення в діяльності, спрямованій на виявлення фактів порушення чинного законодавства, визначення способів і засобів протидії злочинності у сфері фінансово-господарської діяльності, набуття доказів з метою гарантування законності при притягненні винних до відповідальності.

Використання інформаційно-аналітичних технологій значно спрощує та пришвидшує процес виявлення фактів ухилення від сплати податків, незаконного формування податкового кредиту, легалізації тіньових доходів, одержаних злочинним шляхом, дає змогу попередити такі факти.

Виходячи з приписів чинного законодавства щодо інформаційного забезпечення діяльності суб'єктів протидії тіньовій економіці та її злочинним проявам, можна виділити два основних напрями інформаційного

забезпечення: внутрішній (самозабезпечення інформацією) та зовнішній. Внутрішній напрям полягає в тому, що органу надається право за власною ініціативою, за рахунок власних сил і засобів збирати, аналізувати, зберігати інформацію про визначене коло об'єктів, суб'єктів, подій та явищ.

Зазначена діяльність може бути основним завданням або факультативним, яке забезпечує виконання основних завдань, покладених на конкретного суб'єкта. Зовнішній напрям передбачає обов'язок суб'єкта у визначених законом випадках надавати інформацію про конкретні факти, події, явища, об'єкти або суб'єктів, яка стала відома йому при виконанні власних повноважень, на адресу конкретних органів. Виконання зазначеного обов'язку може бути забезпечено встановленням відповідальності за його невиконання.

Разом із тим у діяльності більшості суб'єктів протидії обидва напрями інформаційного забезпечення тісно взаємопов'язані.

Виходячи з повноважень Державної фіскальної служби України, вона виступає як один з основних суб'єктів протидії криміналізації економіки, що поєднує як контролюючі, так і правоохоронні функції. Відповідно до ст. 71 Податкового кодексу України, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів – комплекс заходів щодо збору, опрацювання та використання інформації, необхідної для виконання покладених на контролюючі органи функцій.

Інформаційно-аналітичне забезпечення органів ДФС України складається з інформації, що надійшла:

- від платників податків та податкових агентів, зокрема інформація, що міститься в податкових деклараціях, розрахунках, інших звітних документах; що міститься у наданих великими платниками податків в електронній формі копіях документів з обліку доходів, витрат та інших показників; про фінансово-господарські операції платників податків; про застосування реєстраторів розрахункових операцій;

- від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та Національного банку України;
- від банків, інших фінансових установ – інформація про наявність та рух коштів на рахунках платника податків;
- від органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів;
- за результатами податкового контролю;
- для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності також використовується інша інформація, оприлюднена як така, що підлягає оприлюдненню відповідно до законодавства та/або добровільно чи за запитом надана контролюючому органу в установленому законом порядку [164].

Сукупність цієї інформації становить основу для формування основного масиву баз даних у системі інформаційних ресурсів.

Основними елементами інформаційно-аналітичної системи органів ДФС є бази даних, системи обробки даних, автоматизовані робочі місця.

Крім того, у кожного підрозділу формуються окремі інформаційні масиви за напрямом роботи, основні з яких надаються до оперативно-аналітичного підрозділу для формування аналітичної бази податкової міліції «Карта детінізації економіки».

Наприклад, для організації протидії розкраданню державних коштів формується масив переможців тендерних державних закупівель, серед постачальників яких є підприємства, що не знаходяться за місцем реєстрації, мають розбіжності у податковому кредиті з податку на додану вартість, віднесені автоматизованою системою до підприємств, що мають ознаки «податкових ям», або «транзитів». Для визначення резервів надходження податку на додану вартість при імпорті товарів в Україну та оцінки масштабів тіньового імпорту використовуються аналітичні дані державної служби статистики України та дані статистичних, митних чи

інших компетентних органів країн – торговельних партнерів України. Аналіз проводиться шляхом зіставлення даних торговельних країн-партнерів методом «дзеркальної статистики», який у міжнародній статистичній практиці є одним із засобів перевірки достовірності даних та підвищення якості статистичної інформації зовнішньої торгівлі.

Також враховуються різні види причин виникнення розбіжностей у статистичних даних взаємної торгівлі країн-партнерів. Цими розбіжностями можуть бути розбіжності методологічного характеру, спричинені особливостями національного законодавства, внаслідок помилок при зборі та обробці даних, внаслідок здійснення декларування з порушеннями законодавства, внаслідок уникнення декларування товарів і послуг.

За результатами такого аналізу із загального масиву виділяються «тіньові» операції, пов'язані з уникненням від декларування товарів.

Результати проведення такого аналізу свідчать, що у 2012 – на початку 2013 року:

1. Найбільша різниця спостерігається за тією групою товарів, яка імпортується в Україну для прямого продажу через роздрібний товарообіг: текстильних виробів (Італія, Китай), телевізорів (Китай, Німеччина), комп'ютерної техніки (Нідерланди, Китай, Німеччина), автомобілів, мотоциклів (Китай, Німеччина, Польща), моторних транспортних засобів (Китай, Польща, Нідерланди, Німеччина), будівельних матеріалів (Китай, Італія, Польща).

2. Менша різниця спостерігається за тією групою товарів, яка направляється в Україну як напівфабрикат (тканини, бавовна, полотно, металоконструкції) або обладнання (верстати, обладнання для фасування товарів).

3. За тими групами товарів, по яких ставки мита досить високі (понад 10 %), спостерігаються і найбільші відхилення в даних.

4. У тих країнах, де товар якісніший, а відповідно, й дорожчий (митна вартість більша), спостерігається велика невідповідність даних статистики

(Італія, Німеччина, Нідерланди) порівняно з тими країнами, де вартість аналогічних товарів значно нижча (Китай, Туреччина, Польща).

5. Велика різниця спостерігається з тими країнами, які експортують в Україну автомобілі.

У сфері протидії відмиванню доходів широким обсягом повноважень щодо реалізації інформаційної функції наділена Державна служба фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг). Її повноваження стосуються збору, обробки, аналізу та обліку інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу; створення та забезпечення функціонування Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму [182]; налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері; одержання від правоохоронних органів інформації про стан розслідування кримінальних справ за направленими матеріалами, їх узагальнення.

Так, впродовж 2012 року лише від банківських установ Держфінмоніторингом України отримано 943,8 тис. повідомлень про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу (здебільшого стосуються діяльності конвертаційних центрів), з яких, згідно зі звітом Держфінмоніторингу, лише 10 % (100 тис. повідомлень) використовувалося для формування досьє. З підготовлених Держфінмоніторингом за 2012 рік 588 узагальнених матеріалів до Державної податкової служби України направлено 232. 70 % з них перебувають під кримінальним провадженням [77].

Від комерційних банків Держфінмоніторинг отримує повідомлення про фінансові операції, що містять відомості про: номер запису за порядком у реєстрі; дату та час внесення запису до реєстру; дату та час здійснення або відмови від здійснення фінансової операції; відомості щодо особи, яка

здійснює фінансову операцію, та у випадках, передбачених законодавством, щодо особи, від імені або за дорученням якої здійснюється фінансова операція або яка є вигодонабувачем; відомості щодо інших осіб – учасників фінансової операції; вид фінансової операції; суму, на яку здійснена фінансова операція; валюту, в якій здійснена фінансова операція; підстави для здійснення фінансової операції; відомості про фінансові операції, пов'язані з тою, що зареєстрована (у разі наявності); ознаки, за якими фінансова операція підлягає фінансовому моніторингу; додаткову інформацію про мотивовану підозру стосовно того, що фінансова операція здійснюється з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом (у разі наявності); посаду, прізвище, ім'я та по-батькові працівника, який вніс запис до реєстру.

Після цього отримана інформація підлягає ретельній перевірці на предмет можливого відношення до відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Для цього Держфінмоніторинг має право одержувати від центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, які виконують функції регулювання і нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, правоохоронних органів, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також безоплатно від підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності інформацію (в тому числі ту, що становить банківську або комерційну таємницю, та копії документів, що її підтверджують), необхідну для виконання покладених на нього завдань, в тому числі додаткову інформацію про фінансову операцію, що стала об'єктом контролю – від суб'єктів первинного фінансового моніторингу; здійснювати в установленому законодавством порядку доступ, у тому числі автоматизований, до баз даних суб'єктів державного фінансового моніторингу, центральних органів виконавчої влади та інших державних органів; здійснювати обмін інформацією з компетентними органами іноземних держав.

Задля уніфікації інформаційної взаємодії розроблені та затвердженні Міністерством фінансів Форми обліку та надання інформації, пов'язаної зі здійсненням фінансового моніторингу, встановлені з огляду на специфіку діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Серед них – такі:

- 1-ФМ «Форма обліку суб'єкта первинного фінансового моніторингу (відокремленого підрозділу)»;
- 2-ФМ «Реєстр фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу»;
- 4-ФМ «Повідомлення про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу» [239].

У разі підтвердження підозр щодо відношення операції до відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, формуються узагальнені матеріали, які надаються на адресу правоохоронних органів.

Відповідно до «Порядку надання та розгляду узагальнених матеріалів» до правоохоронних органів передаються такі відомості:

- розширений опис суті операції, яка може бути пов'язана з відмиванням доходів, з відображенням взаємовідносин та зв'язків між особами, обставинами їх здійснення та суми, на яку проведено фінансову операцію. Якщо таких значна кількість – формується узагальнений опис: кількість операцій, сума, найбільш суттєвий характер операцій та основні контрагенти;

- код банку (МФО – BIC), найменування банку та номери рахунків, через які здійснювалася фінансова операція;

- розширена інформація щодо ідентифікації основних суб'єктів господарювання, задіяних у здійсненні фінансової операції, що може бути пов'язана з відмиванням доходів: повне найменування і код за ЄДРПОУ, місцезнаходження – для юридичних осіб; прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, серія і номер документа, що засвідчує особу, яка здійснила операцію, дата видачі документа та орган, що його видав; ідентифікаційний

номер платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов’язкових платежів (ДРФО); місце проживання (перебування) осіб – для фізичних осіб; інформація про участь у діяльності інших юридичних осіб тощо;

- інформація, одержана від правоохоронних та інших державних органів;

- інформація, одержана від підрозділів фінансових розвідок інших держав (за наявності дозволу на передачу такої інформації до правоохоронних органів);

- інформація, одержана від регіональних відділів Держфінмоніторингу;

- відомості, одержані з відкритих джерел (засобів масової інформації тощо);

- мотивований висновок про те, що фінансові операції можуть здійснюватися з метою відмивання доходів, із зазначенням їх загальної суми;

- інформація про раніше передані матеріали, пов’язані із цим матеріалом, та стан їх розгляду [191].

У зв’язку з наданням узагальнених матеріалів до правоохоронних органів виникає низка невирішених питань. Зокрема, відсутність законодавчого закріплення терміна «узагальнені матеріали» веде до неоднозначного його тлумачення у випадках надання інформації про фінансові операції, що можуть мати відношення до відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, до прокуратури та інших правоохоронних органів.

Невизначеність строків опрацювання інформації про фінансові операції підрозділами Держфінмоніторингу створює умови для порушення того ж принципу дієвості контролю. Тяганина з опрацюванням зазначеної інформації сприяє знищенню доказової бази звинувачення, розвитку безвідповідальності з боку службовців Держфінмоніторингу.

Правоохоронними органами, спільно з Держфінмоніторингом України та органами державної влади, розроблено Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з використанням готівки, які затверджено наказом Держфінмоніторингу України від 24.12.2012 № 187.

У 2012-2013 році основними об'єктами досліджень Держфінмоніторингу України були такі напрямки:

- виявлення фактів протиправної діяльності “конвертаційних центрів” та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- розслідування справ, пов'язаних з кіберзлочинністю;
- розслідування операцій зі “сміттєвими” цінними паперами та борговими зобов'язаннями;
- розслідування справ, пов'язаних з інвестуванням “брудних коштів”;
- розслідування операцій, пов'язаних із розкраданням/привласненням бюджетних коштів та інших державних активів [77].

Окрім вказаних проблем інформаційної взаємодії, що потребують розв'язання, вбачається доцільним запровадження правомочності прямого доступу працівників правоохоронних органів до баз даних Міністерства юстиції та інших відомств, що збирають необхідні для результативних розслідувань дані.

На відміну від традиційної системи запитів, які потребують витрат часу та затягують розслідування, що унеможлиблює притягнення винних до відповідальності та зменшує шанси на конфіскацію злочинно здобутого майна, саме прямий доступ до баз даних консолідує зусилля в частині попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття правопорушень та злочинів у сфері економіки.

У контексті новелізації антикорупційного законодавства варто згадати про появу правових основ взаємодії Національного бюро з органами внутрішніх справ, Служби безпеки України та іншими правоохоронними органами. Так, з метою забезпечення взаємодії у штатних розписах

центральных апаратів зазначених органів передбачаються посади осіб, до функціональних обов'язків яких входить здійснення взаємодії з Національним бюро. Обмін оперативною інформацією між Національним бюро та органами внутрішніх справ, Службою безпеки України, іншими правоохоронними органами щодо спільних заходів здійснюється за письмовим розпорядженням керівників відповідних підрозділів.

Крім того, Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, орган державного фінансового контролю в Україні, Національне агентство з питань запобігання корупції, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Національного бюро, зобов'язані:

- 1) передавати Національному бюро одержувані при здійсненні контрольних функцій і аналізі інформації, що надходить, відомості, що можуть свідчити про кримінальні правопорушення або використовуватися для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро;

- 2) за зверненням Національного бюро проводити у межах своєї компетенції ревізії, перевірки та інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства України фізичними та юридичними особами [196].

У межах внутрішнього напрямку інформаційного забезпечення у сфері протидії криміналізації економіки підрозділами органів внутрішніх справ формуються такі основні обліки:

- 1) Підрозділи Департаменту інформаційних технологій (далі – ДІТ) МВС формують єдину інтегровану інформаційно-аналітичну систему;

- 2) Департамент із протидії економічній злочинності веде облік інформації щодо осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, які займаються незаконними валютними операціями, фальшивомонетництвом тощо; способів скоєння розкрадань, злочинів у валютній та кредитно-

фінансовій сферах; об'єктів господарської діяльності, які потребують оперативного нагляду [240].

Слідчі та оперативні підрозділи накопичують, узагальнюють інформацію економічного характеру.

Окрім того, Департамент інформаційних технологій МВС України щомісяця до двадцятого числа наступного за звітним місяця надає до Держфінмоніторингу відомості про осіб, яким пред'явлено звинувачення за ознаками статей 209, 209¹, 306 КК України, відомості щодо встановленого предикатного злочину, а також коротку фабулу справи. УМВС на місцях передають до регіональних підрозділів Держфінмоніторингу: інформацію про хід опрацювання узагальнених матеріалів; копії процесуальних документів за результатами розгляду узагальнених матеріалів; інформацію про порушення кримінальних справ, у яких збитки становлять 100 тисяч гривень і більше, тощо.

Внутрішній напрям інформаційного забезпечення у сфері протидії криміналізації економіки більш глибоко розвинений у структурі Державної фіскальної служби України. З метою забезпечення виконання власних завдань податкові органи здійснюють збір інформації про сумнівні та значні фінансово-майнові операції у межах створеного у 2001 році Банку даних про сумнівні фінансові операції [165]. Останній являє собою сукупність відомостей та інформаційних баз даних щодо фінансових операцій, які проводяться суб'єктами підприємницької діяльності та фізичними особами і відповідають критеріям сумнівних. Метою його створення є здійснення комплексного аналізу відомостей щодо знаходження доходів у нелегальному обігу, виявлення тенденцій і механізмів, які використовуються у процесах легалізації злочинних доходів, та розробка заходів протидії таким проявам.

Зазначений банк даних складається з таких розділів:

1) Автоматизоване робоче місце (далі – АРМ) «Збір інформації про сумнівні операції». Накопичує інформацію про фінансові операції, що

потребують посиленого контролю і відповідають хоча б одному з критеріїв, наведених у зазначеному вище наказі.

2) АРМ «Сумнівні фірми-нерезиденти». Наповнюється даними стосовно підприємств — нерезидентів України, чиї реквізити присутні у зовнішньоекономічних угодах, платіжних та інших документах, які пов'язані з виконанням резидентами України фінансових і майнових зобов'язань за такими угодами і мають необхідні ознаки.

3) АРМ «Перерахування валютних цінностей». Наповнюється даними, одержаними за результатами розгляду реєстрів і відпрацювання первинних документів, які є підставою для купівлі вітчизняними суб'єктами ЗЕД іноземної валюти, зокрема відомостями про операції щодо:

- купівлі суб'єктами підприємництва на міжбанківському валютному ринку іноземної валюти у сумі, яка дорівнює чи перевищує в еквіваленті 500 тисяч гривень;

- перерахування суб'єктами підприємництва національної валюти на кореспондентські рахунки банків-нерезидентів.

4) АРМ «Митниця». Наповнюється даними Державної митної служби України (регіональних митниць) про експортно-імпорتنі операції, що дорівнюють або перевищують 500 тисяч гривень [165].

Крім того, в обласних управліннях Служби використовуються інші автоматизовані інформаційні системи (АІС) та автоматизовані робочі місця з метою протидії відмиванню доходів, зокрема:

- АІС «АІС ОР» (пошуково-довідкова система та картка платника);
- АІС «Галузь» (інформація про нараховані і сплачені податки);
- АІС «Звіт» (декларації про прибуток та декларації про ПДВ);
- АІС «Аудит» (перелік підприємств, включених до Національного плану документальних перевірок, інформація про проведені перевірки, донараховані та сплачені суми);

- АРМ «Пільги» (перелік підприємств та пільг, якими вони користуються);

- АРМ «Податки фізичних осіб» (інформація про нараховані і сплачені податки);
- АРМ «Фіктивні суб'єкти підприємницької діяльності» (рух коштів на їх рахунках);
- АРМ «Дорогі покупки» (інформація про реалізацію високовартісних товарів).

У процесі моніторингу фінансових операцій аналізу також підлягають:

1. Фінансово-майнові операції, якщо сума, на яку вони проводяться, дорівнює чи перевищує 250 тисяч гривень або дорівнює або перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 250 тисяч гривень, з існуючих інформаційних джерел, а саме:

- відомості Фонду державного майна України про приватизацію державного майна;
- відомості Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (інформація про власників або номінальних утримувачів більше ніж 10 відсотків акцій емітента);
- відомості управлінь державної автоінспекції Головних управлінь (управлінь) МВС в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі (інформація про власників автомобілів);
- відомості про власників квартир, будівель та цілісних майнових комплексів;
- відомості органів землевпорядкування (інформація про власників земельних ділянок: у містах і передмісті — площею понад 0,05 га, в інших населених пунктах — площею понад 0,3 га, за межами населених пунктів — площею 2 га і більше).

2. Інформація про купівлю акцій на вторинному ринку цінних паперів, що міститься у декларації про прибуток підприємства.

3. Дані щодо неповернення валютної виручки від здійснених валютних операцій та продукції за імпортними операціями на підставі аналізу бази даних Національного банку України (інформація про порушення

резидентами встановлених законодавством України термінів розрахунків в іноземній валюті під час здійснення експортних операцій та термінів надходження продукції за імпортними операціями після здійснення платежів).

4. Інформація про суб'єктів підприємницької діяльності - юридичних та фізичних осіб, які відповідно до чинного законодавства України про обов'язкове державне пенсійне страхування сплатили збір від операцій купівлі валюти до Пенсійного фонду України.

5. Інформація про суб'єктів підприємницької діяльності, від'ємне нарахування ПДВ яких дорівнює чи перевищує 250 тисяч гривень (АРМ "Галузь") [165].

Наявність зазначених інформаційних ресурсів дозволяє оперативно попереджати факти відмивання доходів, швидко і якісно збирати необхідну доказову інформацію для притягнення винних до відповідальності.

Крім того, правоохоронні органи можуть отримати від підрозділів Держкомзему України відомості про зміст документів, що підтверджують (посвідчують) правочини щодо земельних ділянок, узагальнені відомості про речові права окремої особи на них, а також витяги з Державного реєстру прав, що містять відомості про встановлення, зміну чи припинення речових прав на нерухоме майно [178].

У межах реалізації своєї компетенції правоохоронні органи України мають право звернутись до інспекцій державного архітектурно-будівельного контролю для отримання інформації щодо прав на забудову конкретної земельної ділянки конкретною особою, проектної документації з метою визначення приблизної вартості спорудження об'єкта.

Варто зазначити, що чинне законодавство у сфері реєстрації прав на нерухоме майно зазнало принципових змін у зв'язку з ліквідацією Державних бюро технічної інвентаризації та покладанням повноважень щодо здійснення реєстраційної функції на органи Державної реєстраційної

служби України та реєстрації права власності на «вторинну» нерухомість – на нотаріусів [186; 190]. Такі зміни набули чинності з 1 січня 2013 року.

Практика застосування новітнього законодавства у цій сфері показала наявність чисельних прогалин і колізій: неузгодженості процедур нотаріального посвідчення та діяльності Державної реєстраційної служби України, виникнення проблем із реєстрацією правочинів, вчинених до 1 січня 2013 року, але не зареєстрованих (наприклад, при укладанні угод із землею неузгодженими і складними є процедури зняття заборони на відчуження майна).

Зрозуміло, що наявність таких проблем створює умови для підвищення рівня криміногенності у сфері операцій із нерухомістю, із землею. Частково ці проблеми органи виконавчої влади намагаються розв'язати шляхом підзаконної нормотворчості. Зокрема, 2 квітня 2013 року набув чинності наказ Міністерства юстиції України № 607/5 «Про заходи щодо взаємодії органів державної реєстрації прав та їх посадових осіб» [192], яким визначено процедуру взаємодії системи органів державної реєстрації прав та державних реєстраторів прав на нерухоме майно органів державної реєстрації прав під час проведення державної реєстрації права власності та/або речових прав на нерухоме майно.

Новелізація законодавства у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно обумовила необхідність суттєвого вдосконалення норм щодо інформаційної взаємодії не тільки суб'єктів правовідносин у сфері державної реєстрації, але й правоохоронних органів, органів державного контролю з метою протидії вчиненню шахрайств, злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) коштів, отриманих злочинним шляхом через операції із цілісними майновими комплексами, землею, іншим нерухомим майном.

Стосовно інформаційного забезпечення протидії криміналізації економіки шляхом попередження та припинення фактів незаконного формування податкового кредиту треба зазначити таке. Відповідні

процедури інколи виходять за межі України і набувають міжнародного характеру. Відомості, пов'язані з контролем руху грошових потоків, товарно-матеріальних цінностей, зі здійсненням господарських операцій, сплаченими податками, знаходяться у різних державних установах, різних суб'єктів господарської діяльності, окремих підприємців. Саме тому виникає необхідність побудови інформаційної системи взаємодії між різними державними установами, уповноваженими на здійснення контролю у сфері фінансово-господарської діяльності, налагодження оперативного обміну інформацією між суб'єктами підприємницької діяльності та контролюючими органами.

Приклад із інформатизацією процедур формування податкового кредиту, контролем законності цих процедур обрано не випадково. На думку О. М. Розума, сума незаконно сформованого податкового кредиту з податку на додану вартість може розглядатися в якості індексу «тінізації» економіки, такі індекси в розрізі регіонів можуть бути використані для утворення карти «тінізації» економіки регіонів України. Незаконне формування податкового кредиту з податку на додану вартість є технологією фінансового шахрайства, яка характеризується сукупністю різних правопорушень (розкрадання, контрабанда, фіктивне підприємництво, службові зловживання, підробка документів тощо). Дослідник обґрунтовує потребу у створенні міжнародної автоматизованої бази даних щодо найбільш резонансних фактів, схем та способів вчинення фінансових злочинів у міжнародному просторі, а також відомостей про осіб, причетних до цих правопорушень. Такий інформаційний масив, підкреслює О. М. Розум, дозволить фіксувати міграційне пересування шахраїв та володіти іншими даними, доступ до яких є надзвичайно важливим при здійсненні фінансових (податкових) розслідувань [207, с. 6].

О. М. Розум виділяє такі способи незаконного формування податкового кредиту з податку на додану вартість, як: реалізація товарно-матеріальних цінностей (далі – ТМЦ) за цінами, нижчими від вартості придбання;

проведення безтоварних операцій; формування від'ємного значення ПДВ, за результатами проведення операцій із придбання векселів на умовах товарного кредиту; проведення псевдоекспортних операцій; придбання ТМЦ у «транзитних» і «фіктивних» підприємств за значно завищеними цінами з наступним їх експортом за кордон; проведення експорту ТМЦ за штучно завищеними цінами з використанням у ланцюгу офіційного виробника; проведення експортних операцій за штучно завищеними цінами із застосуванням штучного виробництва товарів, які експортуються; імпорт ТМЦ на територію України за значно заниженими цінами тощо. Ці способи фінансового шахрайства реалізуються через ланцюги підприємств, що належать до «тіньового» сектору економіки, – так звані інструменти мінімізації («транзити», «податкові ями», «конвертаційні центри» тощо), за заздальгідь спланованими злочинними схемами. Дані схеми розгалужені у просторі і часі, угоди між контрагентами є удаваними та не відповідають фактичному змісту. Для прикриття протиправної діяльності та імітації реальної господарської діяльності угоди між учасниками схеми документально оформлюються відповідно до чинного законодавства. Зважаючи на це, протидія вказаним правопорушенням значно ускладнюється та навіть унеможлиблюється без використання у боротьбі з ними сучасних інформаційних технологій [207, с. 17].

Звернення до досвіду функціонування автоматизованих систем фіскальних органів дозволяє зазначити використання ними методик «непрямого» аналізу результатів діяльності суб'єктів господарювання та їх співставлення з метою попередження фактів незаконного формування податкового кредиту. Такий аналіз здійснюється шляхом проведення перевірок на підставах і в порядку, передбачених Податковим кодексом України [164].

Необхідність об'єднання зусиль різних правоохоронних органів та податкової міліції обумовлена наявністю у них низки загальних завдань щодо захисту економічних інтересів держави. Кожен із них у межах своєї

компетенції відповідними засобами, методами здійснює збір необхідної інформації про криміногенну ситуацію в економіці, проводить її аналіз, так чи інакше реагує на виявлені правопорушення. Правовий статус правоохоронних органів визначає роль і місце в правоохоронній системі держави, наділяючи їх законодавчо певними правами та обов'язками. Організаційний блок елементів правового статусу правоохоронних органів повинен закріпити порядок утворення органів, становлення і зміни їх організаційної структури, способу взаємодії та здійснення координації [12].

На жаль, практика організації взаємодії свідчить про те, що підрозділи фіскальної служби та інші правоохоронні органи взаємодіють лише в межах реалізації поодиноких рішень спільних колегій, під час здійснення спільних оперативно-профілактичних операцій щодо профілактики та викриття певних видів правопорушень або під час роботи спільних оперативно-розшукових чи слідчо-оперативних груп. Можна констатувати, що у сфері взаємодії існують невирішені проблеми теоретичного, організаційного та юридичного характеру, стан взаємодії з багатьох напрямів потребує змін на краще. Усе вищезазначене впливає на рівень та ефективність правоохоронної діяльності [62, с. 136].

Проведений аналіз довів достатню розгалуженість законодавства, яке регулює інформаційні відносини у сфері протидії криміналізації економіки. При цьому вкрай складною є ситуація, пов'язана зі зміною порядку реєстрації прав на нерухоме майно, що зумовлює необхідність не тільки пошуків шляхів вдосконалення матеріальних норм, але й організації інформаційної взаємодії між правоохоронними органами, органами державного фінансового контролю.

Розробляючи пропозиції щодо вдосконалення інформаційної взаємодії, слід відзначити думку В. В. Лисенка, який виділив чинники негативного впливу на ефективність взаємодії:

- наявність різних інтересів та показників оцінки діяльності підрозділів, які беруть участь у спільних діях;

- різні критерії оцінки діяльності взаємодіючих підрозділів;
- корумпованість окремих співробітників правоохоронних органів, відсутність зацікавленості у кінцевому результаті діяльності;
- відомчі інтереси та не розкриття певної наявної інформації (більшою мірою оперативно-розшукової);
- низький рівень нормативно-правової регламентації взаємодії і координації діяльності правоохоронних органів;
- відсутність належного методичного забезпечення організації та здійснення взаємодії у ході виявлення, попередження та розслідування злочинів;
- неналежний рівень професійної підготовки співробітників, які беруть участь у спільних діях [116, с.71]. При розробці пропозицій щодо вдосконалення протидії криміналізації економіки слід врахувати, що інформатизація діяльності правоохоронних органів та органів державного фінансового контролю виступає як перспективний напрям протидії, реалізація якого може відбуватись на декількох рівнях: міжнародному, загальнодержавному і відомчому.

Слід вказати й те, що розвиток і впровадження новітніх інформаційних технологій у правоохоронну діяльність зумовлює наявність техніко-правової проблеми забезпечення інформаційної безпеки, усунення фактів витоку інформації, хакерських атак. Існує і глобальна проблема дотримання прав і свобод громадян, їх гарантування з боку держави при здійсненні інформаційної діяльності.

Висновки до Розділу 3

Дослідження проблеми визначення сутності інституційного механізму протидії криміналізації економіки дозволило отримати такі висновки.

З огляду на те, що в умовах дисфункцій державних органів тіньова та кримінальна економіка виконують компенсаторні функції задля задоволення мотивуючих інтересів учасників господарських відносин, очевидно є потреба у формуванні інституцій, які б нейтралізували функціональність кримінальної економіки як суспільного інституту.

Україна у зв'язку з процесами криміналізації економіки знаходиться у пошуку оптимального балансу між регулюючою та репресивною парадигмами в процесі реформування відповідних державних органів.

Система спеціально уповноважених державних органів складається в єдиний інституційний механізм при дотриманні таких методологічно важливих умов:

оскільки тіньова та кримінальна економіка набувають рис соціального інституту, то їй протидія має базуватися на поєднанні діяльності контрольно-регулятивних інституцій, що створюють сприятливі умови господарювання, та інституцій правоохоронного профілю, що забезпечують законність та підтримання правопорядку;

диверсифікований характер економічної діяльності, різновекторність схем та сфер криміналізації економіки передбачає застосування системи комплексних заходів, що належать до компетенції широкого кола органів та відомств. Це, з одного боку, обумовлює участь різнопідпорядкованих державних інституцій, але, з іншого боку, повинно передбачати єдині принципи їхньої діяльності та єдину мету – захист економіки;

ефективність дії інституційного механізму забезпечується чітким розподілом функцій та обов'язків, що виключає протиріччя інституційно-

правового характеру, а також налагодженням міжвідомчої та інформаційної співпраці.

Визнання диференціації визначення правового статусу суб'єктів протидії криміналізації економіці обумовлює постановку питання про виділення напрямів протидії.

Державними органами (інституціями), що беруть участь у зупиненні або недопущенні кримінальних процесів в економічній сфері, є такі три категорії:

1) ті, які здійснюють контрольню-регулятивні функції у сфері економіки (або неспеціалізовані суб'єкти; деякі з них з ознаками спеціалізації, наприклад Держслужба фінмоніторингу та деякі органи в структурі Держфінансової служби);

2) ті, що виконують охоронну функцію (система правоохоронних органів або спеціалізовані суб'єкти);

3) ті, що здійснюють правосуддя (господарське та кримінальне провадження).

Проведений аналіз довів достатню розгалуженість законодавства, яке регулює інформаційні відносини у сфері протидії криміналізації економіки. При цьому вкрай складною є ситуація, пов'язана зі зміною порядку реєстрації прав на нерухоме майно, що зумовлює необхідність не тільки пошуків шляхів вдосконалення матеріальних норм, але й організації інформаційної взаємодії між правоохоронними органами, органами державного фінансового контролю.

Виходячи з приписів чинного законодавства щодо інформаційного забезпечення діяльності суб'єктів протидії злочинним проявам у сфері економіки, виділені два основних напрями інформаційного забезпечення: внутрішній (самозабезпечення інформацією) та зовнішній. Внутрішній напрям полягає в тому, що органу надається право за власною ініціативою, за рахунок власних сил і засобів збирати, аналізувати, зберігати інформацію про визначене коло об'єктів, суб'єктів, подій та явищ. Зазначена діяльність

може бути основним завданням або факультативним, яке забезпечує виконання основних завдань, покладених на конкретного суб'єкта. Зовнішній напрям передбачає обов'язок суб'єкта у визначених законом випадках надавати інформацію про конкретні факти, події, явища, об'єкти або суб'єктів, яка стала відома йому при виконанні власних повноважень, на адресу конкретних органів. Виконання зазначеного обов'язку може бути забезпечено встановленням відповідальності за його невиконання.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування пропозицій з удосконалення інституційного механізму протидії криміналізації економіки. Отримані такі найважливіші результати.

1. Проблема криміналізації економіки була предметом досліджень галузевих наук економічного та юридичного напрямів. Аналіз змісту наукових досліджень учених, здійснених на рівні докторських і кандидатських дисертацій у галузі кримінології, дозволив констатувати, що в них аналізувались переважно питання протидії економічній злочинності, детінізації економічних відносин, використання кримінологічних методів забезпечення економічної безпеки або досліджувався кримінологічний аспект протидії окремим проявам злочинної діяльності у сфері економіки. Але питання організаційного забезпечення протидії криміналізації економіки, поєднанні у цілісний інституційний механізм, практичного вирішення не отримали.

2. Запропоновано криміналізацію економіки розглядати в таких площинах:

а) криміналізація економіки як динамічний процес, що проходить у такі етапи (стадії): паразитуючи на легальній інфраструктурі економіки, відбувається тіньовий перерозподіл капіталів, який, у свою чергу, служить фактором відтворення корисливих злочинів у сфері господарської діяльності та формує феномен економічної злочинності, здебільшого організованих форм. Деякі процеси можуть відбуватися паралельно або накладатися один на одного. Зокрема, тіньова економіка так може і залишитися тіньовою, особливо це стосується так званої неформальної економіки. Фінансові делікти (податкові правопорушення, заробітна плата «у конвертах») більш схильні до переростання в кримінальні форми. У

свою чергу, економічна злочинність, оминаючи тіньові сфери, може безпосередньо використовувати легальну економіку як необхідний елемент злочинної схеми;

б) криміналізація економіки як стан економіки, при якому суттєву питому вагу становить отримання незаконних/злочинних доходів від господарської діяльності. При цьому слід враховувати, що в економічній сфері вчиняються як основні злочини – суто економічні, так і додаткові (допоміжні або суміжні) – «білокомірцевого» характеру, зокрема службові, корупційні, проти власності. Вони виконують обслуговуючу або провокативну функцію злочинної діяльності в економічній сфері, але не є економічними як такими.

3. З метою окреслення чітких меж дослідження і надання йому необхідної предметності та конкретизованості криміналізацію економіки визначено як соціальний деструктивний процес, в межах якого легальні економічні інститути набувають рис тіньових та/або кримінальних у зв'язку з поширенням правопорушень або злочинів економічної спрямованості, корисливо мотивованих посягань на законну діяльність суб'єктів господарювання, що завдають негативних наслідків у вигляді матеріальної шкоди.

4. Закономірністю криміналізації економіки є те, що такий процес ніколи не буває ізольованим. Він має динамічний розвиток, який напряду залежить від інших соціально-економічних процесів як у сфері легальної господарської діяльності (ступінь державного контролю та державного регулювання економіки), політико-психологічного клімату у суспільстві (усвідомлення переваг досягнення економічного успіху незаконним шляхом на рівні соціально-моральних установок), так і від ступеня залучення індивідів у загальні тіньові процеси, які за умов дисфункцій спеціально уповноважених суб'єктів протидії переростають у кримінальні. Таким чином, результат криміналізації економіки у вигляді системи економічних

злочинів має інституційну природу, що підвищує їх здатність до самовідтворення.

Серед криміногенних факторів криміналізації економіки виділено: протиріччя у сфері економіки; трансформація політичного середовища у бік «комерціалізації»; ситуативність організаційних перетворень на державному рівні; зубожіння населення України та різке зростання кількості населення, яке живе за межею бідності.

5. На рівні суб'єктного забезпечення участь у попереджувальній діяльності беруть різнорівневі та різнофункціональні органи, установи, організації як державного, так і громадського профілю, а також юридичні особи та окремі громадяни, які є суб'єктами господарської діяльності. Втім пріоритетність та виокремленість спеціалізованих функцій протидії економічним злочинам мають саме державні інституції, оскільки, незважаючи на включеність протидії економічній злочинності у загальні процеси соціального контролю, безпосередня протидія залишається публічною функцією.

6. Запропоновано інституційний механізм протидії криміналізації економіки визначити як систему державних органів зі спеціальними та загально-соціальними функціями, що перебувають в організаційно-правовій та інформаційній взаємодії та координації з метою зниження інтенсивності процесів криміналізації економіки, нейтралізації детермінаційних факторів цих процесів та обмеження їх негативного впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави, її фінансову та економічну безпеку.

Такий підхід до протидії криміналізації економіки виражає поєднання: 1) статичних ознак інституції – організаційності, впорядкованості, системності та 2) динамічних властивостей механізму – субординаційної та координаційної взаємодії та взаємозв'язку.

Визначено такі характеристики інституційного механізму протидії криміналізації економіки: функціональне призначення протидії економічним злочинам та пріоритетність цих завдань і функцій у рамках

забезпечення законності і правопорядку, громадської та державної безпеки; спеціалізація в організаційному, кадровому та іншому ресурсному забезпеченні; диференціація завдань і функцій, виконуваних суб'єктами протидії економічним злочинам; здійснення функції протидії як у процесуальних, так і непроцесуальних формах; наявність у співробітників правомочностей представників влади, включаючи право застосовувати законні та обґрунтовані заходи державного примусу (що є їх прерогативою порівняно з компетенцією інших суб'єктів); наявність міжвідомчої координації та інформаційного обміну, що формує національний механізм моніторингу та перенаправлення.

7. У середньому порівняно з іншими видами злочинної діяльності питома вага економічних злочинів у загальній структурі злочинності не перевищує 10 %. Ці дані відображають лише активність або результативність діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та документування окремих злочинів, але не свідчить про низький рівень корисливо-господарської злочинності. Інституційна природа економічних злочинів та високий, як правило, соціальний статус «білокомірцевих» злочинців дають змогу шляхом «відмивання» перетворювати тіньові або кримінальні доходи на легальні, що сприяє латентності цього виду злочинності.

8. Динамічні ряди вчинення економічних злочинів в Україні в цілому відображають кореляцію загострення детермінант економічної злочинності та збільшення/зменшення кількості злочинів, за виключенням коливань 2012-2014 років, пов'язаних зі зміною кримінально-процесуального законодавства та, відповідно, обліку злочинів.

Зіставлення даних про економічні злочини та одного з основних соціально-економічних показників – заробітної плати – дало змогу виявити пряму кореляційну залежність між кількістю економічних злочинів та показником заборгованості по виплаті заробітної плати (періоди збільшення/зменшення майже ідентичні); а також відсутність кореляційних

зв'язків між криміналізацією економіки та розміром середньої заробітної плати.

9. Державними органами (інституціями), що беруть участь у зупиненні або недопущенні кримінальних процесів в економічній сфері, є такі три категорії: 1) ті, які здійснюють контрольно-регулятивні функції у сфері економіки (або неспеціалізовані суб'єкти; деякі з них з ознаками спеціалізації, наприклад Держслужба фінмоніторингу та деякі органи в структурі Держфіскальної служби); 2) ті, що виконують охоронну функцію (система правоохоронних органів або спеціалізовані суб'єкти); 3) ті, що здійснюють правосуддя (господарське та кримінальне провадження).

10. Система спеціально уповноважених державних органів складається в єдиний інституційний механізм при дотриманні таких методологічно важливих умов:

оскільки тіньова та кримінальна економіка набувають рис соціального інституту, то й протидія має базуватися на поєднанні діяльності контрольно-регулятивних інституцій, що створюють сприятливі умови господарювання, та інституцій правоохоронного профілю, що забезпечують законність та підтримання правопорядку;

диверсифікований характер економічної діяльності, різновекторність схем та сфер криміналізації економіки передбачає застосування системи комплексних заходів, що належать до компетенції широкого кола органів та відомств. Це, з одного боку, обумовлює участь різнопідпорядкованих державних інституцій, але, з іншого боку, повинно передбачати єдині принципи їхньої діяльності та єдину мету – захист економіки;

ефективність дії інституційного механізму забезпечується чітким розподілом функцій та обов'язків, що виключає протиріччя інституційно-правового характеру, а також налагодженням міжвідомчої та інформаційної співпраці.

Відзначено, що в сучасних умовах інституційний механізм протидії криміналізації економіки набув нового імпульсу у зв'язку з реформою

кримінальної юстиції в цілому та формуванням нових антикорупційних інституцій (Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури).

11. Серед заходів координаційної протидії криміналізації економіки пріоритет надано заходам, які передбачають використання інформаційних ресурсів, їх накопичення, обробку, аналіз, обмін інформацією, що обумовлено активним розвитком інформаційного простору та побудовою інформаційного (постіндустріального) суспільства, активною інформатизацією фінансово-економічної сфери.

12. Інформатизація діяльності правоохоронних органів та органів державного фінансового контролю виступає як перспективний напрям протидії, реалізація якого може відбуватись на декількох рівнях: міжнародному, загальнодержавному і відомчому. На загальнодержавному рівні протидії пріоритет має бути наданий інституційним питанням, а саме організації інформаційної взаємодії між правоохоронними органами, органами державного фінансового контролю, фінансовими установами. При цьому проблеми вдосконалення такої взаємодії стосуються переважно формування інформаційних систем різного рівня в межах правоохоронних органів. Найбільш розвиненими є інформаційні системи у структурі Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Держфінмоніторингу України. Державна фіскальна служба активно впроваджує новітні інформаційні технології у сфері протидії економічним злочинам та тіньовій економіці. Розвиток і впровадження новітніх інформаційних технологій у правоохоронну діяльність зумовлює наявність техніко-правової проблеми забезпечення інформаційної безпеки. Існує і глобальна проблема дотримання прав і свобод громадян, їх гарантування з боку держави при здійсненні інформаційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьбы с ними : учеб. пособие / Л. В. Багрий-Шахматов ; Одес. гос. морской ун-т. – О. : Латстар, 2001. – 529 с.
2. Базилюк А. В. Тіньова економіка в Україні / А. В. Базилюк, С. О. Коваленко ; Наук.-дослід. економ. ін-т Мінекономіки України. – К. : [б.в.], 1998. – 206 с.
3. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко ; Нац. ун-т внутр. дел. – Харьков : Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
4. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов ; МВС України, Харків. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 308 с.
5. Банківська система України у 2012 р.: стан і тенденції розвитку [Електронний ресурс] // IBI Rating/Rating agency : уповноважене рейтингове агентство. – Режим доступу: www.ibi.com.ua/.../Review_Banki_Y2012_ukr...
6. Бараева Н. Б. Институциональные проявления организованной преступности [Электронный ресурс] / Н. Б. Бараева // Саратовський Центр з дослідження проблем організованою злочинності та корупцією – 2000. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1116173>.
7. Бараева Н. Б. Организованная преступность как социальный институт : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право» / Бараева Наталья Борисовна ; Рос. акад. наук, Социолог. ин-т. – СПб., 2002. – 35 с.
8. Беляков К. І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія / К. І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2008. – 576 с.

9. Бизнес и коррупция – последние результаты исследования ОСЭР [Електронний ресурс] // Baker Tilly. – Режим доступа: <http://www.bakertilly.ua/ru/news/id692>
10. Білецький В. О. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Білецький Василь Олексійович ; Одес. держ. юрид. акад. – Одеса, 1999. – 18 с.
11. Білоус В. Т. Деякі питання щодо боротьби з відмиванням «брудних» грошей / В. Т. Білоус, В. А. Некрасов, Г. М. Бірюков // Право і безпека. – 2003. – № 2. – С. 156-162.
12. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Білоус Віктор Тарасович. – Харків, 2004. – 443 с
13. Блувштейн Ю. Д. Профилактика преступлений / Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов. – Минск : Университетское, 1986. – 287 с.
14. Бова А. Організована злочинність за умов глобалізації [Електронний ресурс] / А. Бова. – Режим доступу: http://www.universum.lviv.ua/archive/journal/2002/bova_7.html.
15. Бойко А. Недоліки діяльності правоохоронних та судових органів щодо запобігання та протидії економічній злочинності / А. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – Вип. 48. – С. 216–224.
16. Бойко А. Організована економічна злочинність у період переходу України до ринкової економіки / А. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – Вип. 46. – С. 169-177.
17. Бойко А. М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Бойко Андрій Михайлович ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 40 с.

18. Бойко А. М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Бойко Андрій Михайлович. – Львів, 2009. – 492 с.

19. Боков А. О причинах, условиях и факторах организованной преступности на современном этапе развития государств-участников СНГ / А. Боков // Професионал. – 2010. – № 2. – С. 19-21.

20. Болтromeюк О. В. Функции налоговой полиции России: социальный и институциональный аспекты : дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.08 / Болтromeюк Оксана Валериевна. – М., 2002. – 180 с.

21. Буркальцева Д. Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія / Д. Д. Буркальцева ; Наук.-дослід. економ. ін-т. – К. : Знання України, 2012. – 347 с.

22. Бюджетна сфера України найбільш криміналізована [Електронний ресурс] // Буковинські новини. – Режим доступу: <http://buknews.com/byudzhetna-sfera-ukrajiny-najbilsh-kryminalizovana.htm>.

23. Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / З. С. Варналій ; Ін-т приватного права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К. : [б.в.], 1998. – 55 с.

24. Василевич В. В. Принципи кримінологічної політики України / В. В. Василевич // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / Нац. акад. правових наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Харків, 2014. – Вип. 27. – С. 82-90. Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pbzz_2014_27_10.pdf

25. Вебер М. Избранные произведения : пер. с нем. / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 804 с.

26. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1020 с.

27. Вольчик В. В. Курс лекций по институциональной экономике / В. В. Вольчик. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 2000. – 366 с.
28. Вопленко Н. Н. Объективные и субъективные факторы институционализации в сфере государства и права / Н. Н. Вопленко // Homo institutus – человек институциональный : монография / под ред О. В. Иншакова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – Гл. 28. – С. 618–636.
29. Воробьева Е. В. Институционально-правовой порядок в современной России : дис. ... канд. юрид. наук : 23.00.02 / Воробьева Елена Владимировна. – Ростов н/Д, 2005. – 156 с.
30. Гайдай Т. В. Институтация как инструмент институционального экономического анализа / Т. В. Гайдай // Экономическая теория. – 2006. – № 2. – С. 53–64.
31. Галянин А. В. Компаративистский подход к анализу экономической преступности / А. В. Галянин // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2010. – № 1 (30). – С. 34–38.
32. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Вівдюк. – Луцьк : Настир`я, 2006. – 244 с.
33. Голина В. В. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности / В. В. Голина. – Х. : Юрид. ин-т, 1981. – 77 с.
34. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
35. Головатюк О. І. Тіньова економіка в Україні та оцінка її масштабів / О. І. Головатюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v6/v6pp63-65.pdf>.
36. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
37. Григорьев Л. Коррупция как препятствие модернизации (институциональный подход) / Л. Григорьев, М. Овчинников // Вопросы экономики. – 2008. – № 2. – С. 35-66.

38. Гриценко В. В. Структурна та теоретико-методологічна еволюція класичного інституціоналізму наприкінці XIX – другій половині XX ст. // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна : всеукр. наук. зб. / Донец. нац. техн. ун-т. – Донецьк, 2009. – Вип. 36-2. – С. 39-45.
39. Гриценко С. А. Экономические преступления как институциональные девиации / С. А. Гриценко // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая : всеукр. науч. сб. / Донец. нац. техн. ун-т. – Донецк, 2007. – Вып. 31-3. – С. 17–21.
40. Грошовик Ю. Я. Організаційно-правові основи детінізації відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Грошовик Юрій Якович ; Нац. акад. держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2004. – 22 с.
41. Гуторова Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. Гуторова, О. Шаповалова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 56-65.
42. Гуторова Н. О. Відносини в сфері використання державних фінансів як об'єкт кримінально-правової охорони / Н. О. Гуторова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2000. – № 11. – С. 83-86.
43. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
44. Гуторова Н. О. Про деякі проблеми відповідальності за вчинення злочинів проти державних фінансів України / Н. О. Гуторова // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2002. – № 3. – С. 236-240.
45. Гуторова Н. О. Проблеми відповідальності за фінансові злочини, вчинені організованими групами / Н. О. Гуторова // Вісник Харківського

національного університету внутрішніх справ. – 2000. – № 12. – С. 3-6.

46. Гуторова Н. О. Проблеми депеналізації злочинів проти державних фінансів / Н. О. Гуторова // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 10. – С. 114-118.

47. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Гуторова Наталія Олександрівна ; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 38 с.

48. Гуцалюк М. Безпека банківських інформаційних систем / М. Гуцалюк // Компьютерная преступность и кибертерроризм. – 2004. – № 1. – С. 1-12.

49. Давиденко М. Л. Незаконне підприємництво: кримінологічне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Давиденко Михайло Леонідович ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 16 с.

50. Дадалко В. А. Теневая экономика и кризис власти: проблемы и пути решения / В. А. Дадалко, Д. А. Румянцева, Д. А. Пешко. – Минск : Армита, 2000. – 416 с.

51. Дані з рейтингу Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/>

52. Даньшин И. Н. Преступность в сфере экономики: некоторые уголовно-правовые и криминологические вопросы / И. Н. Даньшин // Актуальные проблемы формирования правового государства : краткие тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф., 24-26 окт. 1990 г. – Х., 1990. – С. 237-240.

53. Даньшин І. М. До питання про кримінологічне поняття економічної злочинності / І. М. Даньшин // Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 груд. 1998 р. – Х., 1999. – С. 66-71.

54. Дарноптих Г. Ю. Службова злочинність у сфері економіки як системна внутрішня загроза економічній безпеці держави / Г. Ю. Дарноптих // Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарської діяльності : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 9 листоп. 2004 р.). – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 29-32.
55. Дементьева Е. Е. Проблемы борьбы с экономической преступностью в зарубежных странах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дементьева Е. Е. ; Науч.-исслед. ин-т проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре РФ. – М., 1996. – 222 с.
56. Демидов Ю. Н. Проблемы борьбы с преступностью в социально-бюджетной сфере : монография / Ю. Н. Демидов. – М. : Щит-М, 2004. – 424 с.
57. Дмитренко Е. Міжнародні стандарти створення і діяльності спеціального антикорупційного органу в Україні / Е. Дмитренко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 1. – С. 29–34.
58. Доповідь т. в. о. начальника Департаменту протидії злочинності у сфері економіки МВС України Ігоря Купранця на відкритому засіданні колегії МВС [Електронний ресурс] // Новости Украины | STN. SOCIAL – EXPERT – OFFICIAL – TOP – NEWS. – 2015. – 27 марта. – Режим доступа: <http://seo-top-news.com.ua/dopovid-t-v-o-nachalnika-departamentu-protidiji-zlochinnosti-u-sferi-ekonomiki-mvs-ukrajini-igorja-kuprantsja-na-vidkritomu-zasidanni-kolegiji-mvs-96453/>.
59. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: Институциональная теория криминализации обществ : монография / В. Н. Дремин ; Одес. нац. юрид. акад. – Одесса : Юрид. л-ра, 2009. – 616 с.
60. Дрьомін В. М. Формування тіньової економіки у сфері господарської діяльності як соціального інституту / В. М. Дрьомін // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2010. – Вип. 56. – С. 23-30.

61. Дудин В. Дополнение риска. Нынешний Закон о госзакупках несёт коррупционные риски, но пока принятые к нему поправки лишь усугубляют ситуацию / В. Дудин // Юридическая практика. – 2013. – 23 апр. (№ 17). – С. 24.
62. Дудніков А. Л. Проблеми взаємодії правоохоронних і контролюючих органів при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності / А. Л. Дудніков // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2002. – Вип. 52. – С. 136-142.
63. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Юрид. практика, 2003. – 924 с.
64. Економічна безпека : навч. посіб. / [О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.] ; за ред. О. М. Джужі. – К. : Правова єдність, 2010. – 368 с.
65. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / [Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін.] ; за ред. Л. С. Шевченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2009. – 312 с.
66. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – 424 с.
67. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – 712 с.
68. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.

69. Захарченко В. Ю. Удосконалення законодавства у сфері протидії корупції в Україні / В. Ю. Захарченко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 1. – С. 3-10.
70. Звіт за результатами дослідження «Корупція та корупційні ризики в державних адміністративних органах: громадська думка населення України, підприємців, експертів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/21891>.
71. Звіт про виконання Плану роботи Державної фіскальної служби України на 2014 рік : наказ Державної фіскальної служби України від 19 січня 2015 р. (витяг) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statusy.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/166710.html>.
72. Зозуля О. С. Детінізації економіки як складова системи забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / О. С. Зозуля. – Режим доступу: <http://nationalecurity.org.ua/2012/03/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8/>.
73. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : учебник для студ. вузов / [А. А. Аузан, Е. Н. Кудряшова, В. Д. Тамбовцев, А. Е. Шаститко и др.]; под общ. ред. А. А. Аузана ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Эконом. фак. – М. : Инфра-М, 2004. – 416 с.
74. Институциональные основы рыночной экономики в России / [О. С. Белокрылова, О. Е. Германова, И. Ю. Солдатова и др. ; отв. ред. О. С. Белокрылова] ; Рост. гос. ун-т. – М. : Наука, 1996. – 185 с.
75. Истомин С. В. Особенности институционального механизма в трансформируемой экономике России : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» /

Истомин Степан Владимирович ; ФГБОУ ВПО [Челябинский государственный университет]. – Челябинск, 2011. – 28 с.

76. Іванов А. В. Кримінологічна функція органів прокуратури щодо запобігання податковим злочинам / А. В. Іванов // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т вивч. проблем злочинності. – Харків, 2013. – Вип. 25. – С. 252-264.

77. Інформування Держфінмоніторингу про результати роботи за 2012, 2013 та 2014 рр. [Електронний ресурс] // Державна служба фінансового моніторингу України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua>.

78. Іншаков О. В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів / О. В. Іншаков, Д. П. Фролов // Економічна теорія. – 2011. – № 1. – С. 52–62.

79. Їжак О. І. Європейський досвід організації системи протидії економічній злочинності. Аналітична записка [Електронний ресурс] / О. І. Їжак // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1106/>.

80. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Кальман Олександр Григорович ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 41 с.

81. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кальман Олександр Григорович. – Х., 2004. – 431с.

82. Катеринчук І. Міжнародне співробітництво в боротьбі із злочинами у сфері зовнішньоекономічної діяльності / І. Катеринчук // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 12. – С. 91-93.

83. Каткова А. Г. Механізми боротьби з корупцією різних країн світу: порівняльно-правовий аналіз / А. Г. Каткова // Митна справа. – 2014. – № 6 (2, 2). – С. 347-352.

84. Качмар Б. М. Проблеми протидії організованим злочинності та удосконалення кримінального і кримінального процесуального законодавства на сучасному етапі розвитку України / Б. М. Качмар, О. О. Юхно // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1. – С. 40-49.
85. Киданов Р. В. Организованные формы экономической преступности [Електронний ресурс] / Р. В. Киданов. – Режим доступу: <http://referati.me/prestupleniya-ekonomicheskie/organizovannyye-formyi-ekonomicheskoy.html>.
86. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Х. : Право, 2013. – 424 с.
87. Коваленко В. В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління : монографія / В. В. Коваленко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во НУВС, 2004. – 420 с.
88. Коваленко В. В. Фінансові ризики та шляхи їх мінімізації. Правовий аспект : [монографія] / Віталій Валентинович Коваленко ; за ред. А. Т. Ковальчука. – К. : Знання, 2011. – 319 с.
89. Коваленко П. М. Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Коваленко Павло Миколайович. – К., 2005. – 207 с.
90. Ковальов С. В. Неформальна економіка : монографія / С. В. Ковальов, О. В. Балко. – Донецьк : Вид. Бугасова С. Г., 2003. – 119 с.
91. Колесников В. В. Экономическое развитие общества и преступность / В. В. Колесников // Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью : монография / науч. ред. В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – С. 267-350.
92. Комісарчук Ю. А. Детінізація економічних відносин в Україні (кримінально-правове та кримінологічне забезпечення) : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / Комісарчук Юлія Анатоліївна ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2006. – 22 с.

93. Кондратьєв Я. Ю. Протидія організованій економічній злочинності в Україні: стан, тенденції, перспективи / Я. Ю. Кондратьєв // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2004. – № 5. – С. 3-11.

94. Константинов К. В. Функціональна характеристика суб'єктів протидії злочинності / К. В. Константинов // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 4. – С. 33-35.

95. Користін О. Є. Організована економічна злочинність в Україні: сучасний стан і стратегія протидії / О. Є. Користін, С. С. Чернявський // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 78–88.

96. Корупційні ризики надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності в Україні / І. Коліушко, В. Тимошук, О. Банчук [та ін.] ; Центр політико-правових реформ, Фонд «Демократичні ініціативи» [та ін.] . – К. : Москаленко О. М., 2009. – 196 с.

97. Корупція в Україні стає вкоріненим соціокультурним стереотипом [Електронний ресурс]. – Режим доступу – www.razumkov.org.ua/ukr/news.php/expert.php?news_id=3027.

98. Косалс Л. Я. Становление институтов теневой экономики в постсоветской России / Л. Я. Косалс, Р. В. Рывкина // Социологические исследования. – 2002. – № 4. – С. 13-20.

99. Костенко О. Корупція в Україні – основний антиукраїнський фактор [Електронний ресурс] / О. Костенко // Народна правда. – 2008. – 28 берез. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/politics/47ecdd7bdfcfc/>.

100. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні : курс лекцій : навч. посіб. / С. Й. Кравчук. – К., 2009. – 282 с.

101. Краліч В. Ефективна система протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, як необхідна умова детінізації

національної економіки / В. Краліч // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / Одес. нац. юрид. акад., Південноукр. центр гендер. дослідж. – Одеса, 2005. – Вип. 26. – С. 261.

102. Криволапов М. Про недоліки створюваного в Україні антикорупційного бюро [Електронний ресурс] / М. Криволапов, Т. Шпайхер. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/analytics/o-nedostatkah-sozdavaemogo-v-ukraine-antikorrupsionnogo-15102014154000>.

103. Криминология : учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – 912 с.

104. Криминология : учебник/ под. общ. ред. А. И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма : Информа-М, 2010. – 1008 с.

105. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

106. Криминологія. Загальна та Особлива частини : підручник / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і допов. – Х. : Право, 2009. – 288 с.

107. Криминологія : навч. посіб. / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2010. – 312 с.

108. Кузнецов К. Криза збільшить тіньову економіку до рівня ВВП? [Електронний ресурс] / К. Кузнецов // Економічна правда. – 2009. – 18 лют. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/499bd4b24a43f/>.

109. Кузьмін Р. Р. Перекриття каналів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як складова господарсько-правового механізму запобігання економічній злочинності / Р. Р. Кузьмін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 77-83.

110. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик ; Держ. наук.-дослід. ін-т МВС України. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

111. Кулініч О. М. Економічні механізми боротьби з відмиванням грошей: українські завдання в контексті міжнародного досвіду : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Кулініч Олег Миколайович ; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2006. – 19 с.

112. Куришко О. О. Інституційне забезпечення розвитку системи фінансового моніторингу в Україні / О. О. Куришко // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 жовт. 2011 р. / ЧІБС УБС НБУ. – Черкаси, 2011. – С. 179-181.

113. Латов Ю. В. Социальные функции теневой экономики в институциональном развитии постсоветской России : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра социолог. наук : спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» (специализация 22.00.03-06 «Девиянтное поведение в экономике»)» / Латов Юрий Валерьевич ; Тюмен. гос. ун-т. – Тюмень, 2008. – 54 с.

114. Латов Ю. В. Теневая экономика : учеб. пособие для вузов / Ю. В. Латов, С. Н. Ковалев ; под ред. В. Я. Кикотя, Г.М. Казиахмедова. – М. : Норма, 2006. – 336 с.

115. Лебедева Н. Н. Институциональный механизм экономики: Сущность, структура, развитие / Н. Н. Лебедева. – Волгоград : ВолГУ, 2002. – 231 с.

116. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія / В. В. Лисенко. – К. : Логос, 2004. – 324 с.

117. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження / О. М. Литвак. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.

118. Лук'яненко С. О. Кримінологічна характеристика злочинів у кредитно-фінансовій системі та їх запобігання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Лук'яненко Сергій Олександрович ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 19 с.

119. Лук'яненко С. О. Кримінологічна характеристика злочинів у кредитно-фінансовій системі та їх запобігання в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лук'яненко Сергій Олександрович. – Ірпінь, 2006. – 247 с.
120. Лунеев В. В. Криминология : учебник для бакалавров / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2013. – 686 с.
121. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник. В 2 т. Т. II. Особенная часть / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – 872 с.
122. Мазур І. І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Мазур Ірина Іванівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 42 с.
123. Макеев С. А. Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению / С. А. Макеев // Загальна соціологія : хрестоматія / за ред. В. Г. Городяненка. – Д. : Вид-во ДНУ, 2006. – С. 186-193.
124. Мандибура В. О. Тіньова економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / В. О. Мандибура. – К. : Парламент. вид-во, 1998. – 135 с.
125. Маркєєва О. Актуальні проблеми антикорупційної політики України. Аналітична записка [Електронний ресурс] / О. Маркєєва // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/395/>.
126. Маслий И. В. Криминологическая характеристика финансово-экономической организованной преступности (на основе уголовного законодательства Украины и России) / И. В. Маслий // LEGEA. – NOIEMBRIE. – 2014. – С. 56-59.
127. Маслий І. В. Використання інформаційних технологій у протидії тіньовій економіці: проблемні питання та шляхи їх вирішення / І. В. Маслий // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Вип. 29. – С. 135-139.

128. Маслій І. В. Детермінанти виникнення та функціонування тіньової економіки. / І. В. Маслій // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / МОН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2011. – Вип. 58. – С. 167-172.
129. Маслій І. В. До питання про визначення поняття та структури злочинності у фінансово-економічній сфері як елемент її кримінологічної характеристики / І. В. Маслій // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 275-279.
130. Маслій І. В. Інституційний підхід у протидії криміналізації економіки: методологічні питання / І. В. Маслій // Нуковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.– 2014. – Вип. 29, ч. 2, т. 1. – С. 93-96.
131. Маслій І. В. Інституційні заходи протидії корупції у сфері економіки / І. В. Маслій // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 1. – С. 175-177.
132. Маслій І. В. Корупційна злочинність та її кримінологічна характеристика / І. В. Маслій // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / МОН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2013. – Вип. 70. – С. 356-364.
133. Маслій І. В. Тіньова політика як прояв тіньової економіки. / І. В. Маслій // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / МОН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2011. – Вип. 59. – С. 140-145.
134. Медведєв В. С. Психологія злочинної діяльності : [навч. посіб.] / В. С. Медведєв. – К. : Атіка, 2012. – 204 с.
135. Мельник М. І. Інституційне забезпечення безпеки бізнес-середовища України в умовах європейської інтеграції [Електронний ресурс] / М. І. Мельник // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2014_1_69.pdf
136. Мельничук Т. В. Наслідки інфільтрації злочинних коштів у легальну економіку в умовах глобалізації злочинності / Т. В. Мельничук // Науковий

вісник Ужгородського національного університету. Серія Право – 2012. – Вип. 19, т. 4. – С. 64-66.

137. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері : монографія / Т. В. Мельничук. – О. : Фенікс, 2010. – 246 с.

138. Міжнародна мережа фірм PwC працює в 158 країнах, де 169 000 фахівців надають аудиторські, податкові та консалтингові послуги найвищої якості [Електронний ресурс] // PwC. – Режим доступу: www.pwc.com.

139. Міловідов Р. М. Загальна оцінка ефективності вітчизняної кримінально-правової протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом / Р. М. Міловідов // Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9 жовт. 2009 р.). – Одеса, 2009. – С. 173-176.

140. Мірошніченко С. Органи прокуратури у системі суб'єктів протидії та запобігання злочинам проти правосуддя / С. Мірошніченко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1. – С. 43-49.

141. Моденов А. К. Криминализация экономики в эпоху глобализации / А. К. Моденов. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2004. – 208 с.

142. Мокій А. І. Світовий досвід інституційної протидії корупційній діяльності / А. І. Мокій, М. І. Флейчук, О. А. Радіца // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 6-7 трав. 2010 р.) / редкол.: О. В. Прокопенко [та ін.]. – Суми : СумДУ, 2010. – С. 196-199.

143. Морозова Н. В. Трансформация теневых экономических отношений в экономике рыночной ориентации : дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 / Морозова Надежда Владимировна. – М., 2010. – 154 с.

144. На мільйонному хабарі погорів голова обласної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tutvse.com.ua/ua/vn/news/?nid=1443.

145. Національне антикорупційне бюро – чи відповідає воно вимогам ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/12/12/7028709/>.
146. Норт Д. Вклад неоинституционализма в понимание проблем переходной экономики [Электронный ресурс] / Д. Норт. – Режим доступа: <http://www.wider.unu.edu>.
147. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера]. – М. : Фонд эконом. книги «Начала», 1997. – 180 с.
148. Озерський І. В. Економічна злочинність (поняттєво-правовий та психологічний аналіз) / І. В. Озерський, І. О. Кашук // Економіка. Фінанси. Право. – 2004. – № 11. – С. 22-27.
149. Олейник А. Институциональная экономика : учеб. пособие / А. Олейник. – М. : Инфра-М, 2002. – 416 с.
150. Опак К. М. До питання інституційного вдосконалення протидії корупції в Україні: міжнародний досвід / К. М. Опак // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 2. – С. 54-58.
151. Основи економічної безпеки : навч. посіб. / М. М. Зацеркляний, О. Ф. Мельников. – К. : КНТ, 2009. – 338 с.
152. Основи економічної безпеки : підручник / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
153. Основи економічної безпеки фірми : навч. посіб. / П. І. Орлов, В. Є. Духов. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – 284 с.
154. Основні показники роботи органів досудового розслідування (2013 р.) [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу:

http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110141&libid=100820&c=edit&_c=fo

155. Основні показники роботи органів досудового розслідування (2014 р.) [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111480&libid=100820&c=edit&_c=fo

156. Основні показники роботи органів досудового розслідування (січень – травень 2015 р). Статистичні дані, отримані з Генеральної прокуратури України.

157. Парламентські слухання «Фінанси і банківська діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку», 2 квіт. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gua.convdocs.org/docs/1222/index-54220.html>.

158. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : підручник для держ. службовців, науковців, студ. і аспірантів вищ. навч. закладів економ. профілю / Г. Пастернак-Таранушенко. – К. : Кондор, 2002. – 304 с.

159. Печенкін І. Антикорупційна реформа в Україні: місце і роль органів прокуратури як координатора протидії злочинності та корупції / І. Печенкін // Віче. – 2015. – № 4. – С 24-27.

160. Пивоваров В. В. Податкова і кредитно-фінансова злочинність: кримінологічна характеристика та попередження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пивоваров Володимир Володимирович. – Х., 2003. – 229 с.

161. Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77. – Ст. 2183.

162. Побірченко В. В. Сучасні тенденції тіньової економіки в Україні / В. В. Побірченко // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Экономика». – 2007. – Т. 20 (59), № 2. – С. 66-74.

163. Погорелов О. В. Легалізація кримінальних доходів як провідна форма економічної злочинності в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О. В. Погорелов // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Економіка. – 2013. – Т. 21, вип. 7 (4). – С. 242-253. – Режим доступу: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201374/242-253.htm>
164. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
165. Положення про порядок ведення банку даних про сумнівні фінансові операції : наказ Державної податкової служби України від 17 листопада 2011 р. № 155 // Бизнес – Бухгалтерия. Право. Налоги. Консультации. – 2013. – № 28.
166. Положення Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією [Електронний ресурс]: наказ Генеральної прокурови України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Державної митної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України від 26 квітня 2012 р. № 43/375/166/353/284/241/290/256. – Режим доступу: <http://www.customs.com.ua/php/document.php?ISN=55664>.
167. Положення Про Міністерство внутрішніх справ України : указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 383/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1222.
168. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35, № 2. – С. 1-37.
169. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Попович Володимир Михайлович ; Нац. акад. внутр. справи. – К., 2002. – 38 с.

170. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. М. Попович ; Акад. держ. податкової служби України. – Ірпінь : [б.в.], 2001. – 524 с.
171. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології : монографія / В. М. Попович. – К. : Правові джерела, 1998. – 447 с.
172. Правова система України: історія, стан та перспективи. У 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – Х. : Право, 2008. – 840 с.
173. Працівники податкової міліції припинили діяльність потужного «конвертаційного» центру [Електронний ресурс] // Украина криминальная. – 2013. – 5 марта. – Режим доступа: http://cripo.com.ua/?sect_id=10&aid=151548
174. Прес-реліз МВС України про найбільш резонансні злочини та події на 6 червня 2011 р. [Електронний ресурс] / Міністерство внутрішніх справ України, Управління зв'язків із громадськістю // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/649643>
175. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 76. – Ст. 3067.
176. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 25. – Ст. 263.
177. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 193-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 21. – Ст. 134.
178. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.

179. Про Державну фіскальну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 55. – Ст. 1507 ; № 85. – Ст. 2412.
180. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11 січня 2000 р. № 1370-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 9. – Ст. 68.
181. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06 вересня 2005 р. № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.
182. Про Єдину державну інформаційну систему у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму: постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1896 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51, т. 1. – Ст. 2674.
183. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
184. Про застосування спеціальної санкції – тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності – до суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 27 лютого 2015 р. № 186 [Електронний ресурс] // НОРМАТИВ™ PRO. – Режим доступу: <http://document.org.ua/pro-zastosuvannja-specialnoyi-sankcii-timchasovogo-zupinenn-doc224386.html>
185. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: наказ Державної податкової адміністрації України, Державної митної служби України, Держкомкордону України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України від 9 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 9. – С. 77.

186. Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України : указ Президента України від 06 квітня 2011 р. № 401/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 554.
187. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства економіки України та Державної податкової адміністрації з питань застосування спеціальних санкцій : наказ Міністерства економіки України, Державної податкової адміністрації України від 09 листопада 2006 р. № 340/672 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 4. – Ст. 160.
188. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства економіки України та Міністерства внутрішніх справ з питань застосування спеціальних санкцій : наказ Міністерства економіки України, Міністерства внутрішніх справ України від 18 квітня 2007 р. № 102/125 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 34. – Ст. 1371.
189. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства економіки України та Служби безпеки України з питань застосування спеціальних санкцій : наказ Міністерства економіки України, Служби безпеки України від 08 листопада 2006 р. № 339/712 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 48. – Ст. 3219.
190. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 51. – Ст. 2035.
191. Про затвердження Порядку надання та розгляду узагальнених матеріалів : наказ Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства доходів і зборів України, Служби безпеки України від 02 грудня 2013 р. № 1026/1184/739/484 // Офіційний вісник України. – 2014.- № 3. – Ст. 75.

192. Про заходи щодо взаємодії органів державної реєстрації прав та їх посадових осіб : наказ Міністерства юстиції України від 02 квітня 2013 р. №607/5 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 26. – Ст. 912.
193. Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 р. № 737 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 54. – Ст. 1871.
194. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 01 червня 2010 р. № 2289-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 33. – Ст. 471.
195. Про зовнішньоекономічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
196. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.
197. Про організацію діяльності підрозділів державної служби боротьби з економічною злочинністю Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 3 вересня 2012 р. № 769 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 73. – Ст. 2951.
198. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2/3. – Ст. 12.
199. Про Службу безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
200. Про стан законності в державі за 2008 рік [Електронний ресурс] : інформація Генеральної прокуратури України до Верховної Ради України // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: www.gp.gov.ua

201. Проект Закону про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями від 8 серпня 2014 р. № 4449а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51916.
202. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих бенефіціарних власників (контролерів) юридичних осіб та публічних діячів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua
203. Проневич О. С. Інститут спеціалізованої антикорупційної прокуратури в європейській державно-правовій традиції [Електронний ресурс] / О. С. Проневич // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 261-268. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2015_1_44.pdf
204. Репецкая А. Л. Организованная преступность. Теневая экономика. Криминальный рынок России / А. Л. Репецкая. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 192 с.
205. Реформа державних закупівель [Електронний ресурс] // Міністерство економічного розвитку України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=38c083f3-2571-466a-9583-3b43c2804ad9&title=ReformaDerzhavnikhZakupivel>
206. Різник Н. С. Методичні підходи до оцінки тіньової економіки регіону [Електронний ресурс] / Н. С. Різник // Економічний форум. – 2012. – № 3. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/.../33.pdf
207. Розум О. М. Організаційно-правові засади використання інформаційних технологій у протидії незаконному формуванню податкового кредиту в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Розум Олександр Миколайович ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2013. – 21 с.

208. Рывкина Р. Криминализация экономики и общества – жизнь под «крышей» [Электронный ресурс] / Р. Рывкина. – Режим доступа: <http://www.narcom.ru/ideas/socio/81.html>
209. Рябченко Е. П. Эволюция теневой политики и коррупции / Е. П. Рябченко // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. – Х., 2003. – Вип. 6. – С. 209-233.
210. Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Рябченко Олена Петрівна. – Х., 2000. – 467 с.
211. Серова І. І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / І. І. Серова; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2003. – 36 с.
212. Синютин М. В. Институционализм как метод социологического исследования экономики: дис. ... д-ра социолог. наук : 22.00.03 / Синютин Михаил Владимирович. – Санкт-Петербург, 2003. – 253 с.
213. Скоря Л. М. Кримінально-правова характеристика протидії законній господарській діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Скоря Людмила Миколаївна; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2012. – 20 с.
214. Смирнов Е. А. Криминализация экономики как угроза экономической безопасности России // TERRA ECONOMICUS. – 2012. – № 1, ч. 3, т. 10. – С. 95-97.
215. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007–2009 та 2011 рр.» [Електронний ресурс] / Київ. міжнар. ін-т соціології у співпраці з Європейською дослідницькою асоціацією. – Режим доступу: <http://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/news/all/korupcziya-u-2011-rocz.-shho-zminilos-z-2007.html>

216. Стан та структура злочинності в Україні (2005-2006 pp.) [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/48496>.
217. Стан та структура злочинності в Україні (2006-2007 pp.) [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/53966>.
218. Стан та структура злочинності в Україні (2007-2008 pp.) [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/170319>.
219. Стан та структура злочинності в Україні (2008-2009 pp.) [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004>.
220. Стан та структура злочинності в Україні (2010-2011 pp.) [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>.
221. Стан та структура злочинності в Україні (станом на 20 листопада 2012 р.) [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157>.
222. Стан та структура злочинності в Україні (2012 рік – 9 місяців) [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/788120;jsessionid=F266FCE739A1F4380E839C7336322A7F>
223. Стосовно розміру заробітної плати, та кількості населення, то були використані статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/Quicktables/NEW/index.asp>
224. Стратегія подолання бідності : указ Президента України від 15 серпня 2001 р. №637/2001 // Урядовий кур'єр. – 2001. – 18 серпня (№ 149).

225. Структура МВС: Департамент протидії злочинності у сфері економіки // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/545295>.
226. Судова практика розгляду кримінальних справ про службові злочини з ознаками корупційних діянь (статті 364, 365 та 368 Кримінального кодексу України), а також справ про адміністративну відповідальність за порушення вимог Закону від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією»: лист Верховного Суду України від 1 квітня 2008 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – 00. – № 6. – № 7.
227. Теневая экономика / А. П. Буніч, А. И. Гуров, Т. И. Корягина [и др.]. – М. : Экономика, 1991. – 159 с.
228. Титаренко О. О. Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Титаренко Олексій Олексійович. – Д., 2006. – 275 с.
229. Тищук Т. Щодо пріоритетних напрямів детінізації економіки України. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Т. Тищук, О. Іванов // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/676/>
230. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 524 с.
231. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання / Т. А. Тищук [та ін.]. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.
232. Трепак В. М. Проблеми застосування антикорупційного законодавства в сучасних умовах / В. М. Трепак // Кримінальне право та кримінологія. – 2013 р.- № 3. – С. 262-266.
233. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів): рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 р. № 21-рп/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 80. – Ст. 2835.

234. Ужва Л. О. Кримінально-правова охорона економічної системи України і деяких країн зарубіжжя (порівняльне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ужва Лілія Олександрівна ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 20 с.

235. Узагальнення судової практики застосування законодавства про відповідальність за окремі корупційні правопорушення : лист Апеляційного суду м. Київ від 01 червня 2012 р. // Судова апеляція. – 2012. – № 4.

236. Україна : інформаційно-статистичний довідник / Кабінет Міністрів України. – Київ, 1997. – 153 с.

237. Ущаповський В. Організована злочинність як фактор дестабілізації суспільних відносин та зростання тіньової економіки / В. Ущаповський // Право України. – 2001. – № 12. – С. 72-75.

238. Фещенко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. О. Фещенко ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2007. – 20 с.

239. Форми обліку та надання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу [Електронний ресурс] // Державна служба фінансового моніторингу України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=200&lang=uk

240. Фролова О. Проблеми реформування інформаційно-методологічного забезпечення управління / О. Фролова // Право України. – 2004. – № 12. – С. 87-91.

241. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории : пер. с англ. / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер ; под ред. В. С. Каткало, Н. П. Дроздовой. – СПб. : ИД Ст-ПГУ, 2005. – XXXIV + 702 с.
242. Хавронюк М. Звикаймо: ані я тобі, ані ти мені! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://protokol.com.ua/ru/zvikaymo_ani_ya_tobi_ani_ti_meni/
243. Homo institutius – человек институциональный : монография / под ред. О. В. Иншакова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – 854 с.
244. Хто очолить боротьбу з корупцією? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/viche_2015_1_10.pdf
245. Цимбал П. В. Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів : монографія / П. В. Цимбал. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. – 408 с.
246. Цимбалюк В. І. Функція досудового слідства в повноваженнях державного бюро розслідувань та національного антикорупційного бюро / В. І. Цимбалюк // Право і безпека. – 2014. – № 3 (54). – С. 160-164.
247. Чаусовский А. Формальное и неформальное в экономике : монография / А. Чаусовский. – Донецк, 2001. – 206 с.
248. Чернявський С. Криміналізація економіки України: сучасний стан, тенденції, напрями протидії / С. Чернявський, О. Джужа // Право України. – 2005. – № 12. – С. 35-40.
249. Чеховська І. В. Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері виробництва та реалізації житлово-комунальних послуг : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Чеховська Ірина Василівна ; Київ. нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 24 с.
250. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4–13.

251. Шакун В. І. Суспільство і злочинність : монографія / В. І. Шакун.— К., 2003. — 784 с.
252. Шелест В. В. Тіньові фінансові операції: види та шляхи запобігання / В. В. Шелест // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — №3. — С. 190-195.
253. Шулькевич В. В. Проблеми детінізації економіки України в сфері оподаткування [Електронний ресурс] / В. В. Шулькевич, О. С. Хринюк. — Режим доступу: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-40.pdf>.
254. Щербаков В. Ф. Противодействие преступности в сфере экономики при осуществлении исполнительными органами государственной власти контрольных функций / В. Ф. Щербаков // Российский следователь.— 2004. — № 4. — С. 43-47.
255. Юрченко О. М. Національне антикорупційне бюро України: перспективи діяльності / О. М. Юрченко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2014. — № 2. — С. 69-73.
256. Яременко О. Л. Механізм інституційних змін / О. Л. Яременко // Економічна теорія. — 2006. — № 1. — С. 3–12.

ДОДАТКИ

Додаток А. Кількість виявлених злочинів за категоріями та підслідністю за 2013 рік

Зареєстровано органами внутрішніх справ

				Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді
Злочини проти власності (усього)				333882
у тому числі	особливо тяжких			4894
	тяжких			119508
	середньої тяжкості			177554
	невеликої тяжкості			31926
з них	Крадіжка, ст.185			242646
	стосовно	но	державної власності	8271
			приватної власності	207870
	в особливо великих розмірах			74
	із складів, баз, магазинів та інших торгівельних точок			14841
	вантажів на транспорті			823
	худоби (птиці)			3446
	у пасажирів			2105
	з квартир			17450
	з дач, садових будинків			4532
	з автомобілів			9633
	кишенькові			6793
	Грабіж, ст.186			22678
	Розбій, ст.187			2840
	Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, ст.188-1			46
	Вимагання, ст.189			688
	Шахрайство, ст.190			46866
з них	ч.3 ст.190 КК України		3320	
	пов'язаних із заволодінням нерухомістю		1335	
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, ст.191			12753	
з них	у великих розмірах		1105	
	в особливо великих розмірах		532	
Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, ст. 192			478	
Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї, ст. 193			8	
Умисне знищення або пошкодження майна, ст. 194			3000	

	у т. ч.	шляхом підпалу	586
		Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, ст. 194-1	434
		Погроза знищення майна, ст. 195	15
		Необережне знищення або пошкодження майна, ст. 196	11
		Порушення обов'язків щодо охорони майна, ст. 197	40
		Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, ст. 197-1	764
		Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом, ст. 198	615
		Інші	0
Злочини у сфері господарської діяльності (усього)			6026
У тому числі		особливо тяжких	1328
		тяжких	1339
		середньої тяжкості	762
		невеликої тяжкості	2597
		Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, ст. 199	1188
		Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення, ст. 200	260
		Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, ст. 203-1	62
		Зайняття гральним бізнесом, ст. 203-2	1243
		Фіктивне підприємництво, ст. 205	562
		Протидія законній господарській діяльності, ст. 206	76
		Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, ст. 209-1	2
		Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, ст. 210	45
		Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону, ст. 211	0
		Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом, ст. 213	1640
		Шахрайство з фінансовими ресурсами, ст. 222	327
		Маніпулювання на фондовому ринку України, ст. 222-1	1
		Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, ст. 223-1	0
		Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів, ст. 223-2	1
		Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів, ст. 224	0

	Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції, ст.227	109
	Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, ст. 229	314
	Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, ст.231	17
	Розголошення комерційної або банківської таємниці, ст.232	12
	Незаконне використання інсайдерської інформації, ст.232-1	0
	Приховування інформації про діяльність емітента, ст.232-2	2
	Незаконна приватизація державного, комунального майна, ст. 233	26
	Інші	139
Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг (усього)		12583
у тому числі	особливо тяжких	6
	тяжких	2524
	середньої тяжкості	2085
	невеликої тяжкості	7968
	Зловживання владою або службовим становищем, ст.364	2823
	з них за ч.2 ст. 364 КК України	1133
	Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 364-1	305
	Перевищення влади або службових повноважень, ст.365	747
	з них за ч.3 ст. 365 КК України	193
	Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 365-1	80
	Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, ст. 365-2	72
	Службове підроблення, ст. 366	5525
	Службова недбалість, ст. 367	1613
	Одержання хабара / Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ст. 368	952
	Незаконне збагачення, ст. 368-2	4
	Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 368-3	107
	Підкуп особи, яка надає публічні послуги, ст. 368-4	18
	Пропозиція або давання хабара / Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі, ст. 369	262
	Зловживання впливом, ст. 369-2	71
	Провокація хабара або комерційного підкупу / Провокація підкупу, ст.370	4
	Інші	0

**Зареєстровано органами, що здійснюють контроль за дотриманням
податкового законодавства**

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді
Злочини проти власності (усього)	129
Шахрайство, ст. 190	13
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, ст. 191	112
Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, ст.192	2
Злочини у сфері господарської діяльності (усього)	4220
Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення, ст. 200	6
Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, ст. 204	569
Фіктивне підприємництво, ст. 205	306
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ст. 209	121
Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, ст. 209-1	1
Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових) платежів, ст.212	2981
Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ст. 212-1	135
Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок, ст. 216	5
Доведення до банкрутства, ст. 219	45
Шахрайство з фінансовими ресурсами, ст. 222	6
Маніпулювання на фондовому ринку, ст. 222-1	0

Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (усього)	250
Службове підроблення, ст. 366	207
Службова недбалість, ст. 367	25

Зареєстровано органами безпеки

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді
Злочини у сфері господарської діяльності (усього)	212
Контрабанда, ст. 201	189
Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, ст. 209-1	0
Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (усього)	141
Зловживання владою або службовим становищем, ст. 364	17
Перевищення влади або службових повноважень, ст. 365	5
Службове підроблення, ст. 366	106
Службова недбалість, ст. 367	10

Зареєстровано органами прокуратури

		Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді
Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (усього)		3612
у тому числі	особливо тяжких	18
	тяжких	1916
	середньої тяжкості	717
	невеликої тяжкості	961
	Зловживання владою або службовим становищем, ст. 364	958

з них	за ч.2 ст. 364 КК України	147
Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 364-1		23
Перевищення влади або службових повноважень, ст. 365		773
з них	за ч.3 ст. 365 КК України	65
Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 365-1		5
Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, ст. 365-2		0
Службове підроблення, ст. 366		639
Службова недбалість, ст. 367		362
Одержання хабара / Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ст. 368		730
Незаконне збагачення, ст. 368-2		2
Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 368-3		5
Підкуп особи, яка надає публічні послуги, ст. 368-4		3
Пропозиція або давання хабара / Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі, ст. 369		88
Зловживання впливом, ст. 369-2		22
Провокація хабара або комерційного підкупу / Провокація підкупу, ст. 370		2
Інші		0

**Додаток Б. Кількість виявлених злочинів за категоріями та
підслідністю за 2014 рік**

**Загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень
та результати їх досудового розслідування**

		Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді
Злочини проти власності (усього)		311342
у тому числі	особливо тяжких	5340
	тяжких	114769
	середньої тяжкості	159983
	невеликої тяжкості	31250
Злочини у сфері господарської діяльності (усього)		8418
у тому числі	особливо тяжких	1317
	тяжких	2151
	середньої тяжкості	887
	невеликої тяжкості	4063
Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (усього)		15560
у тому числі	особливо тяжких	51
	тяжких	3948
	середньої тяжкості	2930
	невеликої тяжкості	8631

Зареєстровано органами прокуратури

			Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді
Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (усього)			3358
у тому числі	особливо тяжких		31
	тяжких		1790
	середньої тяжкості		728
	невеликої тяжкості		809
за видами правопорушень	Зловживання владою або службовим становищем, ст.364		548
	з них	за ч. 2 ст. 364 КК України	310
	Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст.364-1		12
	Перевищення влади або службових повноважень/ Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, ст.365		1229
	з них	за ч. 3 ст.365 КК України	72
	Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 365-1		0
	Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, ст. 365-2		4
	Службове підроблення, ст. 366		581
	Службова недбалість, ст. 367		291
	Одержання хабара / Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ст.368		600
	Незаконне збагачення, ст. 368-2		14
	Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми / Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 368-3		0
	Підкуп особи, яка надає публічні послуги, ст. 368-4		1
	Пропозиція або давання хабара / Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі, ст. 369		50
	Зловживання впливом, ст. 369-2		20
	Провокація хабара або комерційного підкупу/ Провокація підкупу, ст. 370		8
	Інші		0

Зареєстровано органами внутрішніх справ

			Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді
Злочини проти власності (усього)			310559
у тому числі	особливо тяжких		4982
	тяжких		114571
	середньої тяжкості		159831
	невеликої тяжкості		31175
за видами правопорушень	Крадіжка, ст.185		226756
	з них	стосовно державної власності	8062
		приватної власності	199747
		в особливо великих розмірах	138
		зі складів, баз, магазинів та інших торгівельних точок	17546
		вантажів на транспорті	1102
		худоби (птиці)	3144
		у пасажирів	2146
		з квартир	18988
		з дач, садових будинків	4699
		з автомобілів	9659
		кишенькові	5693
	Грабіж, ст.186		20525
	Розбій, ст.187		3858
	Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, ст.188-1		30
	Вимагання, ст.189		595
	Шахрайство, ст.190		41814
	з них	ч.3 ст.190 КК України	2740
		пов'язаних із заволодінням нерухомістю	1024

	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем , ст. 191		9977
	з них	у великих розмірах	320
		в особливо великих розмірах	629
	Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, ст.192		765
	Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї, ст. 193		3
	Умисне знищення або пошкодження майна, ст. 194		4550
	у т. ч.	шляхом підпалу	1035
	Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, ст. 194-1		371
	Погроза знищення майна, ст. 195		29
	Необережне знищення або пошкодження майна, ст. 196		3
	Порушення обов'язків щодо охорони майна, ст. 197		43
	Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, ст. 197-1		771
	Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом, ст. 198		469
	Інші		0
Злочини у сфері господарської діяльності (усього)			4813
у тому числі	особливо тяжких		1178
	тяжких		832
	середньої тяжкості		635
	невеликої тяжкості		2168
за видами правопорушень	Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, ст.199		670
	Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення , ст. 200		285
	Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, ст.203-1		23

Зайняття гральним бізнесом, ст. 203-2	1077
Фіктивне підприємництво, ст. 205	405
Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб - підприємців, ст.205-1	17
Протидія законній господарській діяльності, ст.206	112
Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, ст. 206-2	13
Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, ст.209-1	1
Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, ст. 210	32
Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону, ст. 211	0
Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом, ст.213	1286
Шахрайство з фінансовими ресурсами, ст. 222	345
Маніпулювання на фондовому ринку України, ст. 222-1	1
Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, ст. 223-1	0
Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів, ст. 223-2	0
Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів, ст. 224	0
Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції, ст. 227	66
Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, ст. 229	248
Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, ст. 231	26
Розголошення комерційної або банківської таємниці, ст. 232	8
Незаконне використання інсайдерської інформації, ст. 232-1	0
Приховування інформації про діяльність емітента, ст. 232-2	1

		Незаконна приватизація державного, комунального майна, ст. 233	45
		Інші	152
Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (усього)			11987
у тому числі	особливо тяжких		15
	тяжких		2109
	середньої тяжкості		2170
	невеликої тяжкості		7693
за видами	Зловживання владою або службовим становищем, ст.364		1975
	з них	за ч. 2 ст. 364 КК України	897
за видами правопорушень	Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 364-1		425
	Перевищення влади або службових повноважень/ Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, ст. 365		93
	з них	за ч. 3 ст. 365 КК України	5
	Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 365-1		9
	Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, ст. 365-2		63
	Службове підроблення, ст. 366		6439
	Службова недбалість, ст. 367		1466
	Одержання хабара / Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ст.368		927
	Незаконне збагачення, ст. 368-2		6
	Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми / Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст.368-3		117
	Підкуп особи, яка надає публічні послуги, ст. 368-4		17
	Пропозиція або давання хабара / Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі, ст. 369		340
	Зловживання впливом, ст. 369-2		110
	Провокація хабара або комерційного підкупу/ Провокація підкупу, ст. 370		0
	Інші		0

**Зареєстровано органами, що здійснюють контроль за додержанням
податкового законодавства**

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді
Злочини проти власності (усього)	121
Шахрайство, ст. 190	3
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, ст. 191	117
Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, ст.192	0
Злочини у сфері господарської діяльності (усього)	3010
Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення, ст. 200	11
Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, ст. 204	504
Фіктивне підприємництво, ст. 205	403
Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб - підприємців, ст. 205-1	7
Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, ст. 206-2	0
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ст. 209	113
Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, ст. 209-1	3
Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових) платежів, ст. 212	1816
Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ст.212-1	86
Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок, ст.216	0
Доведення до банкрутства, ст.219	24
Шахрайство з фінансовими ресурсами, ст.222	0
Маніпулювання на фондовому ринку, ст.222-1	0
Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності,	149

пов'язаної з наданням публічних послуг (усього)	
Службове підроблення, ст.366	123
Службова недбалість, ст.367	7

Додаток В.

*Чисельність населення станом на 1 січня відповідного року (за матеріалами Державної служби статистики України)

